

Одилхон қори Юнусхон ҳожи ўғли

ҒАЗАБНИНГ ДАВОСИ

**“SHARQ” НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2014**

УЎК: 297.1
КБК: 86.38
Ю 57

Ю 57 Юнусхон ҳожи ўғли, Одилхон қори.
Ғазабнинг давоси. – Т.: “Sharq”, 2014. – 144 б.

Инсон зотини Аллоҳ таоло ҳамма тарафлама мукаммал қилиб яратган. Унинг феълида меҳр ва муҳаббат билан бир-галикда ғазаб ва нафрат ҳам бор. Хўш ғазаб ва нафратдан мутлақо қутулиш ёки уни жиловлаш мумкинми? У нима учун инсонга – ато этилган?

Қўлингиздаги китоб ана шу долзарб ҳаётий масалалар ҳақидадир. Ўқиб, муродингизга етинг.

ISBN 978-9943-26-224-9

УЎК: 297.1
КБК: 86.38

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2494 сонли рухсати билан
чоп этилди.

ISBN 978-9943-26-224-9

© Одилхон қори Юнусхон ҳожи ўғли.
© “Sharq” нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси Бош таҳририяти, 2014

Азиз ўқувчи! Муҳтарам боболарим Исмоил-хон ҳожи ҳамда Мусоҳон ҳожиларнинг ҳақларига дуои хайрлар қилишингизни сўрайман.

Муаллиф.

Сўзбоши ўрнида

Бисмиллаҳир роҳманир роҳим!

Алҳамдулиллаҳ, вас-солату вас-саламу ғала расулиллаҳ.

Аллоҳ таоло инсон зотини яратиб, унда турли туғма хулқ-атворларни пайдо қилди. Ҳар бир туғма хулқ-атворнинг ўз вазифаси бор. Инсон соғ-саломат бўлиши, ҳаётда керакли ишларни амалга ошириши учун бу туғма хулқ-атворларнинг ўрни беқиёсдир. Масалан, уйқу туғма хулқ-атворини олайлик. Инсон меҳнат қилиб чарчайди. Вақтида дам олса, керакли ишларни бажаришга қодир бўлади. Акс ҳолда уйқу-сизлик одамнинг ҳолатига салбий таъсир кўрсатади. Ғазаб ҳам худди шундай туғма хулқ-атворлардан саналади.

Инсонга берилган туғма хулқ-атворларни ишлатишда шариат белгилаб берган чегарадан чиқиш бандани инсонийликдан ҳайвон даражасига тушириб қўяди. Зеро, ҳайвон ҳам еб-ичади, қорни очиш ва ғазабланиш каби хислатларга эга. Одам ҳайвондан фарқли ўларок, илоҳий таълимотларга амал қилиш билан юқори поғоналарга эришади.

Ғазаб шундай нарсаки, уни жиловлай олган банданда нажот топади. Ғазабни умуман йўқотишнинг имкони йўқ. Сабаби, баъзи ҳолларда, масалан, гуноҳ ишлар қилинганида, ҳақиқат топталганида, оёқ ости қилинганида инсоннинг ғазабланмаслиги, индамай қараб туравериши мумкин эмас. Агар инсонда ғазаб хисси бўлмаса, у ҳолда дунёда адолат ва ҳақиқат ўз моҳиятини йўқотган бўларди. Ислом таълимотлари-

да ғазабни жиловлашга, уни маълум чегарада ушлаб туришга чақирилади, нафс учун ғазабланишдан қайтарилади. Фақат Аллоҳ ҳаққи поймол қилинганда, У Зот белгилаб берган чегарадан чиқилганида ғазабланишга тарғиб қилинади.

Ғазаб инсон ҳақ-ҳуқуқларини, шариат белгилаб берган чегарани сақлашга ёрдам берадиган хусусиятдир. Аммо интиқом олиш ниятида ғазаб қилинса, у хўлу куруқни баробар ёндирувчи оловга айланади. Бу ҳолда ғазаб туғма хулқ-атворидан кўзланган мақсад ҳосил бўлмайди ва инсон хато йўлга кириб қолади. Зеро, Аллоҳ ғазабни банда ўз нафси учун ғазабланишига эмас, балки ҳақиқатни ҳимоя қилиши учун берган.

Қайси вақтда ғазабланиш, қай ҳолларда ғазабни босиш лозимлигини банда ўзича, ҳатто кўп йиллик ҳаётий тажриба натижасида ҳам билиб ололмайди. Буни Аллоҳ таоло бизга Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам орқали ўргатган. Ислом таълимотларида ғазаб билан боғлиқ маълумотлар, ҳатто фикҳий қоидалар бор. Ушбу китобда ғазаб, унинг таърифи, ғазабни босиш фазилати, ғазаб билан боғлиқ шаръий ҳукмлар, одамлар хатосини кечирриш фазилати, қолаверса, мулойимлик ҳақида нақл қилинган ривоятларни ўрганамиз.

Баъзилар ўз нафси учун ғазабланади, мулойимлик ва кечиримлилик сифати уларга бегона. Ҳатто жинойи ишлар қилинса, индамай, пинагини ҳам бузмай қараб тураверади. Хусусан, ўғрилиқ, тухматчилик, зўравонлик, қотиллик каби ишларга ҳам, кўриб турса-да, парво қилмайди. Бу ҳолатнинг асл ҳақиқати қандай экани, мўмин банда бунга қандай муносабатда бўлиши лозимлиги қуйида баён қилинади. Аллоҳ таоло ушбу мўъжаз китобни мусулмонларга фойдали қилсин!

“ҒАЗАБ” СЎЗИНИНГ МАЪНОСИ

“Ғазаб” сўзи луғатда “шиддат”, “қувват” маъноларини англатади. У “розилик”нинг аксидир. Демак, ғазаб қаттиқ жаҳл чиқишидир.

Уламолар “ғазаб”ни турлича таърифлашган. Жумладан, имом Ғаззолий: “Ғазаб интиқом олиш мақсадида қалб қонининг қайнашидир”, деган.

Имом Қуртубий: “Ғазаб қаттиқликдир. Ғазабнок одам хулқи қаттиқ ва қўпол бўлади”, деган.

Ғазаб ҳақида Расулulloҳ алайҳиссалом, бундай деганлар: “Бўлинманглар, ўзаро душманчилик ҳам қилманглар. Ғазабнок ҳам бўлманглар ва ҳасад қилманглар! Аллоҳнинг бир-бирларига ака-ука бўлган бандаларидан бўлинг! Мусулмон мусулмон биродарига уч кундан ортиқ гина сақлаши ҳалол эмас”.

“Мўминнинг мўминга уч кундан ортиқ гина сақлаши ҳаромдир. Уч кун ўтган бўлса, бориб унга салом берсин. Агар у ҳам саломга салом қайтарса, иккалалари савобга мустаҳиқдирлар. Агар саломни қайтармаса, у гуноҳкор бўлади. Салом берган эса гинасидан чиқиб, савобга эга бўлади”.

Уч кун! Бу муддатда ҳар қандай инсон ўз ғазаби ва қизиққонлигидан қайтади. Уч кундан кейин мусулмон ўз биродари билан муносабатини аввалгидай давом эттириши лозим.

Инсон ҳар қандай низо-жанжалда ё золим, ё мазлум бўлиб чиқади. Агар бошқаларнинг ҳаққини поймол қиладиган душман бўлса, унда ўз хатосидан қайтиб, ўзини ислоҳ қилсин. Билиб қўйсин, қалбини хусумат билан тўлғазган одам ўзидаги ғазабни ҳаргиз кетказа олмайди.

Айтилишича, ғазаб – ғазаб қилинаётган одамга зарар етказишни хоҳлашдир.

ҚАХР ВА ҒАЗАБНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ

Инсонни ҳақиқат йўлидан урувчи руҳий ҳолат, бу қаҳр-ғазабдир. Инсонни бутунлай ёки тўласича эгаллаб олиб, қаҳр-ғазаб калондимоғлик ва кекка-йиш шаклини олади, эзгу ниятлиликни намоён қилиш йўлида тўсиқлар пайдо қилади, ўз ҳамкорини камситишга отлантиради.

Қаҳр-ғазаб эҳтироси онгни қоронғилаштиради, инсонни ҳақиқийлик ҳисларидан тўласича холи бўлган ҳайвонга айлантиради. Бу ҳолатда инсон кейинчалик бутун умри давомида афсусланиб юради. Қаҳр-ғазаб, хислатнинг хусусияти сифатида афсусга сазовордир. Идрок далиллари қаҳрга минган одамнинг онгига етиб келганида, афсусланиш ҳисси кучли пушаймон билан биргаликда қалбга ўрнашади. Ҳатто унинг бадани қаҳр-ғазабнинг салбий оқибатлари олдида ожиздир, чунки у унинг руҳи ўрнашиб олган жойдир. Тушунмоқ керакки, қаҳр-ғазаб, кучли эзгу хатти-ҳаракатларни қай даражада бошқарса, ёмон хатти-ҳаракатларни ҳам шундай бошқаради, уларнинг ахлоқий томонларини белгилаб беради. Агар қаҳру ғазаб кучли бўлиб, ёмонликка қарши таъсир онларида намоён бўлса, бунинсонпарварлик ҳодисаси деб ҳисоблаш лозим. Кўп ҳолларда қаҳр-ғазабнинг намоён бўлиши, қилинган ёмонлик учун қасос олишга уриниш, инсон ҳаётини зулмат ва ғам-ғусса билан тўлдиради. Агар биз қилинган ёмонликка қарши ёмонлик қилиб, душманни ҳақоратлаш ва таҳқирлашга борсак, умримизнинг асосий қисми тортишувлар ва келишмовчиликлар билан ўтади. Иродамиз кучини заифлаштираемиз, вазиятга бўйсунамиз. Инсон доимо хатолар ва янглишувларга мойилдир. Дейл Карнеги ёзганидек, “Агар биз жазоланиш ёки таъна қилиш-

га сазовор бўлишимиз аён бўлса, биз ўз хатола-
римизни тан олишимиз яхши эмасми? Биз ўз-ўзимиз-
га таъна қилишимиз бошқаларнинг бизга қилади-
ган таъналаридан кўра ярашиқли ва чидамлироқ
эмасми? Шундай экан, келинг, ўз айбларимизни
тан олишимизни душманларимизни куролсизланти-
ришдан бошлайлик. Шу йўл билан биз тўқсон фоиз
кафолат бера оламизки, бизни кечирришади, кела-
жакдаги хато-камчиликларни олдиндан пайқаб ола-
миз. Ҳар бир инсон ўз камчиликларини енгилгина
ёпишга қодир, аммо асли тоза одамгина ўз айбини
қадри-қиммати ва обрў-эътиборини йўқотмасдан
тан олади. Биз ҳақиқат ўз томонимизда эканлигига
ишонч ҳосил қилгач, бошқаларни ўз томонимизга
жалб этиш учун мувофиқ муҳитни тайёрлашимиз
лозим. Бошқа томондан, агар биз эсанкираб қолсак,
бизнинг ахлоқий бурчимиз тезкорлик ва иккила-
нишсиз ўз хатомизни тан олишдан иборатдир. Ўз
хатомизни тан олгач, биз ўзимизда хатти-ҳаракатла-
римизнинг олийжаноб натижаларини ҳис этибгина
қолмасдан, қасос олган тақдиримизда ҳис қилиши-
миз гумон бўлган чуқур қониқишни ҳис қиламиз”.
Кечирриш инсоннинг руҳига ҳақиқий бахт нурлари-
ни, олийжаноб истакларнинг тўлқинларини жо қи-
либ, шу билан биз душманимиз олдида юксак бўла-
миз, уларни ўз иродамизга бўйсундиришга мажбур
қиламиз. Кечирриш, бизга ишонч, муҳаббат ёлқини
ва ҳамоҳанглик шуъласини жо қилади. Кечирриш,
ашаддий душманни ички ихтилоф ва келишмов-
чиликни жиловлашга мажбур қилади, уни одамлар
ўртасидаги муносабатларни уйғунлаштиришга ай-
лантиради. Билим – зўравонликни бартараф қилиш
ва ахлоқни яхшилашнинг йўлидир. Инсон билим-
ларининг ҳажми қанчалик ортиб борар экан, шун-
чалик унинг фикрлаш доираси кенгайиб боради, шу
қадар гуноҳга қарши туриш имкониятига эга бўл-
ган кучлари ортиб боради. Шу тариқа у одамлар-

га нисбатан чидамли ва яна чидамли бўлиб бораверади.

Ғазабнинг сабаблари

Ғазабланиш сабаблари жуда кўп. Одамлар бунда турли тоифага бўлинадилар. Қуйида ғазабланиш омилларини санаб ўтамиз:

1. Ужб (ўз нафсидан ажабланиш, мақтанчоклик).

Ўз фикри, мартабаси, насаби ёки мол-дунёси билан мақтаниш, фахрланиш ужбдир. Ужб кибрга яқин саналади. Кибр эса катта гуноҳлардан биридир. Ибн Аббос розияллоху анху шундай деган: “Уч нарса инсонни ҳалок қилувчидир: кишининг ўз нафсидан ажабланиши, ўта бахиллик ва ҳою-ҳаваснинг устунлиги” (Баззор ривояти).

2. Баҳс-мунозара, жанжал.

Одамлар билан беҳуда жанжаллашиш, баҳслашиш ҳам ғазабга сабаб бўлади.

Баъзи жоҳиллар ғазабни шижоат, ҳақиқий эркаклик, дея баҳолайдилар. Аслида нафс учун ғазабланиш, сабрсизлик шижоатнинг тескарисидир. Ҳақиқий полвон, билаги кучга тўлган одам эмас, балки ғазабини жиловлай олган кишидир.

3. Ҳазиллашиш, бировнинг устидан кулиш.

Мазаҳнинг боши ширин, охири адоватдир. Ўзаро ҳазллашиш ҳам меъёрида бўлиши керак. Акс ҳолда бировнинг устидан кулиш, кўпчилик олдида шахсини аниқ айтиб, камчиликларини юзига солиш ғазаб ва адоватга сабаб бўлади. Ҳадиси шарифларнинг бирида: “Сизлардан биронтангиз биродарининг обрўсини ўйин қилиб олмасин!” дейилган. Демак, ҳазиллашишнинг ҳам меъёри, чегараси бор. Ўша чегарадан чиққан одам гуноҳкор бўлади ва инсонларнинг маломатига қолади. Айтар сўзини айтиб, ҳаммани бошлаб кулдириб, дўстининг обрўсини ер билан битта қилиб, кейин “хафа бўлма, ҳазиллашдим”, дейиш мўмин одамга тўғри келмайди.

Умар ибн Абдулазиз раҳматуллоҳи алайҳ: “Сен бировнинг устидан кулишдан эҳтиёт бўл! Сабаби у кўнгилсизлик ва адоватга олиб боради”, деган.

Маймун ибн Маҳрон эса: “Агар сўз ҳазиллашиш ила бошланса, у ҳолда сўкиши билан якунланади”, деган.

4. Тилнинг бузуклиги. Сўкишиш.

Оғзига келганини гапириб юбориш, сўкиши ҳам ғазабга сабаб бўлади. Зеро, Аллоҳ, тили бузуқ ва фаҳш сўзларни гапирувчи бандани ёмон кўради.

5. Эр-хотин ўртасидаги келишмовчилик.

Оилада бўладиган келишмовчиликлар, эр-хотин, қайнона-келин ўртасидаги уруш-жанжаллар ҳам ғазабнинг асосий кўринишларидан биридир. Хўш, оиладаги жанжалга нима сабаб бўлади? Кўп ҳолларда моддий етишмовчилик, эрнинг кўли калталиги, хотиннинг эрига итоатсизлиги, уй-рўзғор ишларига нўноқлиги, умуман эр ва хотин орасидаги тушунмовчиликлар оилавий жанжалнинг сабабидир. Бунда фақат эр ё хотинни айблаш нотўғри. Кўп ҳолларда иккала тарафда ҳам етарлича айб бўлади. Масалан, эрнинг ишдан кеч қайтиши, хотинига эътиборсизлиги, болалар тарбиясига аҳамият бермаслиги, умуман олганда шариат, эркакка юклаган вазифаларнинг талаб қилинган даражада бажарилмаслиги.

Хотиннинг ишга шўнғиб, рўзғор ишларига, таом тайёрлаш, кир ювиш, покизалик ва болалар тарбиясига эътиборсизлиги, кўчага ясаниб чиқиб, уйда эски-туски кийимларни кийиб юриши, уйда эри учун чиройли кўринишга ҳаракат қилмаслиги эрнинг ўз хотинидан ғазабланишига сабаб бўлади. Оилавий жанжалларнинг асл сабаби имон заифлиги, илмнинг камлиги, икки тараф ҳам бир-бирининг ҳақ-ҳуқуқлари ва мажбуриятларини билмаслигидир. Бунинг оқибатида оилалар бузилиши, етим болалар сони ортиши кузатилади.

6. Камбағаллик.

Камбағаллик, ўта қашшоқлик ҳам ғазаб ва тушкунликка сабаб бўлади. Бу билан ҳамма бой бўлиши керак, демоқчи эмасмиз. Аммо турмушида кам-кўсти бўлганлар кўп ҳолларда қаноатсизлиги сабаб бир-бирлари билан жанжаллашиб, ғазабланишга, ҳатто талоқ сўзининг оғиздан чиқиб кетишигача етиб боради.

Агар камбағалликка дангасалик сабаб бўлган бўлса, уни зинҳор оқлаб бўлмайди. Мусулмон эркак ўз оиласини боқиш, зарур нарсалар билан таъминлаш учун мавжуд ҳалол имкониятларни ишга солиб, яхши яшашга ҳаракат қилади. Агар шунча ҳаракатдан кейин ҳам фаровонлик ё ўртаҳолликка эриша олмаса, қаноат билан яшаш лозим. Зеро, Аллоҳ хоҳлаган бандасига кенг ризқ беради, хоҳлаган бандасининг ризқини тор қилиб қўяди. Бу Аллоҳнинг тақдиридир.

Кўлида пули бор бўлганда ҳаддидан ошиб, йўқ бўлганда дод-вой солиб, тақдирдан нолиш мусулмон бандага тўғри келмайди.

Кўликалталиқ сабаб эртаю кеч тирикчилик ҳақида ўйлаб, ғам-андухга берилиш бефойда. Балки Аллоҳга таваккул қилиб, бирон ишнинг бошидан тутиб, оилани таъминлашга ҳаракат қилиш керак. Камбағалликдан нолиш, сиқилиш ва ғазабланиш оила тинчлигига раҳна солиши билан бир қаторда кишининг соғлиғига катта зиён келтиради.

Динимиз, кучсизларни ва камбағалларни камситишдан қайтаради, уларга ғазаб қилишни Аллоҳга ғазаб деб қоралайди. “Дин чиройли хулқ ва ғазаб қилмасликдир”.

7. Зулм.

Бировга зулм-ситам ўтказиш ҳам кишилар ўртасида адоват ва ҳасад уруғларини экиб, ноҳақ ғазабланишга сабаб бўлади. Зулм кўрган одам ҳеч қачон чеккан жабрини унутмайди, куни келиб золимдан интиқом олиш пайида бўлади.

8. Ҳасад.

Ҳасад – қалбдаги хафвли касалликдир. Бу иллат кишилар ўртасидаги ризқ-насиба, мартаба, обрў-эътибор, чирой кабилардаги тафовут натижасида келиб чиқади. Ҳасадгўй доим ўз “душман”ига нисбатан нафрат ҳисси билан яшайди, унга кўполлик билан муомалада бўлади, ҳамиша дарғазаб ҳолда юради. Ҳасадгўй бировнинг ютуқ ва муваффақиятларини кўриб ич-этини ейди, ҳаётдан нолийди, ноўрин ғазаб қилади. Бу билан у ўзининг тиббий ҳолатига ҳам салбий таъсир кўрсатувчи иллатни сотиб олади.

Ғазаб нафсдаги бир ғалаён бўлиб, кишини зулм қилишга, интиком олишга ундайди. Бу нарса унинг аъзоларида намоён бўлади: ғазабнок одамнинг юза ва кўзи қизариб, бўйин томирлари бўртиб чиқади.

Биз юқорида ғазабга сабаб бўлувчи омилларни санаб ўтдик. Уларнинг барчаси шайтон васвасасида жамлангандир. Яъни, одамнинг ғазабланишига асосан шайтон сабаб бўлади. Зеро, ҳадиси шарифларнинг бирида айтилишича, шайтон Одам боласи қон томирларида оқади. Шу сабаб ҳам муаллим Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам, ғазабланган кишини шайтон васвасасидан узоқ қилишини Аллоҳдан сўрашга буюрганлар. Шу сабаб ҳам у зоти муборак, ғазабланган вақтда таҳорат қилишга амр қилган бўлсалар ажаб эмас. Зеро, ғазаб оловдир. Шайтон эса оловдан яратилган. Олов сув билан ўчирилади.

Кўп мутахассислар ғазабга сабаб бўладиган омилларни фақат моддият билан боғлайдилар. Рухиятшунослар ҳам кишининг ғазабланишига асосан танадаги кимёвий жараён сабаб эканини уқтирадилар. Аслида кишининг ғазабланишига бошқа омиллар ҳам сабаб бўлади. Бу шайтон васвасасидир. Шайтон одам боласининг қон томирларида оқиб юриши мажоз эмас, ҳақиқатдир. Бу ҳақиқатни тасдиқловчи ривоятлар жуда кўп. Улардан би-

рида айтилишича, ғазаб шайтондандир. Шайтон эса оловдан яратилган. Олов сув билан ўчирилади. Агар бирон киши ғазабланса, таҳорат қилиш тавсия этилади. Бошқа ривоятда ғазаб инсон қалбидаги чўғга ўхшатилган, ғазабланган вақтда ўтириб олишга, унда ҳам босилмаса ётиб олишга буюрилган.

Замонавий руҳиятшуносларнинг кўпчилиги ғазаб аъзолар ва асаб тизимига боғлиқ эканини таъкидлайдилар. Уларга кўра, ғазабланишга шайтоннинг ҳеч қандай дахли йўқ. Бу бир ёқлама ёндашув бўлиб, моддиятпараст шифокорлар, асаб касалликларини фақат моддий дори-дармонлар билан даволамоқчи бўладилар. Уларнинг уриниши вақтинчалик таъсирга эга. Зеро, масаланинг туб моҳияти таҳлил қилинмас экан, ғазабланишнинг, асаб тизими касалликларининг мукамал давосини топиш мушкул. Биз қўлингиздаги китобда бу масаланинг ҳам моддий, ҳам руҳий жиҳатларини таҳлил қилиб, бунга холислик ила ёндашишни мақсад қилганмиз.

Ғазабнинг турлари

Айтиб ўтилганидек, ғазабнинг ҳар қандай тури қораланмаган. У бир қанча турларга бўлинади. Улар ичида мақталган ғазаб ҳам бор.

Ғазаб уч хил бўлади:

1. Маҳмуд (мақталган) ғазаб.

Аллоҳ учун ғазабланиш, Аллоҳ белгилаб берган чегарадан ўтилганида ғазабланиш вожиб саналади. Зеро, номақбул ишлар содир этилганида уларга рози бўлиш, қаршилиқ кўрсатмаслик имон заифлиги аломатидир.

Маҳмуд ғазаб вожиб ғазаб ҳам дейилади. Бунда нафс учун ҳеч қандай насиба қолмайди. Бундай ҳолатда, гарчи нафс зарарига бўлса ҳам ҳақиқат топилгани учун ғазаб қилинади. Жумладан, мусулмоннинг моли, обрўси ва жонига талафот етказил-

са, ўғрилиқ, талончилик, зулм-ситам ўтказилса, ер юзида бузғунчилик қилинса, фахш ва мункар ишлар кўпайса, мусулмон ғазабини ошқор қилиши лозим. Бундай ҳолатдаги ғазаб мақталган бўлиши билан бир қаторда вожиб ҳам саналади.

Аллоҳ учун ғазабланишга Мусо алайҳис-саломнинг бузоққа топинган қавмидан ғазаблангани мисол бўлади. Аллоҳ таоло айтади:

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِن بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَابَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ... ○

“Мусо ўз қавми сари (Тур тоғидан) қайтар экан, (қавмининг қилмишларидан) ғазабланган ва таассуфланган ҳолда: «Менга ортимдан қандай ҳам ёмон ўринбосар бўлдингиза?! Раббингиз амри (келмай туриб) шошқалоқлик қилдингизми?» – деб (қўлларидаги) лавҳларни ташлаб, акасининг боши (сочи)дан тутиб ўзига тортди”. (Аъроф, 150).

Биз учун ўрнак бўлган Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам фақат Аллоҳ учун ғазабланганлар. Шариат ҳукмлари беҳурмат қилинганида муборак юзларида ғазабланиш аломати кўринган. Оиша розияллоҳу анҳо ривоят қилишича, у зот қўллари билан аёлни ҳам, хизматкорни ҳам урмаганлар. Магар Аллоҳнинг чегаралари бузилса, Аллоҳ учун интиқом олганлар, ўзлари учун бирон кишидан ўч олмаганлар.

Хўш, мўмин банда Аллоҳ учун ғазабланиши керак экан, бунинг маълум чегараси борми, бунда ҳам инсон фикрлаш ва ақл юритиш қобилиятини йўқотадими? деган савол туғилади. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам мункар ишларга ғазабланганларини таҳлил қилар эканмиз, у зот зинҳор ақл ва тасар-

руф қилиш доирасидан чиқмаганларини кўрамиз. Демак, Аллоҳ учун ғазабланган инсон ўзининг табиий ҳолатидан ташқарига чиқиб кетмайди, ғазабланмасидан олдинги тасарруфларини қилаверади, сўз ва амалда ҳаддидан ошмайди.

Аммо Аллоҳ учун ғазабланаётган одам чега-радан чиқиб кетса, сўз ва амалда меъёрни унутса, зулм қилишга ўтиб кетса, бунда мақталган ғазаб қораланган ғазабга айланиб қолади.

Аллоҳ учун ғазабланишнинг қуйидаги манфаатлари бор:

– содир этилаётган ёмон ишни тўхтатишга туртки бўлади;

– инсон қиёфасининг ўзгариши, қилинаётган ишнинг оғир эканига далолат қилади (одатда, макруҳ ва шу каби ишларга бунчалик ғазабланилмайди);

– кишининг ғазабланишини кўрганлар гуноҳдан тийилишга ва бу ишни бошқа такрорламасликка интилади.

2. Мазмум (қораланган) ғазаб.

Шайтон учун, нафс йўлида ғазабланиш, гуноҳ ишларга қаршилик қилинганида жаҳл чиқиши мазмум ғазабдир. Бу нарса киши қалбида маънавий иллат борлигидан дарак беради. Зеро, ҳидоят йўлига унамаслик, шариатга тесқари бўлган ишларга хоҳиш билдириш айни қалб касаллиги натижасидир. Бундай банда ўзини ислоҳ қилиши керак. Гарчи Аллоҳ учун ғазаб қилиш даражасига чиқа олмаса ҳам яхшилик йўлига тўғаноқ бўлмаслик ва гуноҳ ишларга бепарво қарамаслик талаб этилади.

Мазмум ғазаб ўз нафси учун интиқом олишдир. Бу инсоннинг ўзи ва жамияти учун ўта хатарли саналади. Шу сабаб муаллим Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам кўп ўринларда бу турдаги ғазабдан қайтарганлар. Насиҳат сўраб келган одамга

қайта-қайта “Ғазабланма!” деган сўзларида қораланган ғазаб назарда тутилган.

Руҳшуносларнинг таъкидлашича, нафс учун ғазабланиш қисқа муддатли мажнунликнинг бир туридир. Сабаби бунда инсон ақл юритиш, қилаётган ишларини идрок этиш қобилиятини йўқотади.

3. Мубоҳ ғазаб.

Бундай ғазабга савоб ҳам, гуноҳ ҳам ёзилмайди. Аммо бунда хато қилган одамни кечириб афзалдир.

Имом Ғазолий ғазаб даражалари ҳақида сўз юритиб шундай деган: “Одамлар ғазабнинг қувватида уч даражада – тафрийт (камчилик), ифтор (ортиқчалик) ва мўътадилликда бўладилар.

Тафрийт ғазаб қувватининг бутунлай йўқ бўлиши ёки заифлигидир. Бундай одам ҳамиятсиз дейилади ва жуда маломат қилинади.

Ғулув сифати устун келганида ғазаб инсонни ақл, дин ва тоат чегарасидан чиқиб кетишига олиб боради. Ундай ғазабда одамнинг қалб кўзи ҳам, назари ҳам кўр бўлади, тафаккури ва ихтиёри ҳам қолмайди.

Ғазабдаги мўътадиллик мақталган ҳолат бўлиб, унда киши дин ва ақлнинг ишорасига мунтазир бўлиб туради ва ҳамият лозим бўлганида қўзғалади, мулойимлик лозим бўлганида босилади. Ғазабни мўътадил ҳолатда ушлаб туриш Аллоҳ таоло бандалардан талаб қилган энг тўғри ҳолатдир. Ана ўша ҳолат ўртачалиқдир. Бас, ким ўзида ғазабда футурга кетиш, ҳатто рашки сусайиб қолганини ёки ўзига мос бўлмаган хорликни ҳам қабул қилишга мойилликни ҳис қилса, нафсини даволаши керак. Ким ўзида ноўрин ғазаб, ҳаддан ошишликни, қайтарилган ишларни қилишга рағбат ҳис қилса, ўзидаги ғазаб ўтини сўндиришга ҳаракат қилсин. Бунда ғазаб масаласида икки нотўғри ҳолатнинг ўртасини тутиш пайида бўлсин. Мана шу мўътадил ва тўғри бўлган йўлдир”.

Ноўрин ғазабланишнинг зарарлари

Ноўрин ғазабланишнинг зарарлари куйидагилардир:

1. Ғазабнинг ижтимоий зарарлари.

Ғазаб одамлар орасида гина-кудурат, адоват ва нафрат уруғларини сочади. Сабаби ғазабнок одам ўйламай-нетмай бирон сўз айтади, бирон ножўя иш қилиб кўяди. Унинг бу ишига иккинчи тараф индамай қараб турмайди, қаршилик кўрсатади. Натижада кишилар ўртасида уруш-жанжал келиб чиқади. Айниқса, бу яқин қариндошлар ўртасида бўлса, зарари яна ҳам каттароқ бўлади.

Ғазабини сочувчи кимса ақл-хушини йўқотиб бирон иш қилиб қўйса, бутун умр афсус-надомат чекиб ўтади. Сабаби энди зарарнинг ўрнини тўлдириб бўлмайди, синган косани бутлаш имкони йўқ. Аслида қандай оқибатларга олиб келишини ғазаб қилишдан олдин ўйлаш керак эди.

Ноўрин ғазаб шундай пушаймонларга сабаб бўладики, оқибатда кишининг қолган умри афсусланиш билан ўтади, у қилиб қўйган ишини ўйлаб ич-этини еяверади.

Ғазабланишнинг ижтимоий зарарларидан яна бири сабабсиз талоқ қилишдир. Эр ўз хотинини кўрқитмоқчи, адабини бермоқчи бўлади ёки жаҳли чиққанидан оғзидан “талоқ” сўзи чиқиб кетганини билмай қолади. “Эркакман” дея кўкрак кераётган ўғил бола чойхонада ўтириш ёки ичиб-чекиш билан эмас, балки ғазабини боса олиши билан мақганиши керак. Ғазабни босиш эркак учун жуда муҳим. Ғазабини боса олмай, оғзи бўшлиқ қилиб севикли хотинини уч талоқ қилган “эркак”нинг ҳолига бир назар ташланг: ғазаби босилиб, ақл-хуши жойига келгач, хотинини яхши кўриши, уч-тўрт нафар боласи етим қолишини ўйлаб қолади-да, домладан бирон “иложи”ни қилиб беришини ўтинади...

Мана шундай ноқулай ва иложсиз аҳволга тушиб қолмаслик учун ақлни ишлатиш, ўринсиз асабийлашиш ва уруш-жанжаллардан тийилиш лозим бўлади.

Ғазабланиш сабабидан келиб чиқадиган қотиллик ва бошқа жиноятлар ҳақида қанча гапирса, оз. Ким ғазабини боса олса, мана шундай кўнгилсизликларнинг олди олинади.

2. Ғазабнинг руҳий зарарлари.

Ғазабнок одамлар уйғоқ ҳолларида хавотир ва ваҳима ичида бўладилар. Аммо уйқу ҳолатида кўрқинчли тушлар кўриш ва тинч ором ололмасликдан шикоят қиладилар.

Хуллас, ғазабланиш инсон танасини чарчатувчи, уни хотиржамлик ва ҳаловатдан маҳрум қилувчи иллатдир.

Ғазабланган одамнинг ишида барака бўлмайди, бир ишни бошлаб охирига етказмайди. Сабаби, ғазабланган кимсанинг тез чарчаб қолиши ва доим тушқун ҳолатда бўлиши, дангасалик касалига чалиниши исботланган.

Ғазабланган одам нарсаларнинг ҳақиқатини идрок қилолмайди, ҳақиқатни хаёл билан адаштириб юборади, шунингдек, воқеликни туш билан чалкаштиради. Натижада хаёлий – эришиб бўлмас режалар тузиб, уни амалга ошириш пайида сарсон бўлади.

Ғазабланган одамнинг тўғри фикр юритишида ҳам нуқсон-камчиликлар кўзга ташланади.

Ғазабланган одам васвасага тушиб қолади, “фалончи менга зарар етказмоқчи”, “фалончи менинг душманим”, деб кўринган одамдан шубҳаланаверади, ростни ёлғон, ёлғонни ҳақиқат деб ўйлайди.

Демак, ким ғазабини чегаралай олмаса, уни маълум бир қолипда ушлаб туролмаса, бориб-бориб руҳий хаста бўлиб қолиши мумкин. Сабаби тинимсиз асабийлашиш, бўлар-бўлмасга ғазабланавериш

марказий асаб тизимини ишдан чиқаради. Масаланинг бу жиҳатини ҳам ёддан чиқармаслик лозим.

* * *

Ҳар кимнинг соғлиғи ўз қўлида. Арзимас нарсага ловиллаб ёниб кетиш, озгина ташвиш олдида эсанкираб қолиш керак эмас. Ҳозирги айрим қийинчиликлар ўткинчидир. Жаҳл устида айтиб юборилган бир оғиз сўз учун яқин одамдан юз ўтириш эсли-хушли одамга ярашмайди.

Юқорида ғазабнинг зарарлари ҳақида сўз юритдик. Хулоса қиладиган бўлсак:

– ноўрин ғазаб Аллоҳ таолонинг ғазабини келтиради;

– ғазаб дин ва ақлнинг нуқсонли эканига далолат қилади;

– ғазаб шайтонни хурсанд қилади;

– ғазаб ҳасад, душманлик, ғийбат, тухмат каби иллатларга сабаб бўлади;

– ғазабланган кимса одамлар нафрати ва маломатига учрайди;

– ғазаб надоматга сабаб бўлади.

Қуйида ғазабланишнинг саломатликка келтирадиган зарарларини кўриб чиқамиз.

Асабийлашишнинг соғлиққа зарарлари

Олимларнинг таъкидлашича, турли хасталикларга дучор бўлганларга қараганда асаб касаллиги бор одамларни даволаш анча қийин экан. Аслини олганда кўплаб касалликларнинг сабаби асаб бузилиши билан боғлиқ. Юраги, жигари ёки буйраги касал одамларнинг ҳаёти нотинч, асаби бузуқ бўлса, уларни даволаш жуда қийин бўлади.

Руҳий тушкунлик, хафақон, юрак ва мия инфаркти, ошқозон-ичак, тери, қандли диабет, кўз аъ-

золари, бод каби бир қатор хасталиклар негизда оний ғазабланиш ҳисси яширинган бўлади.

Руҳий хасталик насл айнишига, генларнинг ўзгариши, онгли фикрлаш ва атрофдаги воқеликка тўғри муносабат билдириш қобилиятининг сусайиши ва йўқолишига олиб келади.

Руҳий касаллик қаттиқ кўркиш, ўта таъсирланиш, беҳаловат яшаш сингари омиллар асосида ҳам келиб чиқиши мумкин.

Олимларнинг фикрича, одам ўз руҳиятини онгли равишда бошқара билса, бемалол қон босими-ни, қанд моддасини ва гармонлар миқдорини идора этиши, қон томирларини кенгайтириши, юрак ури-шини тартибга солиши, оғриқ ва чарчоқларни бар-тараф қилиши, тана ҳароратини тушириши, нохуш асабий тангликлардан сақланиши мумкин.

Кишининг асаб фаолиятига салбий таъсир кўр-сатадиган омиллардан яна бири инсон бош мия-сига келаётган ахборотларнинг ниҳоятда кўпайиб кетишидир. Бу эса инсонда янгиликларни пух-та ўзлаштириш учун куч-қувват сарфлашни, асаб зўриқишини тақозо этиб, тез чарчатиб, унинг бир тарзда меъерий ишлашини издан чиқаради. Бунинг натижасида кўпчилик одамлар асаб касалликларига учрайди.

Одамнинг шахсий, оилавий ва ижтимоий ҳаёти-да унинг руҳиятига етадиган ҳар хил шикастлар кўпинча невроз касалликларининг вужудга келиши-да рол ўйнайдиган иккинчи омилдир. Бунда тева-рак-атрофдаги одамларнинг муносабати ғоят муҳим аҳамиятга эга. Асаб тизими заифлашган киши ҳар хил танбехларни ўзига жуда қаттиқ олади, бундай танбехлардан у жуда эзилади. Дил оғриши, ранжи-ши асаб тизими заифлашгани, ҳолдан тойганининг биринчи белгилари ҳисобланади.

Асабийлик катталарда ҳам, ёш болаларда ҳам

кузатилади. Болаларнинг ёмон ухлаши, кўрқиши, кўп йиғлаши, чўчиши – буларнинг ҳаммаси асабийлашиш аломатларидан саналади.

Инсон асабийлашганида унинг организмида модда алмашинуви бузилади, асаб таранглашади, ҳаёжонланган вақтда эса кўп энергия сарфлайди. Жумладан, бош мия жуда кўп глюкозани истеъмол қилади ва кислородга муҳтожлиги ошади. Одам тез-тез нафас олади, юрак уриши тезлашади. Киши мана шундай кучли зўриқишдан ниҳоятда чарчайди, мия ва мия қобиғидаги қон томирларининг тонуси ўзгаради. Бунинг натижасида бош оғриғи пайдо бўлади. Инсоннинг қон босими ҳам бирдан кўтарилиб, натижада мияга қон қуйилиш жараёни бошланади.

Агар одам ишда ёки уйда нотинч бўлса, кутилмаганда бошига мусибат тушса, бундай вақтларда бош мияда мувозанат бузилади. Натижада у юрак ва меъдада, ичакларда ҳар хил оғриқлар сеза бошлайди. Бундай асабийлашиш тез-тез такрорланадиган бўлса, бош мия фаолияти ўзгаради. Киши тез жаҳли чиқадиган бўлиб қолади, уйқуси бузилади, хотираси пасаяди, у ишда тез чарчайди, юрагида эса оғриқ сеза бошлайди. Кейинчалик юраги қисиладиган, арзимас гапларни ҳам ўзига оладиган бўлиб қолади. Буларнинг ҳаммаси асабни секин-аста ишдан чиқариб, невроз касалига дучор қилади.

Асаб таранглашуви одамларнинг яшаш шароитлари, турмуши, хизмати, вақт танқислигидан келиб чиқади. Ҳар биримиз олдимизга маълум вазифа ва мақсадларни қўйганмиз. Лекин маълум сабабларга кўра ҳамма вақт бунга эришолмаймиз. Шунга кўра, бу мақсадларга эришиш учун тезроқ ҳаракат қилишга, вақтимизни қатъий режалаштириб, ундан оқиллона фойдаланишга мажбурмиз. Окибатда пиёда камроқ юриб, транспорт воситаларига ружу қўямиз.

Бунинг устига идора, муассасалардаги иш вақти деярли ҳаракатсиз ўтади. Жисмоний меҳнатнинг камайиб кетиши мушаклар камҳаракатлилигига, гипокнезияга, яъни мушакларнинг турли “очлиги”га олиб келади. Маълумки, мушаклар ҳаракати турли тана аъзоларининг, жумладан, асаб тизимининг меъёрий ишлашини таъминлаб турувчи омиллардан биридир.

Қадим вақтлардан табибларнинг кузатишларидан шу нарса маълум бўлдики, бахил ва бировларга захрини сочувчи кишилар кўпроқ ошқозон-ичак касаллигига дучор бўлишган. Қаттиқ ғам-алам чекувчилар қандли диабет касалига чалинган. Доимо кўркувда юрадиганлар эса тиреотоксикоз (қалқонсимон без касаллиги) дардига мубтало бўлганлар. Ғам, умидсизлик, диққатсизлик, дардларини ичларида сақлаш каби ҳолатлар кишини тез қаритади.

Одам тез-тез асабийлашаверса, кайфияти тез бузиладиган, шовқин-суронни, шодликни ёқтирмайдиган бўлиб қолади. Уйда ва ишда тинчлик-осойишталикни истайди. Кўпинча ҳеч ким билан гаплашмайди, ёлғиз ўзи ўтириб дам олгиси келади.

Олимлар таъкидлашича, асабийлашиш сабаблари арзимас нарсалардан хафа бўлиш, вақтида яхши дам олмаслик, ўз турмушидан кўнгли тўлмаслик, спиртли ичимликлар ичиш, тамаки ва нос чекиш, кўчада бўладиган нохуш кайфият, келишмовчиликлар, уруш-жанжал ва ҳоказо.

Таъкидлаш жоизки, ҳомиладор аёлнинг асаби бузилса, ҳаёти нотинч бўлса, туғилажак фарзанд ҳам она қорнида безовталаниб, асабийлашиб, саломатлигига салбий таъсир қилади.

Боланинг асаб тизими жуда заиф бўлади. Шунинг учун уни туғилган кундаёқ тўғри тарбиялаб, ҳар хил ташқи салбий таъсир этувчи омиллардан сақлаш лозим.

Асаб тизими ишини яхшилаш ва унинг мус-

таҳкамлигини ошириш учун В1, В2, В3 каби витаминларга бой арпа нон, кўй гўшти, пишлок, тухум, карам, балиқ, қовоқ, исмалоқ, олма, асал кабиларни истеъмол қилиб туриш тавсия этилади.

Асаб касали қадимдан маълум, ammo халқ табиатида уни алоҳида касаллик деб ҳисоблашмаган. У бугунги кундагидек кенг миқёсда кун тартибда бўлмаган. Алломаларимиз жаҳл чиқишини қоралаб, одамийликка, одобга, босиқликка, оғир бўлишга чақиришган. Кейинги 40, 50 йил ичида асаб касали алоҳида бўлиб чиқиб, кўпчиликни қамраб олган касалликка айланди.

Қадимда кундалик ҳаёт оддий кечган. Кўп вақтни жисмоний иш ташкил қилган, мева, сабзавотлар ўғитсиз, экологик тоза, табиий бўлган. Ҳозирги замонда ҳаётнинг мураккаблиги, серкирралиги, техника тараққиёти, шовқин-сурон кўплиги, муаммоларнинг бирин-кетин пайдо бўлиши, жисмоний иш камайиб, ақлий ишнинг кўпайиши, егуликларнинг кимёвийлашуви, экологиянинг бузилиши каби сон-саноксиз сабабларга кўра, асабийлашиш, тажанглашиш аҳолининг кўпчилигида учраб турадиган ҳол бўлиб қолди. Кўчада, ишда, уйда, бозорда, дўконда, оилада, ҳатто дам оладиган жойларда одамлар бир-бирлари билан муносабатларда кўпинча асабийлашишади. Инсон танаси чарчаганда, уйқусизлик ҳолатлари рўй берганида, ҳамда асаб тизимига турли салбий таъсирлар ўтказилганида бир қатор касалликлар келиб чиқиши аниқланган.

Кўпгина одамларда худбинлик, шухратпараслик, баджаҳллик, ҳасадгўйлик, жиззакилик, сўзни ўтказишни яхши кўриш, баднафслик каби ярамас одатларни кузатиш мумкин. Ўз имкониятларига тўғри баҳо бера оладиган оддий, сергак, вазмин одамлар ишдаги ва оиладаги кескин вазиятларда ўзларини хотиржам тутадилар. Юқоридаги иллатларга чалинган кишилар эса бундай ҳолатларда ўзлари аса-

бийлашишлари етмаганидай, атрофдаги, жамоадаги ҳамкасбларининг ҳам кайфиятини бузадилар.

Одам иродасининг заиф бўлиши, муқаррар равишда вужудга келадиган қийинчиликларни бартараф эта олмаслик, ўзидан норози бўлиш, вазиятларнинг фожеали тус олиши салбий ҳиссиётлар – ваҳимага, кўрқувга, ғам-ғуссага, зерикишга, қаттиқ руҳий ҳаяжонларнинг авж олишига сабаб бўлади.

Кам ҳаракат қилиб, доим ўтириб ишлайдиган одамлар қони кислород билан етарли таъминланмайди, тўқималари ва аъзолари кислородга ёлчимайди. Натижада одамлар тез чарчайди ва толиқиб қолади. Кислород эса куч-қувват манбаидир. Ақлий меҳнатда кислород кўп сарф бўлади. Асаб хужайралари бир неча дақиқа ҳам кислородсиз тура олмайди.

Демак, асабийлашмаслик, беҳуда ғабланишдан сақланиш учун куйидаги тавсияларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир:

1. Кўп хасталиклар асл сабаби замирида асаб бузилиши ётишини унутманг.

2. Жигари, буйраги, ошқозони ёки юраги касал одамларнинг ҳаёти нотинч, асаби бузуқ бўлса, уларни даволаш жуда қийин бўлишини эсда сақланг.

3. Ҳадеб кайфияти бузилаверадиган, арзимаган нарсага ҳам жаҳли чиқаверадиган кишиларда тез-тез юрак, ошқозон неврози пайдо бўлишини унутманг.

4. Киши ишда ёки бегоналар ҳузурида эмас, балки уйда ҳам жаҳлини боса билиши, оғир бўлиши лозим.

5. Жаҳл чиққанда қон томирлари қисилиб, қон босими ошади, юрак нотўғри ура бошлайди, кечаси яхши ухлай олмайди, боши оғрийди.

6. Қаҳр-ғазаб, алам, қаттиқ соғинч, тушкунликка тушиш каби ҳаяжонлар ҳам спиртли ичимликлар

ичиш, тамаки ва нос чекиш ёки ортиқча вазн каби хафвли омиллар сирасига киришини унутманг.

7. Ҳомиладор ва эмизикли аёл тинч, осойишта хаёт кечириши, асабини ташқи муҳитнинг ёмон таъсирларидан асраши лозим. Шунда боланинг асаби чидамли ва мустаҳкам бўлади.

8. Одоб-ахлоқ, ўзаро тушуниш, бошқаларга нисбатан сабр-тоқатли бўлиш, ишда, кўчада, дўстона муносабатларни вужудга келтириш муҳим аҳамиятга эга.

9. Аллоҳнинг Каломи Куръони каримни, Пайгамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳадисларини доим ўқиб юринг.

10. Атроф-муҳитдаги рангларга, табиат манзараларига эътибор бериш асаб фаолиятини бир меъёردа ушлаб туришга ёрдам беришини эсда сақланг.

11. Қовурилган, ёғли, шўр, аччиқ овқатларни, кази, кабобларни меъёридан ортиқча ва ҳар куни истеъмол қилиш одамнинг асбийлашишини осонлаштиришини унутманг.

12. Мева, сабзавотларни, ошкўкларни кўп истеъмол қилиш тавсия этилади.

13. Асаб бузилганида олма еб, ҳидидан ҳидлаш ва олма чой ичиш тавсия этилади.

14. Асабийлашмаслик учун ҳар куни 2 дақиқа секин югуриш ёки мунтазам жисмоний иш қилиш ёки бадантарбия билан шуғулланиш керак.

Ғазабни енгиш фазилати

Аллоҳ таоло айтади:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ
عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ○

“Улар (мазкур тақводорлар) фаровонлик ва танглик кунларида ҳам хайр-садақа қиладиган,

ғазабларини ютадиган, одамларни (хато ва камчиликларини) афв этадиганлардир. Аллоҳ эзгулик қилувчиларни севар” (Оли Имрон, 134).

Бу оятда муҳсин бандалар ишлари бароридан келиб турган вақтда ҳам, бироз қийинчилик дамларида ҳам инфоқ ва садақалар қилишлари, турли сабаблар билан ғазаблари чиққанда уни боса билишлари ва кечирилиши мумкин бўлган хатоларни афв қилишлари айтилмоқда.

Ғазабни ичига ютиш осон эмас. Бунинг учун бандадан тақво сифати талаб қилинади. Зеро, ғазабни қайтариш учун нафсни жиловлай билиш ва шайтон васвасасига ҳай бериш керак.

Аллоҳ таоло Ўз Ҳабибига шундай амр қилган:

○ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

“Афвни (қабул қилиб) олинг¹, яхшиликка буюринг, жоҳиллардан эса юз ўгиринг!” (Аъроф, 199).

Ушбу оятда Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга жоҳиллардан юз ўгириш, даъват йўлида мустаҳкам бўлиш, одамларнинг айб-камчиликларини кечиринг, уларни динга енгил ва осон услубда даъват қилиш буюрилмоқда.

Ривоятларда келишича, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам учун икки ишдан бирини танлаш имкони бўлганида, агар у ношаръий йўл бўлмаса, албатта енгилни танлар эдилар.

¹ Оятдаги “афв” сўзининг тафсири турлича келган. Баъзи муфассирлар у – бағрикенглик билан ўзгаларнинг узрини қабул қилиш, оғирликни ўзига олиб, бошқаларга енгиллик бахш этиш десалар, бошқалари закот вожиб қилинмасдан олдин бойлардан олинадиган садақалар деб изоҳлаганлар. Лекин биринчи тафсир маъқулроқдир. Шу оят нозил бўлгач, Муҳаммад (а.с.) Жаброил (а.с.)дан уни шарҳлаб беришни сўраган эканлар. Ул зот жумладан: “Аллоҳ таоло Сизга буюриб айтмоқдаки, Сизга зулм қилган кишини Сиз афв этинг, Сизга бермаган кишига Сиз беринг, Сиздан узлиб кетган кишига Сиз яқинлашинг!” – деган эканлар (Тб.).

Яна бир ривоятда келишича, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ушбу оятдан нима назарда тутилгани ҳақида Жаброил алайҳис-саломдан сўрадилар. Жаброил: “Албатта Аллоҳ сени зулм қилгани кечириш, сени маҳрум қилганга бериш ва сендан узилган билан алоқани боғлашга буюради”, деди (*Ибн Жарир ва Ибн Абу Ҳотим ривояти*).

Имом Куртубий ушбу оят ҳақида: Бу оят уч калмадан иборат. Уларда шариат буюрган ва қайтарган қондалар мужассамдир”, деган.

Аллоҳ таоло айтади:

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا
الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

“Яхшилик билан ёмонлик баробар бўлмас. Сиз (ёмонликни) гўзалроқ (муомала) билан даф этинг! (Шунда) бирдан сиз билан ўрталарингизда адоват бўлган кимса қайноқ (қалин) дўстдек бўлиб қолур” (*Фуссилат, 34*).

Оятдаги “ёмонликни яхшилик билан қайтариш” хатони афв билан, ғазабни сабр билан, кўполликни бағрикенглик билан қайтаришга далолат қилади.

Яхшилик билан ёмонлик зинҳор баробар бўлмайди. Зеро, яхшилик учун, солиҳ амаллар учун Аллоҳ савоб беради ва ундан рози бўлади. Аллоҳ ёмонликдан рози бўлмайди. Шу сабаб ёмонлик қилганга жазо беради. Шундай экан, сен жоҳилларнинг ақлсизлигини энг чиройли йўл билан қайтар, уларнинг ёмонлигига яхшилик билан жавоб қайтар, гуноҳни афв билан даф қил. Агар сен уларнинг жоҳиллигига сабр қилиб, қабих амалларига чиройли жавоб қайтарсанг, улар ўз ишларидан уялиб, ёмонликларини тарк қилсалар ажаб эмас. Натижада сен учун душмандек кўрилаётган одам ҳам қалин дўст бўлиб қолади.

Яхшиликка ёмонлик билан жавоб қайтариш ҳам-

манинг ҳам қўлидан келаверади. Аммо ёмонликка яхшилик билан жавоб қайтариш фақат азиятларга сабр қилувчи, гўзал одоб-ахлоқларга эга ва Аллоҳнинг тафвиқиға сазовор бандаларғагина насиб этади.

Аллоҳ таоло айтади:

○ وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

“Албатта, кимки (азиятларга) сабр қилса ва (Аллоҳ учун) кечириб юборса, албатта, бу пухта ишлардандир” (Шўро, 43).

Содир этилган хато ва гуноҳ иш Аллоҳнинг ҳаққи поймол қилиниши ва ер юзида бузғунчиликка сабаб бўлмаса, уни кечириб юбориш, ўзига етказилган азиятларга сабр қилиш энг тақводор бандаларга хос хислатдир. Ақл эгалари, кучли ирода соҳиблари буни ўзларига шиор қилиб оладилар. Улар қай ҳолатда хатони кечириш, қайси вазиятларда гуноҳкорни жазолаш орасини ажрата биладилар, бу борада сусткашликка ҳам, зулм-ситамга ҳам йўл қўймадилар.

Аллоҳ таоло айтади:

○ وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ

“Улар катта гуноҳлардан ва бузукликлардан четланадиган, ғазабланган вақтларида эса кечириб юборадиган зотлардир”. (Шўро, 37). Оят мазмунига кўра, қайтарилган катта гуноҳлардан тийилиш ва фаҳш ишлардан четланиш билан бир қаторда ғазабини чиқарган одамнинг хатосини кечириш ва унга мулойимлик билан муомалада бўлиш мақталган сифатлардандир. Оятда кечирса бўладиган хато ҳақида сўз юритилмоқда. Аммо ша-

рият аҳкомлари, Аллоҳнинг ҳаққи поймол қилинса, ундай бандани кечириб бўлмайди.

Ушбу оятда ғазабланишдан умуман қайтарилмаётгани йўқ, балки уни тартибга солишга чақирилмоқда. Зеро, ғазабланиш инсон фитратига хос бўлиб, ўрни келганида ғазабланиш ҳам лозим бўлади. Ғазаб мутлоқ қайтарилган нарса эмас. Шу сабаб ҳам Қуръони карим ва ҳадиси шарифларда ғазабни бутунлай йўқотишга эмас, балки уни босишга, ғазабни жиловлашга чақирилган.

Кўп одамлар ғазаблари чиққанида ўзларини босиб, жаҳллари чиқишига сабаб бўлган одамни кечириш ўрнига унга бирон азият етказиб, “хумор”идан чиқишга уринадилар. Уларга “зулм” қилган одамга “муносиб” жавоб қайтармасликни кўрқоклик ва ғайратсизлик деб биладилар. Бу имони заифлик белгисидир. Аслида оятда айтилаётганидек, ҳақиқий мўмин бандалар ғазабланган ҳолатларида ҳам ўзларини йўқотиб қўймай, адолат ила ҳукм чиқара оладилар, хатога йўл қўйган одам бу ишни беҳосдан қилган бўлса, уни кечиришга ўзларида куч топа оладилар. Мана шу нарса имоннинг кучли эканига далолат қилади.

Бировни афв қила олиш, ўзига етган азиятни унутиш учун нафс кули бўлмаслик, балки нафс устидан ҳоким бўлиш, ақл билан иш юртиш лозим бўлади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَوْصِنِي قَالَ: لَا تَغْضَبْ فَرَدَّدَ مِرَارًا قَالَ: لَا
 تَغْضَبْ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ وَأَحْمَدُ وَالْحَاكِمُ وَابْنُ جِبَّانَ
 وَالنَّبَهَيْي وَالطَّبْرَانِيُّ وَأَبُو يَعْلَى.

Абу Хурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинишича, бир киши Набий соллаллоху алайҳи ва

салламга: “Менга насиҳат қилинг!” деди. У зот: “Ғазабланма!” дедилар. Ўша киши буни бир неча марта такрорлади. У зот: “Ғазабланма!” дедилар (*Бухорий, Термизий, Аҳмад, Ҳоким, Ибн Ҳиббон, Байҳақий, Табароний ва Абу Яъло ривоятли*).

Ушбу ривоятда айтилишича, бир киши Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам хузурларига келиб, “менга насиҳат қилинг!” деганида, у зот: “Ғазабланма!” дедилар. Бу билан динга энг кўп зарар етказувчи нарсадан, зулм ва адоватга сабаб бўлувчи иллатдан қайтарган эдилар. Сўровчи буни кам деб билди ва яна: “Менга насиҳат қилинг!” деди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни яна ғазабдан тийлишга чақирдилар.

Шарҳ. Саҳобийнинг талаби бошқа ривоятларда “Мени жаннатга олиб борадиган бир амални айтинг!”, “Мен фойдаланиб юрадиган бир нарса айтинг, кўп бўлмасин...”, “Менга бир сўз айтинг, оз бўлсин, ёдимда тутай...” тарзида келган. Яна бошқа шакллари ҳам бор. Сўровчининг ким бўлгани баъзи ривоятларда айтилган, бошқаларида айтилмаган. Бундан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга кишини жаннатга олиб борадиган оз ва соз амални кўп марта сўраб мурожаат қилингани маълум бўлади. У зот эса бу саволларнинг кўпига “Ғазабланма!” деб жавоб берганлар.

Аҳмад ибн Ҳанбал ва Ибн Ҳиббон ривоятлари охирида (исми зикр қилинмаган кишидан) бундай изоҳ келтирилган: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бу жавобларидан ғазаб барча ёмонликларни ўзида жамлаганини тушундим”.

Ҳаттобий дейди: “Ғазабланма!” сўзининг маъноси “Ғазабга олиб борадиган сабаблардан сақлан”, демакдир. Ғазабнинг ўзи тақиқланиши мумкин эмас. Чунки у табиий, фитрий ҳолдир, инсон уни ўз табиатидан чиқариб ташлаёлмайди”.

Баъзилар ҳадисни бундай шарҳлашган: “Ғазаб-

ланма, чунки ғазабнинг манбаи кибрдир. Кибр кишининг хоҳишларига терс тушадиган омилга нисбатан пайдо бўлади ва эгасини ғазабга бошлайди.”.

Айрим олимлар ҳадисни “Ғазабнинг буюрган ишни қилма!” деб шарҳлаганлар.

Ибн Тин айтади: “Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг “Ғазабланма!” деган сўзларида дунё ва охират ишларини жамлаганлар. Чунки ғазаб кишиларни бир-биридан узоқлаштириб, ўзаро меҳр-шафқатни йўқотади. Бу эса, кишининг динига нуқсон етказади”.

Байзовий эса бундай изоҳни келтиради: “Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва саллам кишининг бошига келадиган бутун ёмонликларга шаҳват ва ғазаб сабаб бўлишини ва савол сўраган кишининг шаҳват жиҳатидан мўътадил эканини билганлари учун уни ғазабланишдан қайтарганлар. Киши ғазабланганида ўзини қўлга ола билса, энг кучли душманни – нафсини енгган бўлади”.

Олимлар яна бундай дейишган: “Аллоҳ таоло ғазабни оловдан яратди ва уни инсон фитратига жойлаштиради. Киши бирор мақсадига етишиш йўлида ким биландир низолашса, ғазаб олови ёнади ва юзу кўзи қизариб кўпчиб кетади.

Ғазаб қалбда кин ва ҳасадни пайдо қилади ҳамда бошқа кўпгина ёмонликларни ичга жойлаштиради. Ҳатто айтиш мумкинки, ғазаб билан ҳосил бўладиган биринчи ҳолат ботиннинг хунуклашишидир. Ташқи ўзгаришлар аслида ички ўзгаришларнинг натижаси ва самараси. Айтилганларнинг ҳаммаси ғазабнинг баданга таъсиридир.

Ғазабнинг тилга таъсири ҳам талайгина: ҳар бир ақли жойида одам бошқа пайт айтишга хижолат қиладиган, кейин пушаймонга сабаб бўладиган хунук ва кўпол сўзларни жаҳли чиққанда гапириб юборади. Шунингдек, ғазабнинг феълий таъсири кишини уриш, ўлдиришга бошлашидир”.

Кўриниб турганидек, ғазабнинг зохирий, ботиний, жисмоний ва феълий зарарлари санаб бўлмайдиган даражада кўп. Бу ҳақида фикр юритган киши Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг биргина “Ғазабланма!” деган насиҳатларига амал қилиш билан ана шу саноксиз ёмонликлардан сақланиши ва яна қанча ҳикматларга эришиши мумкинлигини англайди.

Юқоридагиларнинг барчаси дунёвий ишлардаги ғазаб ҳақида, диний ишларда ғазабланиш ҳақида эмас. Ибн Ҳажар “диний ғазаб” деганда, ҳақ учун, Аллоҳ таоло учун ғазабланишни назарда тутди. Чунончи, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам нафслари учун ҳеч қачон ғазабланмасалар ҳам, диний масалаларда бирор хато ишни кўрсалар, дарҳол юзларида ғазаб аломати зоҳир бўларди. Ибн Масъуд розияллоҳу анҳу ривоят қилади: “Бир одам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: “Мен бомдод намозига фалончи сабабли келолмаяпман, чунки у намозни жуда чўзиб юборади”, деди. Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўша кунгидек ғазабланганларини кўрмагандим. У зот ғазаб билан бундай дедилар: “Эй инсонлар! Орангизда баъзилар нафрат эттирувчидир. Қайси бирингиз халққа намоз ўқиб берса, (қироатни) қисқа қилсин. Зеро, жамоатда беморлар бор, кексалар бор, эҳтиёжли (ишли)лар бор”.

Такрор-такрор насиҳат сўраган одамга ҳар сафар “ғазабланма!” деб айтилишига бир неча сабаблар бор:

1. Насиҳат сўраган одам ғазабланиш иллатига чалинган бўлиши эҳтимоли. Бундай ҳолатда уни ғазабдан қайтариш муҳимроқдир.

2. Ғазаб дин ва дунё ишларига катта зарар етказишини таъсирли услубда ифодалаш.

Ривоятдаги “ғазабланма” сўзи ҳам бир қанча маъноларни ифодалаш мумкин. Жумладан:

1. Ғазабинг чиққанда ўзингни бос, жаҳл таъси-

рида бирон ноғўя иш қилиб қўйишдан тийил. Зеро, ғазабни инсон табиатидан бутунлай йўқотиш имкони йўқ, балки уни босиш, маълум бир чегарада ушлаб туриш мумкин.

2. Ғазабга сабаб бўлувчи ишлардан сақлан, уни жалб қиладиган амаллардан узоқ бўл.

3. Кўп ғазабланма, ҳар кимга захрингни сочма.

Ибн Тийн бу ҳадис ҳақида: “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу ерда дунё ва охират яхшилигини жамлаганлар. Сабаби ғазаб алоқаларнинг узилиши ва мулойимлик камайишига, ғазаб қилинувчига зулм етказилишига олиб боради. Бу билан дин ишларига ноқислик етади”, деган.

Байзовий: “У зот барча бузукликлар инсон шаҳвати ва ғазабидан келиб чиқишини назарда тутиб, сўровчининг шаҳвати нафсига бўйсундирилганини билиб, уни ғазабланишдан қайтардилар. Зеро, бу бошқасидан кўра кўпроқ зарар келтиради. Агар у ғазаби чиққанида ўзини боса олса, энг кучли душманга бас келган бўлади”, деган.

Уламолар шундай дейишган: “Аллоҳ ғазабни оловдан яратган ва инсондаги туғма хулқ-атворлардан бири қилган. Агар инсон биров билан низолашса, ғазаб олови аланга олади, жунбушга келиб, унинг юзи ва икки кўзи қизариб кетади. Зеро, тери унинг остида нима борлигига далолат қилади. Инсон ўзидан пастдаги одамга ғазаб қилганида ва уни жазолашга кучи етганида шундай бўлади. Аммо ўзидан юқоридаги одам унинг жаҳлини чиқарса, ғам-андухдан унинг ранги сарғайиб кетади. Бунда унинг зоҳири ва ботини ўзгариб туради, ҳаракатлари тартибсиз бўла бошлайди. У ғазабланганида шундай ҳолатга келадики, агар ташқаридан ўзининг суратига назар солса, уятдан бошини кўтаролмай қолади. Бу ғазабнинг ташқи таъсиридир. Аммо унинг ички таъсири зоҳирийсидан кўра ёмонроқдир. Зеро, ғазаб қалба нафрат, душманлар-

га нисбатан кек сақлашга олиб боради. Бунда унинг ичи ташқи қиёфасидан-да хунукрок кўриниш олади. Унинг ташқи қиёфаси ўзгариши ички ҳолатининг ўзгариши натижасидир. Буларнинг ҳаммаси ғазабнинг инсон танасига кўрсатадиган таъсиридир. Ғазабнинг тилдаги таъсири сўкиш, ҳақоратлаш ва уятсиз сўзларни айтиш билан намоён бўлади. Ғазабнок кимса жаҳли чиққанида бировни сўкиб қўяди-да, ғазаби босилганидан кейин қилган ишидан уялиб юради. Ғазаб одам ҳаракатларида ҳам намоён бўлади. Масалан, уриш ва қатл қилиш кабилар ғазаб натижасида содир этилади. Қайси бир банда ғазабнинг мана шу зарарлари ҳақида мулоҳаза юритса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг “ғазабланма!” деган биргина сўзларида олам-олам маъно борлигига амин бўлади”.

Туфий: “Ғазабни босувчи энг кучли нарса тавҳидни қалбда ҳозир қилишдир. Бу Аллоҳдан ўзга қодир ва ишларни амалга оширувчи зот йўқлигини билишдир. Зеро, Аллоҳдан ўзга биров, ҳар қандай амалга оширувчи бирон воситага муҳтождир”. Ғазабланган вақтда шайтондан паноҳ сўраш ҳикмати мана шу жумлаларда намоён бўлади. Зеро, ким ғазабланган вақтида Аллоҳга юзланса, шайтон васвасаси таъсирида ҳосил бўлган нарсадан қутулади.

وَعَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْصِنِي قَالَ: لَا تَغْضَبْ قَالَ: قَالَ الرَّجُلُ فَفَكَرْتُ حِينَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا قَالَ فَإِذَا الْغَضَبُ يَجْمَعُ الشَّرَّ كُلَّهُ. رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالْبَيْهَقِيُّ وَعَبْدُ الرَّزَّاقِ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ.

Хумайд ибн Абдураҳмон Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам саҳобаларидан бўлган бир кишидан ривоят қилади: “Бир киши: “Эй Расулуллоҳ, мен-

га насиҳат қилинг!” деди. У зот: “Ғазабланма!” дедилар. Ўша киши: “Мен Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтган гапларини ўйлаб қарасам, ғазаб барча ёмонликларни ўзида жамлаган экан”, деди” (Аҳмад, Байҳақий ва Абдураззоқ ривояти. Ривоят санади саҳиҳ).

Бу ривоятда айтилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан насиҳат сўраган одам “Ғазабланма!” деган жавобни олганида бу хусусда мулоҳаза юритиб, ғазаб барча ёмон ишларга сабаб эканини англаб етди. Ҳақиқатан, ғазаб инсоннинг руҳий-маънавий ва тиббий ҳолатига салбий таъсир кўрсатади. Бу зарар ғазаб қилган кишининг ўзи билан боғлиқ бўлиб қолмай, унинг атрофидаги одамларга ҳам таъсир кўрсатади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан насиҳат сўраган одам ҳар сафар “Ғазабланма!” деб жавоб олгани ҳақида бундан бошқа ривоятлар ҳам бор.

Хумайд ибн Абдурахмон ибн Авфдан ривоят қилинишича, бир киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хузурларига келиб, “Эй Расулуллоҳ, менга бир нечта сўзларни ўргатинг, уларни ҳаётимда маҳкам ушлай. Кўпайтириб юбормангки, унутиб қўйишим мумкин”, деганида, Расулуллоҳ: “Ғазабланма!” деганлар (Молик ривояти).

Аҳнаф ибн Қайсдан ривоят қилинади: “Менга амакимнинг ўғли хабар қилган: “Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: “Эй Расулуллоҳ, менга бир насиҳат қилинг, аммо кўпайтириб юборманг, токи уларни тушуниб олай”, дедим. У зот: “Ғазабланма!” дедилар. Мен у зот хузурларига бир неча марта бориб насиҳат сўраганимда ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Ғазабланма!” деб жавоб қайтардилар” (Аҳмад ривояти).

Жория ибн Кудома розияллоҳу анҳу ривоят қилади: “Мен: “Эй Расулуллоҳ, менга манфаат бера-

диган бир гап айтинг, қисқароқ бўлсин, то уларни яхши фаҳмлаб олай”, дедим. У зот: “Ғазабланма!” дедилар. У зот буни бир неча марта такрорладилар” (Ҳоким ривояти).

وَعَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ قَالَ: لَا تَغْضَبْ وَلَكَ الْجَنَّةُ. رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ وَابْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ.

Абу Дардоъ розияллоху анхудан ривоят қилинади: “Мен: “Эй Расулуллох, мени жаннатга олиб кирадиган амалга йўлланг”, дедим. У зот: “Ғазабланма ва сенга жаннат бўлади”, дедилар” (Табароний ва Ибн Абу Шайба ривояти. Ривоят санади саҳиҳ).

Демак, ким ўзини нафси учун ғазабланишдан тия олса, у бандага жаннат насиб этади.

Бу ерда жаннатга кириш воситаси сифатида имон, намоз ё рўза эмас, айнан ғазабнинг зикр қилиниши ғазабдан тийилиш жаннатга етакловчи амаллардан бири эканига далолат қилади. Банда жаннатга кириши учун аввало унинг имони бўлиши керак. Банданинг имони бўлмасаю, курук ғазабдан тийилгани билан жаннатни кўлга киритолмайди. Барча амаллар имон ва ихлосга асосланади. Масаланинг бу жиҳатини эътибордан четда қолдирмаслик лозим.

Бу ривоят фойдаларни жалб қилиш ва зарарларни қайтариш илмини ўзида тўлиқ жамлаган. Зеро, инсон ҳаёти давомида ё лаззат, ё ғам-ташвиш ичида бўлади. Лаззат шаҳватнинг кўзиши, еб-ичиш ва жимоъ қилишга хоҳиш туғилиши билан ҳосил бўлади. Ғам-ташвиш эса ғазаб ўтининг ёнишига сабаб бўлади. Мана шу иккиси мубоҳ йўл билан қайтарилиши мумкин. Масалан, никоҳланиш, ҳалол таомларни истеъмол қилиш, гуноҳ қилаётган кимсани қинғир

йўллардан қайтариш. Бироқ бу иккисини ҳаром йўллар билан қондириш мумкин. Масалан, зино, қотиллик, ўғрилик. Зулм қилганлар шаҳват ва ғазабни ёмонликка сарфлаган бўлади. Ноўрин ғазабдан тийилиш эса бандани жамики ёмонликларнинг ярмидан сақлайди. Қолган ярмидан сақланиш учун шаҳватни ҳаром йўллар билан қондиришдан тийилиш лозим.

وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا يَمْنَعُنِي مِنَ غَضَبِ اللَّهِ قَالَ: لَا تَغْضَبُ. رَوَاهُ ابْنُ جِبَانَ وَإِسْنَادُهُ حَسَنٌ.

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Мен: “Эй Расулуллоҳ, мени Аллоҳнинг ғазабидан нима қайтара олади?” деб сўрадим. У зот: “Ғазабланма!” дедилар” (Ибн Ҳиббон ривояти. Ривоят санади ҳасан).

Юқорида келтирилган ривоятларни жамласак, ғазабдан тийилишнинг куйидаги фазилатлари маълум бўлади:

– ғазабни тийган банда барча ёмонликлардан узоқ бўлади.

– ғазабини босган одам жаннатга киради.

– ноўрин ғазабдан сақланган одам Аллоҳнинг ғазабидан узоқ бўлади. Зеро, бандаларга раҳмли бўлганларга Аллоҳ ҳам раҳм қилади. Одамларга ғазаб қилган кимса Яратганнинг ғазабига гирифтор бўлади.

وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ وَالنَّسَائِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى وَمَالِكٌ وَأَحْمَدُ وَالْبَيْهَقِيُّ وَعَبْدُ الرَّزَّاقِ وَالْبَزَّازُ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам

шундай деганлар: “Курашда ғолиб чиққан кучли эмас. Балки ғазабланганида ўзини тия билган кучлидир” (Бухорий, Муслим, Насоий, Молик, Аҳмад, Байҳақий, Абдураззоқ ва Баззор ривояти).

Бу ривоятда нафсга қарши курашиш жанг майдонида очиқ душманга қарши курашишдан-да оғирроқ экани маълум қилинмоқда. Жангда билаги кучга тўлган паҳлавон киши ғолиб чиқиши мумкин. Аммо нафсга қарши курашда билакдаги куч-қувватнинг аҳамияти йўқ, десак ҳам бўлади. Чунончи, ғазабни тия билиш учун қалбдаги имон нури кучли бўлиши керак. Шундагина банда ғазабни ғазабдан ажрата билади ва нафс учун ғазабланишдан тийилади.

Ушбу ҳадис уламолар томонидан қуйидагича таъвил қилинади:

1. Ғазаб вақтида ўзини боса олган одамдан кучли инсон йўқ (зоҳирий маъно).

2. Курашда рақибларини енгиб ғолиб бўлган одамнинг ютуғидан унчалик фойда йўқ. Аммо ғазабини тийиб, нафсидан устун келган одамнинг ютуғи кўп манфаат келтиради. Бундан ғазабни тия билишга бўлган рағбат ва куч-қувват олдида душманга қарши бориш учун ишлатиладиган куч-қудрат ҳеч нарса эмас, деган маъно келиб чиқади.

Албатта ҳадисда душмандан устун келиш ботирлик саналмайди, дейилмаяпти, балки ғазабни тийишдан кўра пастроқ ўринда туриши айтилмоқда.

وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا تَعْدُونَ فِيكُمْ الصَّرَعَةَ قَالَ: قُلْنَا: الَّذِي لَا يَصْرَعُهُ الرَّجَالُ قَالَ: لَا وَلَكِنَّ الصَّرَعَةَ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي الْأَدَبِ الْمَفْرَدِ وَأَبُو دَاوُدَ وَأَحْمَدُ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анхудан ривоят қилинади: “Расулуллоҳ соллаллоху алайхи

ва саллам: “Орангизда кимни паҳлавон ҳисоблайсизлар?” дедилар. Биз: “Кишилардан ғолиб келадиганни”, дедик. Шунда у зот: “Йўқ, балки (ҳақиқий) паҳлавон ғазабланган вақтида ўзини боса оладиган кишидир”, дедилар” (Бухорий, Абу Довуд ва Аҳмад ривояти. Ривоят санади саҳиҳ).

Мана шу ривоятда ҳам мусулмон банда нарс ва ҳодисаларнинг фақат ташқи тарафига эмас, балки ички – ботиний жиҳатиға ҳам баҳо бериши лозимлигини уқтирилмоқда. Зеро, бошқа ривоятларда айтилишича, бориға қаноат қилувчи киши ҳақиқий бойдир, гарчи мол-дунёси оз бўлса ҳам. Бу ерда эса ғазабидан устун келган одам ҳақиқий ботир экани айтилмоқда.

وَعَنْ ابْنِ حَضْبَةَ أَوْ أَبِي حَضْبَةَ عَنْ رَجُلٍ شَهِدَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ فَقَالَ: تَذْرُونَ مَا الرَّقُوبُ قَالُوا: الَّذِي لَا وِلْدَ لَهُ فَقَالَ: الرَّقُوبُ كُلُّ الرَّقُوبِ الرَّقُوبُ كُلُّ الرَّقُوبِ الرَّقُوبُ كُلُّ الرَّقُوبِ الَّذِي لَهُ وِلْدٌ فَمَاتَ وَلَمْ يُقَدِّمْ مِنْهُمْ شَيْئًا قَالَ: تَذْرُونَ مَا الصُّغْلُوكُ قَالُوا: الَّذِي لَيْسَ لَهُ مَالٌ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الصُّغْلُوكُ كُلُّ الصُّغْلُوكِ الصُّغْلُوكُ كُلُّ الصُّغْلُوكِ الَّذِي لَهُ مَالٌ فَمَاتَ وَلَمْ يُقَدِّمْ مِنْهُ شَيْئًا قَالَ: ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا الصُّرَعَةُ قَالُوا: الصُّرَيْعُ قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الصُّرَعَةُ كُلُّ الصُّرَعَةِ الصُّرَعَةُ كُلُّ الصُّرَعَةِ الرَّجُلُ يَغْضَبُ فَيَشْتَدُّ غَضْبُهُ وَيَحْمَرُّ وَجْهُهُ وَيَقْشَعُرُ شَعْرُهُ فَيُضْرَعُهُ غَضْبُهُ. رَوَاهُ أَحْمَدُ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ لِغَيْرِهِ.

Ибн Ҳасба ёки Абу Ҳасба бир кишидан ривоят қилишича, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай хитоб қилдилар: “Бепушт кимлигини биласизларми?” Одамлар: “Фарзанди йўқ одам бепуштдир”, дейишди. Шунда у зот: “Фар-

занди бўла туриб вафот этган, улардан бирон нарса (савоб) етиб бормаган одам ҳақиқий бепушдир, ҳақиқий бепушдир, ҳақиқий бепушдир”, дедилар. Сўнгра у зот: “Фақир-бечора кимлигини биласизларми?” дедилар. Одамлар: “Мол-дунёси йўқ одам фақирдир”, дейишди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Мол-дунёси бўла туриб вафот этган. Аммо ундан бирон нарса етиб бормаган одам ҳақиқий бечорадир, ҳақиқий бечорадир”, дедилар. Кейин Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Мағлуб ким биласизларми?” дедилар. Одамлар: “Жангда ютқазган одам”, деб жавоб беришди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Жаҳли чиқиб, ғазаби қайнаб, юзи қизарган, туки тикка бўлган ва ғазаби устун келган киши ҳақиқий мағлубдир, ҳақиқий мағлубдир”, дедилар (*Аҳмад ривояти. Ривоят санади саҳиҳ лиғойриҳи*).

Ушбу ривоятда уч хил нарсанинг ҳақиқати очиб берилмоқда. Улар одамлар кўз ўнгида бошқача, илоҳий даргоҳда бошқача баҳоланиши айтилмоқда. Демак, ҳар қандай масалага фақат моддият нуқтаи назаридан эмас, балки маънавият нуқтаи назаридан қараш, нарса ва ҳодисаларнинг ботиний жиҳатларига ҳам эътибор бериш лозим.

Хулоса қиладиган бўлсак, ҳақиқий ботир ва паҳлавон киши фақат душман устидан ғолиб келмайди. Балки биринчи галда ўз нафси устидан ҳукмрон бўлади, ғазабини боса олади. Душманга ютқазиб қўйган одам мағлуб эмас, балки ғазаби қўзиганда ўзини йўқотиб қўйиб, саросимага тушган, шайтон қўлида ўйинчок бўлган одам ҳақиқий мағлубдир.

وَعَنْ سَهْلِ بْنِ مَعَاذٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ قَائِرٌ عَلَى أَنْ يُنْفِذَهُ دَعَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ

عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُخَيِّرَهُ اللهُ مِنَ الْحُورِ
مَا شَاءَ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ وَأَحْمَدُ وَالنَّبَيْهِيُّ
وَالتَّبْرَانِيُّ وَأَبُو يَعْنَى وَسَنَدُهُ حَسَنٌ.

Саҳл ибн Муоз отасидан ривоят қилишича, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай деганлар: “Ким ғазабини – уни амалга оширишга қодир бўлган ҳолида – ютса, Аллоҳ азза ва жалла қиёмат кунни уни халойиқнинг олдиди чақириб, ҳури ийнлардан истаганини танлаш имконини беради” (Абу Довуд, Термизий, Ибн Можса, Аҳмад, Байҳақий, Табароний ва Абу Яъло ривояти. Ҳадис санади ҳасан).

Ғазабни тийиш бандага дунёда ҳам, охиратда ҳам кўп фойдалар келтиради. Ушбу ҳадисда дунёда ғазабни тийиб, одамларга зулм қилишдан сақланган, уларнинг хато-камчиликларини кечириб юборган бандалар қиёмат кунни Аллоҳнинг марҳаматига сазовор бўлиши, уларга жаннат ҳурларидан хоҳлаганини олиш имкони берилиши айтилмоқда. Бу ўша банданинг жаннатда юқори мартабаларга эришишига ишорадир.

وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ كَفَّظَ
غَيْظًا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَىٰ إِنْغَاذِهِ مَلَأَ اللهُ قَلْبَهُ أَمْنًا وَإِيمَانًا. رَوَاهُ ابْنُ
أَبِي الدُّنْيَا وَسَنَدُهُ حَسَنٌ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Ким ўч олишга қодир бўла туриб ғазабини ютса, Аллоҳ унинг қалбини хотиржамлик ва имонга тўлдиради” (Ибн Абу Дунё ривояти. Ривоят санади ҳасан).

Одамлар хотиржам яшаш учун бойлик тўплаб, фарзанд орттириб, данғиллама иморатлар қуриб, энг сўнгги русумдаги машиналарнинг турфа хи-

лини миниб, ҳеч кимдан кам бўлмасликка ҳаракат қиладилар. Аммо қалб хотиржамлигига, руҳий ҳаловатга фақат моддий ҳолатнинг яхшилиги билан эришиб бўлмайди. Балки кўнгил хотиржам ва сокин бўлиши учун банданинг руҳияти саломат бўлиши керак. Ушбу ривоятда қалб хотиржамлигига эришиш йўли кўрсатилмоқда. Яъни, бирон киши ғазабланишга мажбур қилганида, агар кечириш мумкин бўлса, уни жазоламай гуноҳидан ўтиш ва унга марҳамат кўрсатиш қалбга руҳий хотиржамлик олиб киради. Сизга ёмонлик қилган одамга сиз яхшилик қилсангиз қалбингизда шундай ажиб ҳисларни туясизки, бу лаззат ҳар қандай моддий лаззатлардан-да тотлироқдир. Аксинча, ҳасад, бировдан хафа бўлиш, зарда қилиш, кимлардандир жаҳли чикиб юриш банда тинчини бузиб, оромини ўғирлайди, уйқусида ҳам, уйғоқлигида ҳам ҳаловатидан айрилади. Демак, руҳий хотиржамликка эришишни истаган банда беҳуда ғазабланишдан, бўлар-бўлмасга асабийлашаверишдан ўзини эҳтиёт қилиб юриши керак экан.

وَعَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ...وَمَنْ
كَفَّ غَضَبَهُ سَتَرَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ كَظَمَ غَيْظَهُ وَلَوْ شَاءَ أَنْ
يُمْضِيَهُ أَمْضَاهُ مَلَأَ اللَّهُ قَلْبَهُ رَجَاءَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ... رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ
وَسَنَدُهُ حَسَنٌ.

Ибн Умар розияллоху анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: "...ким ғазабини босса, Аллоҳ унинг авратини беркитади. Ким қаттиқ ғазабланганда – уни амалга оширишга қодир бўлган ҳолида – ўзини тия билса, Аллоҳ қиёмат кунини унинг қалбини умид билан тўлдиради..." (Табароний ривояти. Ҳадис санади ҳасан).

Қайси банда ғазаби чиққанида тилини фаҳш сўз-

лардан ва кўлини зулмдан тия билса, Аллоҳ унинг нуқсон ва камчиликларини дунё ва охиратда беркитади. Зеро, ким бировга зулм қилиш ва ўзгалар айбини ошкор қилишдан тийилса, унинг ҳам айблари ошкор қилинмайди. Акс ҳолда банда дунё ва охиратда шарманда бўлади. Ушбу ўткинчи дунёда билинмаса ҳам, охиратда унинг ҳамма камчиликлари, гуноҳ ва қабих амаллари ошкор бўлади. Шу сабаб бировга зулм қилиш, одамлар камчилигини омма орасида гапириб, кишилар обрўсини тўкишдан сақланиш керак.

وَعَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا مِنْ جُرْعَةٍ أَكْبَرُ أَجْرًا عِنْدَ اللَّهِ مِنْ جُرْعَةٍ غَيْظٍ كَظَمَهَا عَبْدٌ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ. رَوَاهُ ابْنُ مَاجَةَ وَالْبَيْهَقِيُّ وَالطَّبْرَانِيُّ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ.

Ибн Умар розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Банданинг Аллоҳ розилиги учун ғазабини ютишидан-да улуғроқ савоб йўқдир” (Ибн Можжа, Байҳақий ва Табароний ривояти. Ривоят санади саҳиҳ).

Демак, Аллоҳ розилиги учун ғазабни ютиш савоби улуғ амаллардан саналар экан. Ким улкан савобларга эришмоқчи, яна ғазаб натижасида келади-ган зарарлардан сақланмоқчи бўлса, ғазабини ютсин!

وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ثَلَاثَةٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ آوَاهُ اللَّهُ فِي كَنَفِهِ وَسَتَرَ عَلَيْهِ بِرَحْمَتِهِ وَأَدْخَلَهُ فِي مَحَبَّتِهِ قِيلَ: مَا هُنَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: مَنْ إِذَا أُعْطِيَ شَكَرَ وَإِذَا قَدَّرَ غَفَرَ وَإِذَا غَضِبَ قَتَرَ. رَوَاهُ الْحَاكِمُ وَصَحَّحَهُ وَالْبَيْهَقِيُّ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳу ривоят қилади: “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам:

“Кимда уч(хислат) бўлса, Аллоҳ уни Ўз паноҳига олади, раҳмати билан ўрайди ва муҳаббатига дохил қилади”, дедилар. Шунда: “Эй Расулulloҳ, ўша хислатлар қайсилар?” дейилди. У зот: “Кимга берилганида шукр қилса, (интиқом олишга) қодир бўла туриб кечириб юборса ва ғабланганида ҳам мулойим бўлса (ана ўша фазилатга эришади)”, дедилар” (*Ҳоким ва Байҳақий ривояти. Ҳоким ривоят санадини саҳиҳ, деган*).

Ушбу ривоятда бандани Аллоҳнинг ҳимояси, раҳмати ва муҳаббатига сазовор қиладиган уч хил амал ҳақида хабар қилинмоқда. Яъни, кимга неъмат берилганида шукр қилса, уни Аллоҳ рози бўладиган жойларга сарфласа, ким интиқом олишга қодир бўла туриб, ўзгалар айбини кечира билса, хато қилган одамни жазоламаса ва ғзаби чиққанида ўзини босиб, худди жаҳли чиқмагандек мулойимлик қила олса, ана шундай банда Аллоҳнинг раҳматига эришади. Аллоҳнинг раҳматига эришган бандани У Зот ҳимоясига олади. Аллоҳ фақат Ўзи яхши кўрадиган бандаларигагина раҳматини нозил қилади.

Ўринли ғзаб турлари

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ أَنَّ رَجُلًا قَالَ: وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي لَأَتَأَخَّرُ
عَنْ صَلَاةِ الْغَدَاةِ مِنْ أَجْلِ فَلَانٍ مِمَّا يُطِيلُ بِنَا فَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْهُ يَوْمَئِذٍ ثُمَّ
قَالَ: إِنَّ مِنْكُمْ مُنْفَرِينَ فَأَيْكُمْ مَا صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيَتَجَوَّزْ فَإِنَّ فِيهِمْ
الضَّعِيفَ وَالْكَبِيرَ وَذَا الْحَاجَةِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ وَالدَّارِمِيُّ
وَأَبْنُ مَاجَةَ وَأَحْمَدُ وَأَبْنُ خُرَيْمَةَ وَأَبْنُ حِبَّانَ وَالطَّبْرَانِيُّ.

Абу Масъуддан ривоят қилинишича, бир киши:
“Аллоҳга қасамки, эй Расулulloҳ, узун кироат

киладиган фалончи сабабли мен бомдод намозида масжидга келмайман”, деди. Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўша кундаги каби ғазабнок ҳолда мавъиза қилганларини кўрмаганман. У зот: “Орангизда одамларга қийин қилиб қўядиганлар бор. Бас, қайси бирингиз одамлар билан намоз ўқиса, енгил ўқисин! Зеро, улар орасида заиф, ёши улуғ ва ҳожат (узр) соҳиблари бордир”, дедилар (*Бухорий, Муслим, Доримий, Ибн Можжа, Аҳмад, Ибн Ҳузайма, Ибн Ҳиббон ва Табароний ривояти*).

Бу ерда жамоатга имом бўлган одам намозда имкон қадар қисқа сураларни ўқиши, сафда турли тоифадаги одамлар борлигини ҳисобга олиши лозимлиги айтилмоқда. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бомдод намозида жуда узун кироат қилган кишидан ғазабланишлари шунга далолат қилади.

Банда ёлғиз намоз ўқиса, ўзи хоҳлаганича узун сураларни ўқийверади. Аммо имомликка ўтганида одамларга қийин қилиб қўйишдан сақланади.

Аммо намозни енгил ўқиш фарз ва вожибларни тарк қилиш эвазига бўлмаслиги керак. Зеро, бу билан намоз нуқсонли бўлиб қолади. Ривоятда кироатни қисқа қилиш назарда тутилган.

Яна жамоатга имом бўлган одам тасбеҳ ва зикрларни уч мартадан оширмаслиги тавсия этилади. Ёлғиз ўзи ўқиганида 5 ёки 7 марта ё бўлмаса унга кўпроқ айтиш банданинг хоҳишига боғлиқ.

وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أَمَرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ قَالُوا: إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرِفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ ثُمَّ يَقُولُ: إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Ошиа розияллоху анҳодан ривоят қилинади: “Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларни бирон ишга буюрмоқчи бўлсалар, тоқатларига етадиган амалларга буюрардилар. Улар: “Эй Расулulloҳ, биз Сиз каби эмасмиз. Аллоҳ Сизнинг аввалги ва кейинги гуноҳларингизни кечириб юборган”, дейишди. Шунда у зот ғазабландилар. Жаҳллари чиққани у зотнинг юзларидан билиниб турарди. Кейин у зот: “Ичингиздаги энг тақводорингиз ва Аллоҳни энг яхши билувчингиз менман!” дедилар” (Бухорий ривояти).

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Аллоҳни бошқалардан кўра яхшироқ таниганлари учун ҳам башариятнинг энг тақводори бўлганлар. Ул зот ўз умматларини фақат улар тоқат қила оладиган нарсаларгагина буюрардилар, уларга кийин ишларни амр қилмасдилар. Зеро, бу одамларнинг солиҳ амаллардан юз ўтиришига сабаб бўлади. Бир ҳадисда: “Аллоҳ учун амалларнинг энг яхшиси оз бўлса ҳам давомли бўлганидир”, дейилган. Демак, амал оз миқдорда бўлса ҳам, давомли суратда бажарилиши шариат талабидир.

Биз ўрганаётган бу ривоятда айтилишича, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам саҳобаларни кучлари етадиган амалларга буюрганларида улар орасидан баъзилар: “Биз сизга тенг келолмаймиз, Аллоҳ сизнинг барча гуноҳларингизни кечириб юборган, биз шунча амал қилиб ҳам сизнинг мартабангизга эришолмаймиз!” қабилидаги гапни айтди. Бу гапдан Расули Акрамнинг жаҳллари чиқди. Бу нарса у зотнинг муборак юзларида намоён бўлди. Сабаби айтилган ўша гап бандани хотиржамлик, бепарволик ва умидсизликка бошлар эди. “Шунча амал қилсам ҳам пайғамбар мақомига чиқолмас эканман!” деган одам солиҳ амалларни қилишга қизикмай кўяди. Аслида Аллоҳ бандаларни пайғамбарлар мақомига эришишга буюрмаган, балки им-

кон қадар имон ва солиҳ амалларда бардавом бўлишга чақирган. Шундай экан, мўмин банда ноумид бўлмасдан солиҳ амалларда давомли бўлиши талаб этилади.

Абу Саид Худрий розияллоҳу анҳу ривоят қилди: “Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам гўшангадаги келиндан ҳам ҳаёлироқ эдилар. Агар у зот бирон нарсани ёқтирмасалар, юзларидан билиб олардик” (Бухорий, Муслим, Ибн Можа ва Аҳмад ривояти).

Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаё бобида ҳам барчамиз учун ўрнак эдилар. У зот бирон нарсани ёқтирмасалар, муборак юзларидан билинардилар. Ҳа, у зот фақат ёмон нарсаларни, шариатга хилоф бўлган ишларни ёмон кўрганлар. Маълумки, у зот фақат ва фақат Аллоҳ учун ғазабланганлар, зинҳор ўз нафслари учун бирон нарсани ёқтирган ёки ёмон кўрган эмаслар. У зотнинг ҳар бир ишларида Аллоҳ розилиги талаб қилинардилар.

Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинишича, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам қибла тарафда тупланган балғамни кўриб қолдилар. Бу нарса у зотга оғир ботгани юз ифодаларидан билинди. У зот туриб ўша тупукни қўллари билан сидириб олиб ташладилар ва: “Агар биронтангиз намозда турса, албатта у Парвардигорига мурожаат қилаётган бўлади (ёки Парвардигори у билан қибла орасида бўлади). Бас, шундай экан, сизлардан биронтангиз қибла томонга тупламасин! Балки чап тарафига ёки оёғи остига (тупласин)”, дедилар ва ридоларининг бир тарафини ушлаб, унга тупладилар ва бир-бирига ишлақалаб, “Ёки мана шундай қилсин!”, дедилар (Бухорий, Муслим, Насоий ва Аҳмад ривояти).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам масжидга кирганларида қибла тарафдаги деворда тупланган балғамни кўриб жаҳллари чиқди. Зеро, бу

одобсизлик эди. У зот бу ҳолатга ўз муносабатларини билдириб, масжид ва бошқа жойларда қибла тарафга туплаш одобга зид экани, агар туплаш лозим бўлиб қолса, чап тарафга ёки оёқ остига туплаш кераклигини баён қилдилар.

Келтирилган ривоятлардан маълум бўладики, Расули Акрам гуноҳ иш содир этилганида ёки одобсизлик қилинганида бу ишдан рози бўлмаганлар ва уни тўғрилашга ҳаракат қилганлар.

Расули Акрамнинг (с.а.в.) ўзлари шариатга ҳилоф ишларга қарши чиқиш билан бир қаторда умматларини ҳам мункар ишларга қаршилик қилишга чақирганлар.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَصْحَابُ السُّنَنِ وَأَحْمَدُ وَابْنُ جِبَانَ وَالْبَيْهَقِيُّ.

Абу Саид розияллоху анху ривоят қилади: “Мен Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Сизлардан ким бир мункар ишни кўрса, бас, қўли билан қайтарсин. Агар бунга қодир бўлмаса, бас, тили билан қайтарсин. Агар бунга ҳам қодир бўлмаса, бас, қалби билан қайтарсин. Мана шуниси имоннинг энг заифлиги (аломати)дир”, деганларини эшитганман” (Муслим, Сунан соҳиблари, Аҳмад, Ибн Ҳиббон ва Байҳақий ривояти).

Мусулмон банда кўз ўнгида бирон ёмон иш содир этилаётган бўлса, иложини қилса, ўша ишни қўли билан қайтарсин. Зеро, бу энг манфаатли усулдир. Аммо қўли билан қайтаролмаса, тили билан қайтарсин, гуноҳ содир этаётган одамни огоҳлантирсин, амру маъруф, наҳий мункар қилсин. Агар қўли билан ҳам, тили билан ҳам қайтаришга қодир бўлмаса, у ҳолда қалбдан ўша ишга норози бўлсин,

уни ёмон кўрсин. Зеро, бу ҳам гуноҳга қаршилиқ қилишнинг бир кўринишидир. Аммо мункар ишни кўли ёки тили билан қайтаролмаслик, фақат дилида норози бўлиш билан кифояланиш имони заифлик аломатидир! Энди, ўйлаб кўрайлик, мункар ишни кўли ва тили билан ҳам қайтармайдиган, дили билан ҳам ундан норози бўлмайдиган, балки унга хайрихоҳ бўлган банда ҳақида нима дейиш мумкин!?

Ғазабнинг давоси

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجُلَانِ يَسْتَتَبَانِ فَأَحَدُهُمَا اخْمَرَ وَجْهَهُ وَانْتَفَخَتْ أَوْدَاجُهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنِّي لَا أَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجْدُ لَوْ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجْدُ فَقَالُوا لَهُ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَعَوَّذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ فَقَالَ: وَهَلْ بِي جُنُونٌ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ.

Сулаймон ибн Сурад розияллоху анху ривоят қилади: “Мен Набий соллаллоху алайҳи ва саллам билан ўтирган эдим, икки киши сўкишиб қолди. Улардан бирининг юзи қизариб, томирлари бўртиб кетди. Шунда Набий соллаллоху алайҳи ва саллам: “Мен бир сўзни биламанки, агар у ўшани айтса, ундаги нарса кетади. Агар “аъувзу биллааҳи минаш-шайтонир-рожийм”, деса, ўша ҳолатдан фориг бўлади”, дедилар. Шу пайт унга: “Набий соллаллоху алайҳи ва саллам сен шайтондан паноҳ тила, дедилар”, дейишди. У эса: “Менда жиннилик борми?” деди” (Бухорий, Муслим, Абу Довуд ва Насоий ривояти).

Қуръони карим ва ҳадиси шарифларда ғазабни босишга тарғиб қилиш билан бир қаторда бу борада

қандай йўл тутиш лозимлиги, ғазабдан халос бўлиш йўллари ҳам таълим берилган. Бу ривоятда ғазабдан тийилиш, уни жиловлашга ёрдам берувчи энг фойдали дори тавсия этилмоқда. Яъни, ғазабнок одам “аъзу биллааҳи минаш-шайтонир-рожийм”, деса, ғазаби босилади. Зеро, ғазаб шайтондандир. Ғазабни босиш учун шайтон васвасасидан паноҳ тилаш катта ёрдам беради.

Мазкур ривоятда айтилишича, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам икки киши бир-бири билан урушиб, жанжал сабабидан кўзлари қизарган ва бўйин томирлари бўртиб чиққанини кўриб, “мен шундай бир сўзни биламан, мана шу ғазабнок киши уни айтса, ғазаби тезда босилади”, деганларида, Муоз ибн Жабал розияллоҳу анҳу бориб, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам тавсияларини ўша кишига етказди. Аммо ғазаби қайнаган кимса бу насихатни қабул қилмасдан, “мени жинни, ақли жойида эмас деб ўйлаяпсанми?!” деб эътироз билдирди.

Уламолар ўша киши нима сабабдан бундай дегани борасида турли қавлларни айтишган:

1. Ўша одам мунофиқ бўлган.

2. Ғазаби кўзиганидан, ҳаддидан ошиб насихатни қабул қилмаган.

3. У оми ва хулқи ёмон аъробийлардан бўлган. У ўзича “фақат мажнун – жинниларгина шайтондан паноҳ сўрайди”, деб ўйлаган. Аммо ғазаб шайтон ёмонликларидан бири эканини билмаган.

Биз ўрганаётган бу ривоятдан шундай хулоса чиқади, ғазаб кўзиганида шайтондан паноҳ сўраш жаҳлнинг босилишига сабаб бўлади. Шу маънода бошқа ривоятлар ҳам бор. Жумладан, Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Агар сизлардан биронтангиз “аъзу биллааҳи минаш-шайтонир-рожийм”, деса, унинг ғазаби кетади ёки босилади” (Табароний “Авсат” да ривоят қилган).

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَانَ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: اسْتَبَّ رَجُلَانِ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَغَضِبَ أَحَدُهُمَا غَضَبًا شَدِيدًا حَتَّى خِيلَ إِلَيَّ أَنْ أَنْفَهُ يَتَمَرُّعُ مِنْ شِدَّةِ غَضَبِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنِّي لَا أَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا لَذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُهُ مِنَ الْغَضَبِ فَقَالَ: مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ قَالَ: فَجَعَلَ مُعَاذٌ يَأْمُرُهُ فَأَبَى وَمَحَكَ وَجَعَلَ يَزِدَادُ غَضَبًا. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ وَأَحْمَدُ وَالتَّطَبَّرَانِيُّ وَسَنَدُهُ ضَعِيفٌ.

Абдурахмон ибн Абу Лайло Муоз ибн Жабал розияллоху анхудан ривоят қилади: “Набий соллаллоху алайҳи ва саллам олдиларида икки киши бир-бирини ҳақорат қилди. Улардан бири жуда қаттиқ ғазабланди. Ҳатто шу даражада ғазабландики, ҳатто унинг бурни узилиб тушса керак, деб ўйлаб қолдим. Шунда Набий соллаллоху алайҳи ва саллам: “Мен бир сўзни биламан. Агар у ўша сўзни айтса, ғазаби кетади”, дедилар. У: “Ўша қайси калима, эй Расулуллоҳ?” деди. У зот: “Аллоҳумма инний аъзузу бика минаш-шайтонир-рожийм”, дедилар. Бас, Муоз у кишини бу сўзни айтишга буюрди. Аммо у бош тортиб, беҳуда тортишди ва ғазаби янада қайнаб кетди” (Абу Довуд, Термизий, Насоий, Аҳмад ва Табароний ривояти. Ривоят санади заиф).

Бу ерда ғазаб шайтонданлиги, ғазабланган одам шайтондан паноҳ сўраса, ғазабдан кутулиши, ғазабланган вақтда ортиқча жанжал ва кибр ғазабнинг янада зиёда бўлишига сабаб экани айтилмоқда.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلِّمُوا وَيَسِّرُوا وَلَا تَعَسِّرُوا وَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْكُتْ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي الْأَدَبِ الْمُفْرَدِ وَأَحْمَدُ فِي الْمُسْنَدِ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳу Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Ўргатинглар ва осон қилинглар. Зинҳор оғир қилманглар! Агар сизлардан биронтангиз ғазабланса, бас, сукут сақласин!” (Бухорий “Ал-адабул-муфррад” да ва Аҳмад “Муснад” да ривоят қилган. Ҳадис санади саҳиҳ).

Ғазабни босишнинг биринчи чораси шайтондан паноҳ тилаш бўлса, иккинчиси сукут сақлашдир. Зеро, ғазаб чиққан вақтда ортикча гап-сўз ва жанжаллашиш адоватнинг янада кучайишига, оддий жанжалнинг катта тўполонга айланишига сабаб бўлади. Чунки тил билан айтилган ҳақорат ва сўкинишга иккинчи тараф жим қараб турмайди. Шунинг учун ҳам ғазаб чиққанида тилни тийиш, сукут сақлаш бош омон бўлишига сабабдир. Бошқа тарафдан қарайдиган бўлсак, ғазабланган пайтда кўп ҳолларда ақл ўз ихтиёрини нафсга топшириб кўяди. Бундай вақтда айтилган биргина сўз бутун умр пушаймон бўлиб юришга, афсус-надоматга олиб бориши мумкин. Ғазабланган вақтида тилини тиёлмай бировнинг дилини оғритган, жаҳли чиққанида хотинини ўйламай-нетмай уч талоқ қилиб юборган, натижада болалари етим, ўзи сарсон-саргардон бўлиб юрган одамлар етарлича топилади. Биз набавий насихатларга қулоқ солсак, дунёда кўплаб муаммолардан халос бўламиз. Асосийси, охиратда Аллоҳ олдида юзимиз ёруғ бўлади.

قَالَ أَبُو وَائِلٍ: دَخَلْنَا عَلَى عُرْوَةَ بِنِ مُحَمَّدِ بْنِ السَّعْدِيِّ فَكَلَّمَهُ رَجُلٌ فَأَغَضِبَهُ فَقَامَ فَنَوَضًا ثُمَّ رَجَعَ وَقَدْ تَوَضَّأَ فَقَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي عَطِيَّةٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الْعُغْضَبَ مِنَ الشَّيْطَانِ وَإِنَّ الشَّيْطَانَ خَلِقَ مِنَ النَّارِ وَإِنَّمَا تُطْفَأُ النَّارُ بِالْمَاءِ فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ

وَأَحْمَدُ وَالطَّبْرَانِيُّ فِي الْكَبِيرِ وَالْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الْإِيمَانِ وَسَنَدُهُ
ضَعِيفٌ.

Абу Воил айтади: “Биз Урва ибн Муҳаммад ибн Саъдийнинг олдига кирдик. Бир киши у билан гаплашиб ўтириб, жаҳлини чиқарган эди, Урва туриб таҳорат қилиб келди ва: “Менга отам бобом Атийядан ривоят қилишича, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Албатта ғазаб шайтондан. Шайтон эса оловдан яратилган. Олов сув билан ўчирилади. Бас, сизлардан ким ғазабланса, таҳорат қилсин”, деган эканлар”, деди” (*Абу Довуд, Аҳмад, Табароний “Кабийр” да ва Байҳақий “Шуаъбул-иймон” да ривоят қилган. Ривоят санади заиф*).

Ғазаб шайтондандир. Шундай экан, ғазаб чиққанида “аъзу биллааҳи минаш-шайтонир-рожийм”, дейиш билан бир қаторда таҳорат қилиш ҳам яхши натижа беради.

Шайтон инсон қон томирларида оқиб юради. Ғазабланган одамнинг кўзи қонга тўлиши, бўйин томирлари бўртиб чиқишига ҳам шу нарса сабаб бўлса керак. Демак, бу ҳолатда таҳорат қилиш тавсия этилган. Таҳорат танани тинчлантиради ва бандага Аллоҳни эслатади. Аллоҳга банда эканини, ўзининг қанчалик ожиз ва заифлигини эслаган одамнинг ғазаб отидан тушиши осонроқ бўлади.

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَنَا: إِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ قَائِمٌ فَلْيَجْلِسْ فَإِنَّ ذَهَبَ عَنْهُ الْغَضَبُ وَإِلَّا فَلْيَضْطَجِعْ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ حِبَّانَ وَالْبَيْهَقِيُّ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ.

Абу Зарр розияллоҳу анҳу ривоят қилади: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бизларга: “Сизлардан бирон киши ғазабланса ва турган бўлса, бас, ўтириб олсин. Агар ғазаби кетса, кетди.

Бўлмаса, ёнбошлаб олсин!” деганлар” (Абу Довуд, Ибн Ҳиббон ва Байҳақий ривояти. Ривоят санади саҳиҳ).

Чунки тик турган киши ғазабланганда бирон ножўя ҳатти-ҳаракат қилиб қўйиши мумкин. Ўтирган ёки ётган кишининг ҳолати бунга йўл қўймайди. Ғазаби қайнаган киши “Аъзу биллаҳи минаш-шайтонир рожийм” деб, Аллоҳ таолодан паноҳ сўрасин. “Агар сизни шайтоннинг шарри тутса, Аллоҳдан паноҳ сўранг! Албатта, У Эшитувчи, Билгувчидир” (Аъроф, 199).

Тиббиётда гипертония (ҳафақон) деб аталувчи касаллик ҳам қон босими ошишидан пайдо бўлади. Қон босими ошиши натижасида кишида инсулт, инфаркт бўлиш эҳтимоли юзага келади. Ҳозирги кунда бу касаллик кундан-кунга кўпайиб бормоқда. Юриб кетаётган бир инсон маълум сабабларга кўра жаҳли чиқса, ўзига келиши учун бирор жойга ўтириб олса, озгина ўзига келади. Агар ўтирган одамнинг жаҳли чиқса, у ётиб олса, жаҳлидан тушади, қон айланиши анча маромига келади, мияга қон бориши яхшиланади, хотиржамлиги ортиб, касалликларнинг олди олинади.

Ҳасан Басрий айтадилар: “Кимда-ким куйидаги тўрт хусусиятга эга бўлса, Аллоҳ таоло уни шайтондан асрайди ва дўзахни ҳаром қилади. Булар: рағбат, кўркув, шахват ва ғазаб пайтида ўзини қўлга олиш”. Ғазабини енга олган киши барча ёмонликни тарк этган бўлади. Киши ғазаб ҳолатида бировнинг қийматли нарсасига зиён етказиб қўйса, тўлайди. Ғазаб пайтида бир жонни қасддан ўлдирса, қасосга рўбарў қилинади. Оғзидан куфр калимаси чиқиб кетса, муртад бўлади. У тавба-тазарру қилади. Ичган қасами ҳам, айтган талоғи ҳам ўтади. Яъни, дарғазаблиги унга тўсиқ бўла олмайди.

Юқорида ғазабдан қайтариш борасида айтилган ривоятларни ўргандик. Энди уларни бир тизимга

солиб баён қиламиз. Демак, банда ғазабдан тийи-лиши ёки уни бартараф этиши учун қуйидагиларга эътибор бериши керак:

1. Шайтон васвасасидан Аллоҳ паноҳ бери-шини сўраш.

Аллоҳ таоло шундай деган: “Агар сени шайтон томонидан бирон васваса йўлдан оздирса, у ҳолда Аллоҳдан паноҳ сўра. Зеро, У эшитувчи ва билувчи Зотдир” (Фуссилат, 36).

Юқорида икки киши сўкишиб турганида уларга шайтондан паноҳ сўраш тавсия қилингани ҳақидаги ривоятни кўриб чиқдик. Бундан маълум бўладики, ғазаб шайтондандир ва бунинг энг асосий иложи шайтондан Аллоҳ паноҳини сўрашдир.

2. Ҳолатни ўзгартириш.

Яъни, турган бўлса ўтириш, ўтирган бўлса, ётиб олиш. Шунда ғазаб таъсирида зулм ва бошқа ножо-из ишлар қилиб қўйишдан сақланилади.

3. Баҳс-мунозарани тўхтатиш, сукут сақлаш.

Ғазабланган вақтда тил тийилмаса, бундан ҳам ёмонроқ ҳолат юзага келади. Тилнинг ёмонлиги, сўкишиш, ҳақорат ғазаб оловининг янада кучайи-шига сабаб бўлади. Ибн Аббос розияллоху анхудан қилинган ривоятда мўмин одам ғазабланган вақтида сукут сақлашга чақирилган.

4. Таҳорат қилиш.

Таҳорат қилиш билан тана ором олади, ундаги зўриқиш ва таранглик барҳам топади. Таҳорат ол-ган одам Аллоҳни эслайди. Аллоҳни эслаш билан шайтон васвасаси йўқолади.

Бошқа тарафдан олиб қараганда, ғазабланиш шайтондандир. Шайтон оловдан яратилган. Олов эса сув билан ўчирилади. Демак, таҳорат ҳар жиҳат-дан ғазабни босишга ёрдам беради.

5. Ғазабни босиш фазилати ҳақида фикр юри-тиш.

Ким ғазабини тийган бандаларга Аллоҳ тарафидан бериладиган ажр-савобларни ва мукофотларни ўйласа, ғазаб сабабидан келадиган зарарларни ҳаёлига келтирса, жаҳлдан тушиш осонроқ бўлади. Аллоҳ таоло Ўз Каломи мажидида фаровонлик ва қийинчилик вақтларида садақа қиладиган, ғазабларини ичларига ютадиган ва одамларнинг хатоларини кечирадиган зотларни муҳсин – яхшилик қилувчилар деб атаб, ўша зотларни яхши кўришини маълум қилган. Яна бошқа оятларда ҳам ғазабни ютувчи бандалар мақталган.

Ҳадиси шарифларда ғазабни босиш жаннатга киришга сабаб экани, жаҳлни жиловлай олган банда Аллоҳ раҳмати ва паноҳига дохил бўлиши, Аллоҳнинг ғазабидан сақланишни хоҳлаган банда ўзи ҳам ғазабдан тийилиши лозимлиги айтилган.

6. Аллоҳни эслаш.

Аллоҳ таоло айтади: “Улар имон келтирган ва қалблари Аллоҳни зикр қилиш билан ором оладиган зотлардир. Огоҳ бўлингларки, Аллоҳни зикр қилиш билан қалблар ором олади” (*Раъд*, 28).

Демак, ким Аллоҳни зикр қилса, доим у Зотни тили ва қалби билан эсласа, ғазабланишдан узоқ бўлади.

Икрима раҳматуллоҳи алайҳ “Унутганингда Парвардигорингни зикр қил” (*Каҳф*, 24) оятини “ғазабланганингда Аллоҳни эсла” деб тафсир қилган (*Ибн Жарир ва Байҳақий ривояти*).

7. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам васиятларига амал қилиш.

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинишича, бир киши Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига келиб, насиҳат қилишларини сўради. У зот: “Ғазабланма!” дедилар. У яна сўрайверди ва ҳар сафар “ғазабланма!” деган жавоб олди (*Бухорий ривояти*).

Мана шу ривоятда барча мусулмонлар учун ажойиб насиҳат ва фойдалар бор. Расули Акрамдан насиҳат сўраган одам “ғазабланма!”ни жуда жузь-ий насиҳат, деб ўйлади ва Набий соллаллоху алай-ҳи ва саллам яна зиёда қилишларини сўрайверди. Аммо Расулуллоҳ ғазабдан сақланиш муҳим нарса эканини билдириш учун ҳар сафар “ғазабланма!” деб такрорлайвердилар. Демак, ким ғазабини тийса ёки ғазаб таъсирида бирон ноҳўя иш содир қилиб қўйишдан сақланса, аслида у ғазабланмаган бўлади. Мана шунда банданинг ақли комил ва имони қувватли бўлади.

Маймун ибн Маҳрон ривоят қилади: “Бир киши Салмон розияллоху анху олдига келиб, “эй Абу Абдурахмон, менга насиҳат қилинг!” деди. У: “Ғазабланма!” деди. Ўша киши: “Сен мени ғазабланмасликка чақиряпсан. Бироқ мен ўзимни бундан тутиб туролмайман”, деди. Шунда Салмон: “Агар ғазаблансанг, тилинг ва қўлингни эҳтиёт қил”, деди” (Ибн Абу Дунё ривояти).

8. Ғазаб оқибатларига назар солиш.

Ғазаб шундай ёмон оқибатларга олиб борадики, уларни санаб чиқиш учун бир нечта варақни қоралашга тўғри келади. Уларнинг энг каттаси зулмдир. Яна оилавий жанжал ва арзимас нарсалар учун талоқ қилиш, умуман, эр-хотин орасидаги муносабат совуқлашишига сабаб бўлади. Хуллас, ғазаб жуда кўп қавлий ва феълий зарарларни ўзида жамлаган. Қолаверса, ғазаб – асабийлашиш жуда кўп тиббий касалликларга ҳам олиб боради. Жумладан, қон босими кўтарилиши, юрак хуружи, қанд касали ва турли асаб касалликлари асабийлашиш, беҳуда ғазабланиш таъсирида юзага келади. Саналган бу иллатлардан қутулиш ё сақланиш учун ғазабдан тийиш талаб этилади.

9. Ғазабни тийиш ва уни қайтариш асл мардлар иши эканини англаб етиш.

Абу Хурайра розияллоху анхудан ривоят қилинишича, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам шундай деганлар: “Курашда ғолиб чикқан кучли эмас. Балки ғазабланганида ўзини тия билган кучлидир” (Бухорий, Муслим, Насоий, Молик, Аҳмад, Байҳақий, Абдураззоқ ва Баззор ривояти).

Ибн Қаййим ушбу ҳадиси: “Нафси устидан хоким бўлган одам кишиларни жангда мағлуб қилгандан кўра кучли деб эътироф этилишга муносиброкдир”, деб шарҳлаган.

Зурқоний: “Кишининг ғазаби қаттиқ ғалаён урғанида уни мулойимлик билан синдирса, сабот билан ундан ғолиб келса, ғазаб таъсирида бирон номаъқул иш қилиб қўймаса, у жангда кишиларни ер тишлатувчи паҳлавондек бўлади”, деган.

Ҳикматларнинг бирида: “Сокинлик пайтидаги ҳалимлик ҳалимлик эмас, балки ғазаб пайтидаги ҳалимлик ҳақиқий ҳалимликдир”, дейилган.

10. Ғазабга сабаб бўлувчи нарсалардан узоқлашиш.

Инсон ғам-ташвишга сабаб бўладиган, уни ўйлашдан бирон манфаат бўлмаган нарсалар ҳақида фикр юритишдан сақланиши керак. Зеро, ўзига боғлиқ бўлмаган, бой берилган имконият ва бошга тушган мусибатлар ҳақида қайта-қайта ўйлайвериш ақлли одамнинг иши эмас. Бунинг ўрнига сабр қилиб, эртанги кунга умид боғлаш, йўл қўйилган хатолардан тўғри хулоса чиқариб, фақат олға қадам ташлаш керак.

11. Барча маъсиятлар ғазаб ва шахват сабабидан келиб чиқилишини ўйлаш.

Шундай экан, ўта ғазабланиш, ҳасад ва адоват қотилликка, шахват эса зинога олиб боришини унутмаслик керак. Инсон бу икки иллат ёмонлигидан намоз ўқиш ва Аллоҳдан паноҳ сўраш билан омонда бўлиши мумкин.

Ривоят қилинишича, бир киши Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анҳуни сўқди. У сўқишдан тўхтагач, Ибн Аббос Икрмага: “Бу кишининг бирон хожати бор эканми, уни раво қиламиз!” деди. Шунда у киши бош эгиб, қилган ишидан уялиб қолди (“*Ал-мустатриф*”).

Аҳнаф ибн Қайс ўғлига шундай деди: “Эй ўғлим, агар бир киши билан дўстлашмоқчи бўлсанг, унинг жаҳлини чиқариб кўр. Агар сенга инсоф қилса, дўстлаш. Акс ҳолда ундан узоқ юр!”

12. Ғазабини чиқарган одамга яхшилик қилиш.

Бировнинг айбини кечириб, яна унга яхшилик қилиш эҳсоннинг энг юқори даражасидир. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам: “Қаерда бўлсанг ҳам Аллоҳга тақво қил. Гуноҳнинг кетидан яхшилик қил, уни ўчириб юборади. Одамларга чиройли хулқ билан муомалада бўл!” деганлар (*Термизий ривояти*).

Бировнинг айбини беркитиш ва қарам кўрсатишда Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоху алайҳи ва саллам бизларга ўрнақдирлар. У зотнинг муборак ҳаётларига назар ташласак, бу каби мисолларни жуда кўп учратамиз. Макка фатҳ қилинган куни кўрсатган марҳаматлари ҳар қандай тош қалбларни-да эритиб юборади.

Макка фатҳ қилинди. Мушриклар мағлуб бўлди. Кунни кеча Ислонни ер юзидан супуриб ташлашга тайёр турган, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва салламга тиш-тирноғи билан қаршилик кўрсатган ёғий бугун ер тишлади. Ҳа, улар Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва салламга ростмана душманлик қилдилар. Ҳатто муборак таналарига ҳам жароҳат етказдилар. Бу жароҳатлар олдида қалбларига етказилган жароҳат оғирроқ эди. Мушриклар Расули ақрамни ёлғончига чиқариб, ўз юртларидан ҳайдадилар, турли-туман ифволар тарқатиб, гоҳ мажнун, гоҳ сеҳр-

гар, деб у зот йўлларига тўғаноқ бўлдилар. Макка фатҳ қилинган кун мана шу нарсаларга чек қўйилди. Ана энди Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам улардан хоҳлаганларича интиқом олсалар, уларни муносиб жазоласалар бўларди... Аммо у зот бундай қилмадилар. Қалблари тўла меҳр-шафқат ва инсоний туйғулар бундай қилишга йўл қўймади. “Эй Қурайш жамоаси, сизларга қандай муносабатда бўлишимни биласизларми?” дедилар у зот. Улар: “Эй карамли биродар, карамли биродарнинг ўғли, биз сендан фақат яхшилик кутамиз!” дейишди. Шунда у зот: “Боринглар, сизлар озодсизлар!” дедилар... (Ибн Ҳишом, “Ас-сийратун-набавийя”).

13. Ғазаби кўзиганда оғир-вазмин бўлиш.

Ғазабнок ҳолатда бирон нарса юзасидан ҳукм қилмаслик, фақат ғазаб босилганидан кейингина қарор қабул қилиш керак. Шунда ғазаб сабабидан келиб чиқадиган зарарлар олди олинади. Мулоқимлик, вазминлик мўминнинг сифатидир. Бу сифат жуда кўп маънавий иллатларнинг олдини олади. Жумладан, ғазабнинг давоси мулоқимликдир. Зеро, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Агар мулоқимлик бирон нарсада бўлса, албатта уни зийнатлайди. Агар у бирон нарсадан олиб қўйилса, уни нуқсонли қилади”, деб таъкидлаганлар.

* * *

Киши ғазабланган вақтда уни илм ва амал билан босиши керак. Ғазабни илм билан даволаш олти йўл билан амалга оширилади:

1. Ғазабни ютиш, афв қилиш, мулоқимлик ва сабрнинг фазилати ҳақида оят, ҳадис ва бошқа қавлларни тафаккур қилиш ва уларнинг савобидан умид қилиш.

2. Ўзини Аллоҳнинг азобидан кўрқитиш. Инсон ўзига-ўзи: “Агар мен одамларга ғазаб қилсам, Аллоҳ таоло қиёмат куни менга ғазаб қилади. Шу сабаб,

агар афв қилсам, Аллоҳ ҳам мени афв қилишидан умид қилсам бўлади”, деб хитоб қилиши керак.

3. Ғазаб фақат зарар келтириши, зулм ўтказиш ва фойдасиз интиқом олишдан бошқа нарса эмаслигини тушуниб етиш.

4. Ғазабланган одамнинг кўриниши нақадар хунук бўлиб кетиши, ғазабни ютиш пайғамбарлар, солиҳлар ва валий зотлар сифати эканини ўйлаш.

5. Уни ғазабланишга ундаётган омилга назар солиш. Агар бу омил дунё матоҳи учун бўлса, у шайтон васвасасидир. Агар бу омил Аллоҳ ва Расули учун бўлса, бу мақталган ғазабланишдир. Зеро, ҳар қандай ғазаб тури ҳам маломат қилинмайди.

6. Одатда, инсон ўзи ўйлаган иш содир бўлмаса ёки кўнглидагидек бажарилмаса, ғазабланади. Унутмасинки, ишлар банда хоҳишига қараб эмас, балки бандаларнинг Парвардигори Аллоҳ таоло хоҳишига биноан амалга ошади. Бир ишни қилишга ҳаракат қилиб, уни кўнглидагидек амалга оширолмаган банда ноўрин ғазабланишни бас қилиб, бу иш тақдирда ёзилмаган экан, Аллоҳ тақдир қилмаган экан, деб яна бошқа хайрли ишларни қилиш ҳаракатида бўлиши талаб этилади.

Сўкканга қандай жавоб қайтарилади?

Ислом динида ҳар бир ҳолатда қандай йўл тутиш кераклиги баён қилинган. Жумладан, бир жоҳил одам сўкишни бошлаганда ёки сўкишга мажбур қилганда нима қилиш керак? деган саволга қуйидаги ривоятлардан жавоб излаймиз.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:
الْمُسْتَبَانَ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِي مَا لَمْ يَغْتَدِ الْمَظْلُومُ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ
وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَأَحْمَدُ وَابْنُ حِبَّانَ وَأَبُو يَعْلَى.

Абу Хурайра розияллоҳу анҳу ривоят қилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саяллам шундай деганлар: **“Икки сўкишганнинг гуноҳи биринчи бошлагангадир. Магар мазлум ҳаддидан ошмаган бўлса”** (Муслим, Абу Довуд, Термизий, Аҳмад, Ибн Ҳиббон ва Абу Яъло ривояти).

Бу ҳадис мазмунига кўра, агар икки одам сўкишса, бунинг гуноҳи сўкишни бошлаган одамга ёзилади. Сабаби у шундай фаҳш сўзлар айтилишига, жанжал келиб чиқишига сабаб бўлди. Қачонки икки тараф жавоб қайтаришда ҳаддидан ошса, иккала тарафга гуноҳ ёзилади. Демак, аввало, сўкишдан тийилиш, агар сўкувчига жавоб қайтаришга тўғри келса, ҳаддан ошмаслик лозим экан.

Бу ерда сўккан одамга муносиб жавоб қайтариш жоизлиги маълум қилинаётган бўлса ҳам, аммо сабр қилиш ва кечирish афзалроқ. Мана шундай қилинса, низонинг олди олинади.

Аммо шуни ҳам ёддан чиқармаслик лозим, мусулмон одамни сабабсиз сўкиш ҳаромдир. Зеро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Мусулмонни сўкиш фосиқликдир”**, деганлар.

Сўкиш эшитган одам жавоб қайтаришда ҳаддидан ошмаслиги лозим. Агар сўкишда ёлғон, тухмат ва насабни камситиш каби нарсалар бўлса, тилни тийиш, жавоб қайтармаслик керак бўлади.

Сўкилган одам сўкканга **“эй золим”**, **“эй аҳмоқ”** каби сўзлар билан жавоб қайтаради. Лекин онасини сўкса, унинг ҳам онасини сўкиш ва бошқа уятсиз сўзлар билан жавоб қайтариш мутлақо мумкин эмас.

Ибн Химордан ривоят қилинади: **“Мен: “Эй Расулуллоҳ, қавмимдан бўлган бир киши мени сўкади. У мендан пастда, уни жазолашга кучим етади”**, дедим. У зот: **“Икки сўкишувчи ботил сўзларга шўнғувчи ва ёлғон гапирувчи икки шайтондир”**, де-

дилар” (Ахмад, Ибн Ҳиббон, Байҳақий ва Табароний ривоят).

عَنْ أَبِي تَمِيمَةَ الْهَجْنِمِيِّ عَنْ رَجُلٍ مِنْ قَوْمِهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ... وَإِنْ سَبَّكَ رَجُلٌ بِشَيْءٍ يَغْلَمُهُ فِيكَ وَأَنْتَ تَعْلَمُ فِيهِ نَحْوَهُ فَلَا تَسْبُهُ فَيَكُونَ أَجْرُهُ لَكَ وَوَزْرُهُ عَلَيْهِ وَمَا سَرَّ أُنْذَكَ أَنْ تَسْمَعَهُ فَاغْمَلْ بِهِ وَمَا سَاءَ أُنْذَكَ أَنْ تَسْمَعَهُ فَاجْتَنِبْهُ. رَوَاهُ أَحْمَدُ فِي الْمُسْنَدِ وَالنَّسَائِيُّ فِي السُّنَنِ الْكُبْرَى وَالطَّبْرَانِيُّ فِي الْكَبِيرِ وَأَبُو نَعِيمٍ فِي مَعْرِفَةِ الصَّحَابَةِ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ.

Абу Тамима ал-Ҳужаймий қавмидан бўлган бир кишидан ривоят қилади: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Агар бир киши сени ўзингда бор нарсалар билан сўкса, сен уни ундаги нарсалар билан сўкма! Шунда унинг ажри сенга, гуноҳи унга бўлади. Қулоғингни хурсанд қилдиган нарсаларни эшит. Қулоғингга ёкмайдиган сўзларни эшитишдан сақлан!” деганлар” (Ахмад “Муснад”да, Насоий “Ас-суанул кубро”да, Табароний “Кабийр”да ва Абу Нуъайм “Маърифатус-саҳоба”да ривоят қилган. Ривоят санади саҳиҳ).

Бу ривоятда сўккан одамга қандай муносабатда бўлиш таълим берилмоқда: агар бир киши сизда бор айб-нуқсонларни айтиб, сизни сўкса, сабр қилинг, унинг айбларини айтиб сўкишга ошиқманг. Бунда сабр қилиш ва тилни тийиш афзал. Шунда сўккан гуноҳга ботса, сиз ажрга эришасиз. Қулоғингизга ёқадиган яхши сўзларни эшитинг, ғийбат ва ҳақорат сўзларни эшитишдан сақланинг!

Демак, сўккан одамга муносиб жавоб қайтаришга рухсат этилган бўлса-да, аммо бу ҳолатда тилни тийиш, сабр қилиш афзал. Шунда сўккан кимса ботил сўзи учун гуноҳкор бўлса, сиз сабр қилганингиз, уни кечирганингиз учун савобга эришасиз.

эмасман”, дедилар” (Абу Довуд, Байҳақий ва Табароний ривояти. Ривоят санади саҳиҳ лиғойриҳий).

Ушбу ривоят шарҳида уламолар турли қавлларни айтишган. Жумладан, сўкишга ёлғон аралаштирмай, ҳаддидан ошмай жавоб берса бўлади, деганлар ҳам бор. Баъзилар айтишича, “сен кимсан, сен фалончисан”, деб айтиб кўйса ҳам кифоя қилади. Лекин барибир ҳадисда айтилганидек, жавоб қайтаришни ўзига эп кўрмай, сабр қилиб туриш афзал. Шунда унинг айтганлари ёлғонга чиқарилади.

Бу ерда сабр қилишга чақирилишидан мақсад орада жанжал чиқишини олдини олиш бўлса, ажаб эмас. Аммо банданинг дини, шариати ва бу билан боғлиқ нарсалар ҳақорат қилинганида банда унга муносиб жавоб қайтариши керак. Бундаги “сабр” фазилатли ҳисобланмайди. Яна Аллоҳ билгувчи-роқдир!

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинишича, бир киши Абу Бакрни сўқди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўша ерда эдилар. У зот бу ҳолдан ажабланиб, табассум қилдилар. Ҳалиги одам сўкишни кўпайтириб юборганида Абу Бакр унинг баъзи гапларини ўзига қайтарди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ғазабланиб ўринларидан туриб кетдилар. Абу Бакр у зот олдиларига бориб, “эй Расулуллоҳ, у мени сўқаётган эди. Бунга ўзингиз ҳам гувоҳ бўлдингиз. Унинг баъзи сўзларини ўзига қайтарганимда ғазабланиб туриб кетдингиз?!” деди. У зот: “Бир фаришта сен билан бўлиб, у айтган сўзларни қайтариб турганди. Қачонки унинг баъзи гапларини қайтарганингдан кейин шайтон тушди. Мен шайтон билан ўтирувчи бўлмайман”, дедилар. Кейин: “Эй Абу Бакр, уч нарса борки, уларнинг барчаси ҳақдир: қайси бир бандага зулм қилинганида у Аллоҳ азза ва жалла учун сукут сакласа, Аллоҳ уни нусрат бериш билан азиз қилади. Қайси банда (қа-

риндошлик) алоқаларини боғлаш учун инфок қилса, Аллоҳ уни кўпайтиради. Қайси банда (молини) кўпайтириш учун тиланчилик қилса, Аллоҳ азза ва жалла уни камайтиради”, дедилар (*Аҳмад ривояти. Ривоят санади ҳасан лиғойриҳий*).

Ғазаб қилма – жаннатий бўласан!

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَوْصِنِي، قَالَ: لَا تَغْضَبْ فَرَدَّدَ مَرَارًا، قَالَ: لَا تَغْضَبْ. رواه البخاري

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Бир киши Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга: “Менга насиҳат қилинг”, деди.

– Ғазаб қилма! – дедилар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам. Ҳалиги одам иттимосини бир неча бор такрорлади.

– Ғазаб қилма! – дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам” (*Бухорий ривояти*).

Ҳадисдан олинадиган сабоқлар

1. Мусулмоннинг хулқи

Мусулмон фарзанди гўзал ахлоқлар билан сифатланган, ҳилму ҳаё ила зийнатланган бўлади. Та-возе либосини кийган бу инсон ўзгаларга раҳмдиллик билан муомала қилади. У бировлар оғирини ўз елкасига олади, озор-азиятларга сабр қилади, жазолашга қодир бўла туриб дилозорни афв этади, ҳамиша ғазабини боса олади... Хуллас, улуғ сифатлар ва гўзал ахлоқларни ўзида мужассам этади.

Саҳобий дунё-ю Охират яхшилигига етишиш умидида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан насиҳат сўраганида, Пайғамбар соллаллоҳу

алайҳи ва саллам бир оғиз лўнда ибора билан унга насиҳат қилдилар: “Ғазаб қилма!”

Мазкур ибора ҳар бир хайр-яхшиликка дахлдор ва барча ёмонликка тўсиқ бўлган насиҳат эди.

2. Жаннатга бўлган муҳаббат ва унга олиб борадиган йўллари излаш

Жаннат талабгори бўлмиш улуғ саҳобий ўзининг раҳнамоси, Фирдавси аълога етакловчи йўлбошчи Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ёдлаш ва англаш осон, аниқ ҳамда лўнда бир насиҳат сўради. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг сўровига мос, ҳамма замонларга хос тарзда жавоб қилдилар: “Ғазаб қилма!” Яъни юксак, набавий, куръоний, имоний ахлоқлар соҳиби бўл! Агар ана шундай олий ахлоқларни эгаллай олсанг, ғазабга қул бўлиб қолмайсан ва Аллоҳ розилигию жаннатига бошловчи ҳақ йўлингдан тойилмайсан.

3. Ҳалимлик ва босиқлик дунё-ю Охират саодатига бошлайди

Эй жаннатга дохил бўлишдан умидвор мусулмон биродар! Табиатингиз устун келиб, аччиғингиз чиққан кезде ўзингизни ғазаб ҳукмига топшириб қўйманг. Токи ёвузлик кучлари сизни ҳар қўйга солмасин. Ғазаб ҳукмрон бўлган пайтда банда ҳаром ишларга қўл уриб қўйиши мумкин. Шу боис, ғазабингиз аланга олишига йўл қўйманг. Такводор, комил имонли мусулмон қандай бўлиши лозимлигини эсланг. “Роббингиздан (бўлувчи) мағфиратга ва кенглиги осмонлару Ерга тенг, такводорлар учун тайёрлаб қўйилган жаннат сари (солиҳ амаллар қилиш билан) шошилингиз! Улар (мазкур такводорлар) фаровонлик ва танглик кунларида ҳам хайр-садақа қиладиган, ғазабларини ютадиган, одамларни (хато ва камчиликларини) афв этадиганлардир. Аллоҳ эзгулик қилувчиларни севар” (Оли Имрон сураси, 133–134-оятлар).

Ғазабингизни жиловлашни ўрганинг, шунда Аллоҳ таолонинг ғазабидан омон қоласиз ва такводор зотлар сафида сиз ҳам жаннат аҳлига айланасиз.

Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламдан сўрадилар:

– Аллоҳ азза ва жалланинг ғазабидан мени нима узоклаштиради?

– Ғазаб қилма! – деб жавоб бердилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам (*Аҳмад ривоятлари*).

Расулуллоҳ: “Мўмин одам мўминага ғазабланмасин! Агар унинг хулқидан бири ёқмаса, иккинчиси хурсанд қилади”, деганлар (*Имом Бухорий ривояти*).

Ҳасан Басрий айтадилар: «Кимда-ким куйидаги тўрт хусусиятга эга бўлса, Аллоҳ таоло уни шайтондан асрайди ва дўзахга ҳаром қилади: рағбат, кўркув, шаҳват ва ғазаб пайтида ўзини қўлга олиш».

4. Ғазаб барча ёмонликнинг бошидир

Яна юқоридаги ҳадисга қайтамиз. Насиҳат сўровчи саҳобий Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан: “Ғазаб қилма!” деган каломни эшитди ва қабул қилди. Бироқ шу лўндагина ҳикматли сўз билан кифояланмасдан яна ва яна насихат сўради. Улуғ саҳобий жаннатга киришдек улуғ мақсади учун бундан-да етукроқ ва фойдалироқ кўрсатма олмоқчи бўлган эди. Бироқ у ҳар гал “Насиҳат қилинг”, – деганида, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламдан бир хилда “Ғазаб қилма!” насихатини эшитарди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам мазкур насихатни такрор-такрор қайтаришлари билан агар тўлиқ идрок этиб амал қилинса, шунинг ўзи етарли эканини таъкидладилар.

Оқил мўмин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам таъкидлари таъсирида у зотнинг мақсадларини англади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан насихат сўраган саҳобий айтадилар:

“Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сўзларини фикр қилиб, шундай хулосага келдим: ғазаб дунёдаги жамики ёмонликни ўзида жамлар экан”. (*Аҳмад ривоятлари*). Яъни ғазабини енга олган киши барча ёмонликни тарк этган бўлади. Барча ёмонликларни тарк этган киши эса жамики яхшиликка эришган ҳисобланади.

Сизга Аллоҳнинг салавати ва саломи бўлсин, ё Расулуллоҳ! Пок Парвардигор сизни энг гўзал мукофотлар билан тақдирласин! Сиз бизга ҳусни хулқни ўргатдингиз. Барча ёмонликнинг калити бўлмиш хафвли хислатдан огоҳ этдингиз...

Бир киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан сўради:

– Энг яхши амал нима?

– Ҳусни хулқ! Бу иложи борича ғазаб қилмаслигингдир, – деб жавоб бердилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам.

5. Ғазаб заифлик, ҳалимлик эса қувват белгисидир

Ғазабга берилиш, бирпасда ловуллаб кетиш кишининг заифлигини билдиради. Бундай кишилар гарчи соғлом ва бақувват бўлсалар-да, заиф ҳисобланадилар. Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Кучли деб, ҳаммани енгадиган кишига айтилмайди. Ғазабланган пайтда ўзини қўлга ололган одам кучлидир!” (*Бухорий ва Муслим ривоятлари*).

6. Ғазабнинг ҳалокатли оқибатлари

Жиззакилик бемаза хулқ, ёмон табиат ва ҳалокат келтирувчи қуролдир. Ғазабга қул бўлган банда, унинг хунук оқибатларидан қочиб қутулолмайди. Бу кўнгилсиз оқибатлар аввало унинг ўзига, иккинчидан эса жамиятга зарар келтиради.

– Ғазабнинг кишига етказадиган зарарлари жис-

мий-моддий, хулқий-маънавий ва рухий-диний йўқотишлардан иборат.

Сиз дарғазаб кимсанинг ҳолатини кузатсангиз, бунинг моҳиятини тўла-тўқис англаб етасиз. Унинг ранги ўзгаради, қони қайнайди, томирлари бўртади, бармоқлари қалтирай бошлайди, ҳаракатларидан маъно кетиб, оғзидан боди кириб, шоди чиқади. Ғазабдан ўзини йўқотиб кўйган одамнинг тилидан хунук ҳақоратлар ёғилади. Баъзан оғзидан куфр сўзлари ҳам чиқиб кетади. Устига-устак, унинг жоҳилона хатти-ҳаракати туфайли молу жонига зиён-заҳматлар етади.

– Ғазабнинг жамиятга зарари: ғазаб қалбларда нафрат уйғотади, ғаламисликка ундайди. Охир-оқибат у ўзига қул бўлган кишини бошқалардан ажратиб олади. Ғазабу нафратга тўлган қалб ўзгалар мусибатидан қувонади. Пировардида, одамлар орасига зулм оралайди. Яқинлар алоқаси узилади, ёру-дўст ораси бузилади. Ҳаёт издан чиқади.

7. Ғазабни даф этиш ва даволаш йўллари

Ғазабланиш ҳар бир инсонга хос хусусият. Бироқ ҳақиқий имон эгалари ғазабни кўзғовчи сабаблардан йироқ юриш ва уни муолажа этиб бориш орқали ўзларини мана шу ёқимсиз феъл-атвор ёмонликларидан омон сақлайдилар.

– Ғазаб сабабчилари. Ғазабга сабаб бўлувчи омиллар жуда кўп ва хилма-хилдир. Қуйида биз уларнинг баъзиларини санаб ўтамыз: кибр, бошқалардан ўзини катта олиш, ўзгаларни масҳара қилиш, ноўрин ҳазил-мазаҳлар, талашиб-тортишиш, мол-мулк ва мансабу обрў ортидан қувиш... Мусулмон фарзанди бундай бемаза хулқ-атвордан халос бўлиши керак. У турли-туман бемаъни одатлардан ўзини олий тутсин.

– Ғазабни даволаш йўллари. Ғазабдан қутулиш учун киши сабр, мулойимлик, собитлик ва оғир-бо-

сиклик каби гўзал ахлоқларни ўзида шакллантирмоғи керак. Биз ҳар бир соҳада Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ўрнак оламиз. Қаранг-а, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу масалада қандай йўл тутганлар: Зайд ибн Саъна мусулмон бўлишидан олдин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб, жуда қўполлик билан қарзини сўрайди. Ҳолбуки, қарз муддати ҳали битмаган эди. Зайд мана шу ерда нубувват сифатини кўрди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳалимликлари ғазабларидан муқаддам турарди. Жоҳилнинг жаҳли-ғзаби у зотнинг ҳалимликларини зиёда этарди, холос. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайдга табасум қилиб, бағрикенглик билан муомала қилдилар. Умар розияллоҳу анҳу эса уни жеркиб ташладилар. Шунда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам Умар розияллоҳу анҳуга ҳам, Зайдга ҳам таълим-тарбия бўлсин учун дедилар: “Эй, Умар! Мен ҳам, у ҳам бошқа нарсага муҳтожроқмиз. Сен мени қарзни чиройли адо этишга, уни эса қарзини яхшилик билан сўрашга чақиргин”.

Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайд ибн Саънанинг қарзини бериб юборишни ва Умар етказган азият учун кўшимча ҳақ ҳам беришни буюрдилар. Мана шу ҳодиса Зайднинг Исломига кириб, Аллоҳ таоло ғазабидан омон қолишига сабаб бўлди (*Ибн Ҳиббон, Ҳоким ва Табароний ривоятлари*).

Ғазабланган киши иложи борича ўзини тутсин. Ғазабнинг хунук оқибатинию кечиримлиликнинг фазилатини эсга олсин.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَاقِبِينَ

○ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Улар (мазкур тақводорлар) фаровонлик ва

танглик кунларида ҳам хайр-садақа қиладиган, ғазабларини ютадиган, одамларни (хато ва камчиликларини) афв этадиганлардир. Аллоҳ эзгулик қилувчиларни севар” (Оли Имрон сураси, 134-оят). Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Ғазабини амалга оширишга қодир бўла туриб, ўзини босган бандани Аллоҳ таоло Қиёмат куни бутун халойиқ олдида чақиради ва унга истаган хурини танлаш ихтиёрини беради” (Аҳмад, Абу Довуд, Термизий ва Ибн Можжа ривоятлари); “Аллоҳ учун ғазабини ютган банданинг ичи имон билан тўлдирилади” (Аҳмад ривоятлари). Абу Довуд ривоятида: “Аллоҳ уни омонлигу имон билан тўлдиради”, дейилган.

Ғазаби қайнаган киши “Аъзу биллаҳи минаш-шайтонир рожийм” деб, Аллоҳ таолодан паноҳ сўрасин.

○ وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Агар сизни шайтоннинг шарри тутса, Аллоҳдан паноҳ тиланг! Албатта, У эшитувчи ва билувчидир” (Аъроф сураси, 002-оят).

Инсон тавозуликка эришиши учун аввало ўз нафсини кибриёлик, манманлик ва такаббурлик каби салбий сифатлардан бутунлай покламоғи лозим бўлади. Бу борада Аҳмад ибн Отиф Антокийнинг сўзи диққатга сазовор. У айтадики: “Сендан кибрликни йўқотувчи ва сендаги ғазабни сўндирувчи нарса тавозуларнинг энг улуғи ва фойдалигидир”.

Аллоҳ таоло Пайғамбар Муҳаммад (а.с.)ни ҳалимликда олий мақом этиб, у зотга эргашган барча умматларини ҳам фаҳри коинот йўлларида, суннатларидан боришни ирода қилди. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло “Фурқон” сурасида умматларнинг энг яхшилари ҳақида хабар бериб, бундай дейди:

وَعِبَادَ الرَّحْمَانِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ
الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ○ (سورة الفرقان/63)

яъни: “Раҳмоннинг (суюкли) бандалари ерда камтарона юрадиган, жохил кимсалар (бемаъни) сўз қотганда “Саломатлик бўлсин!” деб жавоб қиладиган кишилардир”.

Ҳасан Басрий роҳимахуллоҳ ушбу ояти қари-ма ҳақида: “Бундай зотлар ҳалим, беозор бўлиб, агар уларга жаҳл билан ғзаб қилинса, улар асло жоҳиллик қилмайдилар, яъни ҳалимлик қиладилар”, – деган.

Яна ҳадиси шарифда шундай ривоят қилинади:

أَشَدُّكُمْ مَنْ غَلَبَ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَاخْلَمُكُمْ مَنْ عَفَا عِنْدَ
الْمَقْدَرَةِ. رواه ابن ابي الدنيا

яъни: “Сизларнинг энг кучлиларингиз ғзаб вақти-да ўзига золиб бўлган киши ва сизларнинг энг ҳалимингиз қудрати етиб турганда афв этган кишидир”.

Бошқа бир ҳадисда эса:

الْحَلِيمُ سَيِّدٌ فِي الدُّنْيَا وَ سَيِّدٌ فِي الْآخِرَةِ. رواه الطبرانی

яъни: “Ҳалимлик қилган киши дунё ва охирада улуғ бўлади”.

Бир киши Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) ҳузурларига келиб, кўп ҳақоратли сўзларни айтди. Ибн Аббос: “Эй, Икрима! Қара-чи, бу кишининг нима ҳо-жати бор экан, уни раво қилсак?!” – дедилар. У киши уялиб бошини эгди.

Оиша (р.а.)дан ривоят этилган ҳадис шарифда Расули Акрам соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло барча ишларда му-лойимлик ва вазминликни яхши кўради”, – деган-лар.

Подшоҳ Анушервон доно вазири Бузургмеҳрдан: “Мулойим кишининг белгилари қайсилар?” деб сўраганида, вазири: “Мулойим кишида учта нишона бўлади: биринчиси – юзсиз, бадфеъл кишилар кўпол сўзласа ҳам, у яхшилик қилаверади; иккинчиси – қаҳр-ғазаби алангаланганида ҳам, тишини тишига босади; учинчиси – бир кишидан зиён етса-ю, жазо беришга қодир бўлса ҳам, аччиғини ютади”, деб жавоб қилди.

Луқмони ҳакимдан: “Сен ўзинг кўрган иллатлар ва айблардан қай бирига даво топа олмадинг?” деб сўрашибди. У: “Мен барча иллатларга ҳикмат юзасидан даво топдим, аммо даволай олмаганим бадфеъллик бўлди”, дея жавоб қайтарган экан.

Сукрот ҳакимнинг бундай сўзлари бор: “Ҳалол меҳнат, мухтожларга ёрдам, ғазаб вақтида ёмон сўзлардан тилни ва бировга озор беришдан қўлни тийиш, камчиликни битириб ҳамда ёмон хулқ-атворни тузатиб, гўзал ахлоқ соҳиби бўлиш энг яхши фазилатлардир”.

Юсуф ибн Асботнинг айтишича, “Ҳусни хулқнинг аломати ўн хислатдадир: ўзгалар билан ихтилофга бормаслик, чиройли инсоф, бировларнинг тойилиб кетишини истамаслик, бошқаларнинг билинган камчилигини яхшиликка йўйиш, узр сўрай олиш, азиятларга чидаш, нафсини тергов қилиб туриш, ўзганинг эмас, ўз айбини билиш, каттаю кичикка бирдай очиқ юзли бўлиш, ўзидан юқори ёки паст кишига ҳам мулойим сўзлаш”.

Имом Ғаззолий (рахимаҳуллоҳ) бундай деганлар: “Киши зоҳирий нопокликлардан сақланиш билан бирга ботинини ҳам пок тутиши лозим. Чунки ботиний иллатлар кишини нафақат бу дунёда ҳалокатга бошлайди, балки охирада ҳам аламли азобга дучор бўлишига олиб боради. Покликни истовчи қалб гўё бир ошиён, фаришталар кўнадиган макон. Гина, ҳасад, кибр, ғараз, ғазаб каби касалликлар би-

лан иллатланган қалбда фаришталар қандай кўним топсинлар!”

Икки киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳузурларида уришиб қолди. Улардан бири ғазабланиб, юзлари кизариб, иккинчисини ҳақорат қиларди.

“Мен бир калимани биламан”, – дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам – Агар у ушбу калимани айтса, ғазаби тарқалиб кетади: “Аъзу биллаҳи минаш-шайтонир рожийм” (*Бухорий ва Муслим ривоятлари*).

Ғазаби келган киши дарҳол ҳолатини ўзгартирмоғи лозим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Агар қай бирингизнинг ғазаби келса, тик турган бўлса, ўтириб олсин. Агар шунда ҳам ғазаби тарқамаса, ётиб олсин!” (*Аҳмад ва Абу Довуд ривоятлари*). Чунки тик турган киши ғазабланганда бирон нарса қилиб қўйиши мумкин. Ўтирган ёки ётган киши эса бирон ножўя ҳатти-ҳаракат қилишдан тийилади. Яъни унинг ҳолати бунга йўл қўймайди.

Ғазаб келганда сукут сақлаш керак. Чунки гоҳида кишининг оғзидан чиқаётган гаплар унинг ғазабини баттар алангалатиб юборади ёки қаттиқ афсус-надомат келтиради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қуйидаги сўзни уч бора такрорладилар:

“Агар қайси бирингиз дарғазаб бўлса, сукут қилсин!” (*Аҳмад, Термизий ва Абу Довуд ривоятлари*).

Ғазабни сўндирадиган воситалардан яна бири таҳоратдир. Маълумки ғазаб ҳароратни кўтарарди. Сув эса кишини совутиб, асл холига қайтарарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хутба қилаётиб шундай дедилар: “Билингларки, ғазаб одам боласи қалбида ёниб турган чўғдир!” (*Аҳмад ва Термизий ривоятлари*). Таҳорат ибодатида Аллоҳ таоло зикри мавжуд. Инсондаги ғазабни алангалатиб турувчи шайтон эса ибодат қаршисида

ортга чекинади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Ғазаб шайтондандир. Шайтон эса оловдан яралган. Агар ғазабингиз келса, таҳорат қилинг!” (Аҳмад ва Абу Довуд ривоятлари).

8. Инсон ғазаб устида қилиб қўйган ишларига ҳам жавоб беради

Киши ғазаб ҳолатида бировнинг қийматли нарсасига зиён етказиб қўйса, тўлайди. Ғазаб пайтида бир жонни қасддан ўлдирса, қасосга рўбарў қилинади. Оғзидан куфр калимаси чиқиб кетса, муртад бўлади. У тавба-тазарру қилмоғи шарт. Ичган қасами ҳам ўтади. Яъни дарғазаблиги унга тўсиқ бўла олмайди.

Мусулмон киши гўзал ахлоқлар билан сифатланган, ҳилму ҳаё ила зийнатланган бўлиши лозим. Тавозе либосини кийган инсонгина ўзгаларга раҳмдиллик билан муомала қила олади. У бировлар оғирини ўз елкасига олишга, озор-азиятларга сабр қилишга, жазолашга қодир бўла туриб дилозорни афв этишга ҳаракат қилиб, ҳамиша ғазабини боса олади...

Имом Ғаззолий роҳимаҳуллоҳ шундай деганлар: “Киши зоҳирий нопокликлардан сақланиш билан бирга ботинини ҳам пок тутиши лозим. Чунки, ботиний иллатлар кишини нафақат бу дунёда ҳалокатга бошлайди, балки охиратда ҳам аламли азобга дучор бўлишига сабаб бўлади. Покликни истовчи қалб гўё бир ошиён, фаришталар кўнадиган макон. Гина, ҳасад, кибр, ғараз, ғазаб каби касалликлар билан иллатланган қалбда фаришталар қандай кўним топсинлар!”

Ғазаб бизни “ўлдирадими?”

Ғазаб, жаҳл, қаҳр каби руҳий ҳолатлар айнан жанжаллик вазиятларда кўплаб вужудга келиши учун имкон катта бўлади. Томонлар тўқнашувининг

психологик-руҳий натижаси, ўзга томонга нисбатан кўкқис шаклланган ҳис-туйғу, ўзини муҳофаза қилиш ёки ўзга одамга босим ва тазйиқ ўтказиш усули сифатида ғазаб, жаҳл, қаҳр жанжаллик вазиятларнинг одатдаги ҳамроҳи ҳисобланади.

“Ўлиб бўлдим-ку?! Яна нима керак ўзи сенга?!” Шундай жумлаларни ишлатган одамга эътибор билан бир қаранг. Одатда, бундай сўзларни ишлатишга мажбур бўлган одам ҳис-туйғулари ниҳоят даражада таранглашган, у руҳан чарчаган ва танг аҳволда, бундай одам ўз ички туйғуларидан қайга қочишни, уларни қандай қилиб жиловлаб олишни билмаётган одам бўлади. Руҳий танг аҳволдаги одам ўзининг мана шу ҳолатини ҳар доим ҳам ўзи тўғри англайвермайди. Шу боис, мана шундай ибораларни ишлатган инсонга эътиборлироқ бўлиш талаб этилади.

Ғазаб, жаҳл, қаҳр шундай ҳис-туйғуларки, улар ҳақиқатан ҳам ғазаб ичидаги одамга ҳам, ғазаб йўналтирилган одамга ҳам жуда катта салбий таъсир, айниқса, унинг саломатлигига жуда салбий таъсир ўтказиши. Тез-тез ғазабланадиган одамлар ва мана шундай тез-тез бировларнинг ғазабини ўзига қабул қилган одамлар ҳам ҳаётдан олдинроқ кўз юмадилар.

Нима учун шундай бўлади? Ғазаб, жаҳл, қаҳр – оддий ҳис-туйғулар эмас. Инсон ғазабланаётган вақтида унинг организми жуда катта ички тўпалон, босим, жисмоний, руҳий, психологик ҳолат замирида ётган кимёвий ўзгаришларни бошидан ўтказиши. Энг аввалги ўзгариш – инсоннинг бош органларидан ҳисобланган миёда содир бўлади. Миёда бош қобиғи инсон атрофидаги бўлаётган ва махсус тарзда унга қаратилган минглаб ахборотларни синчиклаб ўрганишга йўналтирилган. Миёда мазкур ахборотларни тартиблаштиради. Шу қаторда миёда инсоннинг турли ҳис-туйғулари қаторида ғазаб, жаҳл ва қаҳр

ҳисларини ҳам бир маромда ушлаб туришга сай-ҳаракат қилади.

Инсон мияси “бу одам ғазабланияпти”, “унинг ғазоби менга қаратилган” ёки “мен ғазабдаман”, “менинг жаҳлим чиқяпти” деган хулосаларни қилиши билан мия адреналин моддасини ишлаб чиқарувчи безларга буйруқ етказди. Адреналин безлари мия қилган хулосаларга мувофиқ равишда организмга анчагина микдорда адреналин суюқлигини чиқаради. Организмга чиқарилган фавқулодда адреналин сабабли юрак уруши кучаяди ва тезлашади. Адреналин инсон шаклланишида жуда зарур бўлган моддалардан ҳисобланади. Чунки ибтидоий жамият даврларида кўп микдордаги ортиқча адреналин одамга йирик ҳайвонларни ўлдириш, табиат таҳдидларига қарши курашиш, бошқа қабилаларни енгиш, турли ўлжаларни қўлга киритиш, яъни атроф-муҳитнинг ниҳоят даражада инсон ҳаётига таҳдид қилиши шароитида зарур моддалардан бири бўлган.

Адреналин инсонга унинг атроф муҳит билан бўлган курашларида қўркмаслик, жасурлик, қатъият, қарши тура олиш, хужум қилиш, ўзини ҳимоя қилиш учун кўмак берган. Инсон йиртқич ҳайвонни ўлдираётган вақтида адреналин унга куч бериб турган, йиртқич ҳайвон ўлдирилгандан сўнг адреналин моддаси ўз функциясини бажариб бўлганлиги сабабли у организмдан чиқиб кетган. Аммо биз ғазаблангандаги, жаҳлимиз чиққанидаги, қаҳримиз келганидаги организмда вужудга келган адреналин моддаси ўз-ўзидан организмдан чиқиб кета олмайди. Шу боис, соғлом турмуш тарзи билан шуғулланиб яшаётган одамлар турли спорт турлари орқали ортиқча адреналинга қарши ўз организми фаолиятини мувофиқлаштириб турадилар.

Аммо ҳозир инсон ҳаёт тарзи ўзгарган. Ҳозир бизнинг атрофимизда йиртқич ҳайвонлар йўқ, биз уларни фақат зоопаркларда кўришимиз мумкин,

душманлар билан яккама-якка олишмаймиз, тинч ва осуда ҳаётга интилиб яшаймиз. Шу боис, бизга организмимиз ишлаб чиқаришга одатланган миқдордаги адреналин моддаси зарур эмас. Аммо айнан биз ҳавотирланганда, ғазабланган ва жаҳлимиз чиққанида, умуман бирор бир фавқулодда танг вазиятга кириб борганимизда организмимизда адреналин ишлаб чиқарилади ва у керагидан ортиқ миқдордаги адреналинга тўйинади. Унинг керагидан ортиқлиги сабабли адреналиннинг бу ҳажмини бизнинг танамиз тўла ҳазм қила олмайди. Адреналин моддасининг организмдаги керагидан ортиқ ҳолати вужудга келади. Адреналиннинг организмдаги мунтазам мавжудлиги эса инсон яшаш тарзига, унинг саломатлигига ўзининг салбий таъсирини ўтказа бошлайди.

Адреналин ғазаб жараёнида ўзига хос ўзгаришларни амалга оширади. Ғазаб жараёнида танамиз ҳарорати кўтарилади. Бизнинг тана қон босими ундаги қон миқдорига боғлиқ бўлади. Ғазабланганда қон миқдори кўпаяди ва веналаримиз деворларига унинг кучли босими таъсир эта бошлайди, томир деворлари қон босими билан кураша бошлайди. Қон босимининг кучли босимга қарши улар туриб бериши лозим бўлади. Аммо инсон мунтазам ғазабланаверса, қон томирларига бўлган таҳдид ва босим ҳам кучайиб боради. Натижада томирлар деворлари емирила бошлайди.

Ёш организмда емирилган томир деворларини махсус ишлаб чиқиладиган холестерин моддаси тиклаш учун ишлатилади. Томир деворларини қайта тиклаш мақсадида холестерин моддаси кўпроқ ишланади. Аммо ёш улғайган сайин ортиқча холестерин томир деворларида тўплана бошлайди. Организмда моддалар алмашуви бузилади. У организмнинг ёғ йиғишига, қон томирларининг оғирлашиб қолишига, томир деворларининг бир текис бўлмас-

лигига олиб келади. Охир оқибатда – томир юрак системаси касалликларининг келиб чиқишига сабаб бўлади. Қон томири холестеринга тўлиб кетиб, шу асосида қон босими кучайиб кетса, юрак хуружлари вужудга келиши мумкин бўлади. Ғазаб, жаҳл ва қаҳр каби ҳиссиётлар эса мана шундай ҳолатларнинг кучайиб кетиши учун асос бўлиб хизмат қилади. Ғазаб ва жаҳл ошқозон яраси, доимий бош оғриқлари, саратон, юрак-қон системасининг турли касалликларини келтириб чиқариши мумкинлиги илмий исботланган.

Шу боис – энг аввало тинчланинг. Ўз ғазаб, жаҳл ва қаҳрингизни енгиб ўтишга ўрганинг. Уларни жиловлай билинг. Уларнинг ўзингиз ва ўзгалар саломатлигига раҳна солишига йўл қўйманг. Инсон хулқ-атворини ғазаб, жаҳл ва қаҳрдан поклаш сизни жуда қўп нохушликлардан сақлаб қолади ва бахтли ҳаётингиз учун яхши замин бўлиб хизмат қилади.

Ғазаб қилманг, сабр қилинг!

Аллоҳ таоло инсон зотини барча жонзотдан афзал қилиб яратди. Уни ақл ва идрок соҳиби қилди. Унга беҳисоб неъматларини берди. Шу билан бирга уни синовлар билан имтиҳондан ўтказишни ҳам ирода қилди. Ҳақиқий мўмин киши ҳаётида учрайдиган барча салбий ҳолатларга сабр-тоқат қилади ва Парвардигоридан бунинг эвазига ажр-савоб ато қилишини сўрайди. Бу ҳақда ҳазрати Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) мўмин киши сифати ҳақида бундай деганлар:

إِنْ أَصَابَتْهُ شَكْرٌ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَاءٌ صَبَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ

яъни: “Агар мўминга хурсандчилик етса, шукр қилади. Бу унга хайрлидир. Агар унга бирон зарар етса, сабр қилади. Бу ҳам унга хайрлидир”.

Мўмин киши имон-эътиқодидан келиб чиқиб, ҳаётнинг барча оғир синовлари, турли мусибатлар, бетоблигу-йўқотишларга сабр қилиши натижасида Аллоҳ таолонинг улкан мукофотларига сазовор бўлишини куйидаги ояти карималар мисолида кўришимиз мумкин:

وَلَنبَلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ
وَالْأَنْفُسِ وَالْثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ○ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ
مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ○ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ
مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ○

(سورة البقرة/155-157)

яъни: “Сизларни бироз хафв-хатар, очлик (азоби) билан, молу жон ва мевалар (ҳосили)ни камайтириш йўли билан синагаймиз. (Шундай ҳолатларда) сабр қилувчиларга хушхабар беринг (эй Мухаммад)! Уларга мусибат етганда: “Албатта, биз Аллоҳнинг ихтиёридамиз ва албатта, биз Унинг ҳузурига қайтувчилармиз”, дейдилар. Айнан ўшаларга Парвардигорлари томонидан салават (мағфират) ва раҳмат бордир ва айнан улар, ҳидоят топувчилардир”.

Демак, сабр қилиш – улуғ фазилат экан. Сабрнинг маъноси ҳар қандай ҳолатда инсон ўзини ушлаб ва тўхтатиб туришидир. Сабрнинг яна бир маъноси бирор нарсани кутиб туришидир. Зеро, сабр қилиш барча чиройли муваффақиятлар ва саодатлар гарови эканини барчамиз яхши билишимиз зарур экан. Бу ҳақда Аллоҳ таоло марҳамат қилиб бундай дейди:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ ○ (سورة آل عمران/200)

яъни: “Эй, имон келтирганлар! Сабр қилингиз, бағрикенг бўлингиз ва (Аллоҳ йўлига) тахт бўлиб турингиз ва Аллоҳдан кўрқингиз, зора (охиратда) нажот топсангиз”!

Пайғамбаримиз Муҳаммаддан (с.а.в) ривоят қилинган ҳадиси шарифда бундай дейилади:

الصَّبْرُ سِتْرٌ مِنَ الْكُرُوبِ وَعَوْنٌ عَلَى الْخَطُوبِ. رواه أحمد

яъни: “*Сабр қийинчиликларни беркитувчи ва бахтсизликда ёрдамчидир*”.

Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а) бундай дейди:

أَفْضَلُ الْعُدَّةِ الصَّبْرُ عَلَى الشَّدَةِ. رواه أحمد

яъни: “*Қийинчиликка сабр қилиш энг яхши чорадир*”.

“Сабр” лафзи умумий бўлиб, бир қанча фазилатларни жам қилади ва улар турли исмлар билан номланади. Масалан, урушда сабр қилишлик шижоат деб аталади. Турли мусибатларга сабрли бўлганни қалби кенг ва матонатли киши дейилади. Бу ҳақда Хужжатул ислом имом Ғаззолий кенг маълумот бериб бундай дейди: “Сабр агар қорин ва фарж шаҳватида бўлса, у иффат деб аталади. Бирон-бир ёмонликка сабр қилиш бўлса, умумий сабр номи берилган. Имонга тааллуқли аҳлоқларнинг аксари ҳам сабрга тегишлидир. Зеро, Расулуллоҳдан (с.а.в) бир гал имон ҳақида сўрашганида, “Имон – сабр”, деб жавоб қилганлар. Чунки имоннинг кўнгина улуг амаллари сабр билан бўлади”.

Инсон ўз табиатига кўра бошига бирон-бир мусибат тушса, ғам чекади, хафа бўлади. Бу табиий бир инсоний ҳиссиётдир. Бу айб ҳисобланмайди. Аммо бу ҳиссиётга қаттиқ берилиш, натижада ҳаддан зиёд дод-фарёд қилиш ва ўзини йўқотиб қўйиш ножоиз амал ҳисобланади. Балки сабрли кишига энг муносиби чиройли сабр қилиши ва ўзига етган мусибатдан асло шикоят қилмаслигидир.

Юсуф сурасида эса Яъқуб (алайҳиссалом) тилларида чиройли сабр қилиш зикри икки марта келган.

Ҳазрати Расули ақрам (с.а.в) сабрнинг даражаси ва ўрнига баҳо бериб, бундай деганлар:

الصبر ضياء. رواه أحمد

яъни: “*Сабр зиёдир*”. Бошқа бир ҳадисларида эса: “*Сабр имоннинг бир бўлагидир*”, деб айтганлар.

Қуръони каримда сабр ва унинг фазилати тўғрисида жуда кўплаб ояти карималар мавжуд. Имом Аҳмад (р.а) бундай дейди: “Қуръоннинг тўқсон ерида сабрнинг зикри келган. “Сабр қил” калимаси ўн тўққиз марта такрорланган”. Қуръони каримнинг юздан зиёд ўрнида сабрга чорловчи амрлар, сабр қилувчиларга бўладиган улуғ савоблар ҳақида сўз юритилган. Масалан, Аллоҳ таоло амр қилиб бундай деган:

○ **وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ**
(سورة هود/511)

яъни: “*Сабр қилинг! Бас, албатта, Аллоҳ эзгу иш қилувчилар мукофотини зое қилмагай*”.

Бундан ташқари Аллоҳ таолонинг “*Сабр қилинглар*”, деган амри олти марта зикр қилинган. Шунинг учун ҳам уламолар яқдиллик билан сабр қилиш ҳар бир кишига вожибдир, дейишган. Зеро, имоннинг ярим бўлаги сабр бўлса, қолган ярми шукр қилишдир. Сабрнинг даражаси шу қадар улуғки, ҳатто Аллоҳ таоло уни Ўзининг сифатларидан бири қилган. Зеро, Аллоҳ таоло чиндан ҳам “*الصبور*”, Ас-Сабурдир, яъни осийларни гуноҳи учун дарҳол жазоламайди. Ҳадиси кудсийда “*إني أنا الصبور*”, яъни “*Дарҳақиқат, Мен Ас-Сабурдирман*”, деб ривоят қилинган.

Шунингдек, Қуръони каримда сабр Пайғамбар

ва элчиларнинг сифати экани ҳам зикр қилинади:
Аллоҳ таоло хабар бериб айтади:

○ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ
(سورة الأنبياء/58)

яъни: “Исмоил, Идрис ва Зул-кифлни (эсланг).
Барчалари сабр қилувчилардандир!

Аллоҳ таоло Қуръони каримда сабрни бир неча
ўринларда қийинчилик ва мусибатларга бардош бе-
ришга қодир иродали ва азмияти қатъий кишилар
билан бирга зикр қилиб, бундай дейди:

وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ
صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ○ (سورة البقرة/771)

яъни: “Сабр қилувчилар яхшилик (аҳли)дир. Ай-
нанан ўшалар (имонларида) содиқдирлар ва айнан
ўшалар тақводирлар”.

Ҳадиси шарифда ҳам бундай зикр қилинган:

فِي الصَّبْرِ عَلَى مَا تُكْرَهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ. رواه أحمد

яъни: “Қийинчиликларга сабр қилишда жуда кўп
яхшилик мавжуд”.

Аллоҳ таоло сабрга ва сабр қилувчиларга бери-
ладиган ажру-мукофотлар ҳам улуғ бўлишини ва
собир кишилар жаннат аҳлидан бўлишлари башора-
тини бериб бундай деган:

...وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ... ○ (سورة البقرة/155)

яъни: “(Шундай ҳолатларда) сабр қилувчиларга
хушxabар беринг (эй, Муҳаммад)”!

Қуръони карим оятлари сабр қилувчига берила-
диган мукофот ниҳоятда улуғ ва кафолатли эканини
таъкидлаб, бундай хабар беради:

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّهُ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ

بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ○ (سورة النحل/96)

яъни: “Сизларнинг ҳузурингиздаги нарсалар тугаб кетур. Аллоҳ даргоҳидаги нарсалар эса боқийдир. Биз, албатта, сабр этганларни ўзлари қилиб ўтган гўзал (солиҳ) амаллари баробаридаги мукофот билан тақдирлаймиз”.

Дарҳақиқат, Аллоҳ таолонинг беқиёс фазлу қарамии билан сабр қилувчиларга бериладиган ажру-савоблар чегарасиз эканини қуйидаги ояти қаримада кўришимиз мумкин:

إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ○
(سورة الزمر/01)

яъни: “...Албатта, сабр қилувчиларга (охиратда) мукофотлари беҳисоб берилур”.

Барчаларимиз мазкур ояти қарима ва ҳадиси шарифлар маъно ва мазмунига мувофиқ ҳаётда баъзан учрайдиган қийинчиликлар ва дунё мусибатлари олдида сабр-тоқатли, қаноатли ва чидамли бўлишимиз лозимдир.

Сабр-тоқатли бўлишликни тақозо этадиган ишлардан бири – бу фарзанд тарбиясига доир саналадиган таълим масаласидир. Фарзандларни ёшлик даврларида илмли-билимли бўлиб етишишлари учун фақат ўқитувчиларнинг ўзи кифоя қилмайди. Ота-она мактабга қатнаб таълим олаётган фарзандларини доимий назоратга олишлари лозим. Уларнинг давомати, дарсларини ўзлаштиришлари, ўқув жараёнида учрайдиган барча муаммоларни ўз вақтида ҳал қилиш ҳаракатида бўлишлари – буларнинг ҳаммаси ота-онадан сабр-бардош, меҳнат ва ҳиммат талаб қилади. Ўқиш йилларида фарзанд ва набираларимизнинг чуқур билим ва касб-хунарларни эгаллашларига жиддий эътибор беришлик ҳар биримизнинг шарафли вазифаларимиздандир.

Уламолар бисотидан

Жалолиддин Давоний (1427–1502) ўз даврининг илм-фан ва педагогик фикрлар тараққиётига катта ҳисса қўшган қомусий олим. Давонийнинг тарбия тизимида одамларда учрайдиган нуқсон ва ярамас одатларни бартараф этиш ҳақидаги фикрлари ҳам диққатга сазовор. Масалан, Давоний салбий руҳий қувватлар: жаҳл, ғазаб, ҳасад, ғамгинлик, дангасалик ва бошқалар ҳақида гапириб, булар руҳий жараён бўлиб, уларни даволаш йўллари, усуллари ҳақида гапиради. Чунки бу руҳий касалликлар ҳам инсон танасидаги касалликларга ўхшаб, давога муҳтож дейди, унинг фикрига кўра, киши танасидаги касалликларни тиббиёт йўли билан даволанса, кишиларнинг ярамас одатларини руҳий таъсир натижасида даволаш мумкин. Жисмоний даво овқат ёки дори-дармон воситасида амалга ошади, руҳий касалликларни даволаш эса, юқоридаги усуллардан бирмунча фарқ қилади. Руҳий касалга чалинган одам энг аввало яхши хатти-ҳаракатлар қилишга одатланиши зарур. Шундагина у ёмон одатлардан халос бўлади, дейди.

Давоний ғазабни энг оғир руҳий касаллик дейди. Ғазаб кишининг катта нуқсони, камчилиги, ақлсизлигидир, агар ақл ғазаб ва ҳиссиётга бўйсунса, киши ҳайвон даражасига тушиб қолиши мумкин, чунки ҳайвоннинг ақли бўлмаганлиги туфайли у ғазаб қувватини ўзига бўйсундира олмайди. Инсон ақли бўла туриб ғазабни бўйсундира олмаса, буни ҳеч қачон кечириб мумкин эмас. У ҳамма вақт ўз ғазабини ақлга бўйсундиришга ҳаракат қилиши керак, шундагина у ҳақиқий инсон бўлиб етишиши мумкин, дейди. Олим кишилар руҳияти ҳақида га-

пирар экан, ғазаб қувватини қуйидагиларга бўлади: баъзилар тез ғазабга келади ва тез жаҳлдан тушади, баъзилар эса секин-аста ғазабланиб, тез жаҳлдан тушадилар, баъзилар тез ғазабланиб, узоқ вақт жаҳлларида тушмай юрадилар. Давоний ғазаб турларидан иккинчисини яхшиси деб, энг охиргисини ёмони деб белгилайди.

Абу Али Аҳмад (ибн Мискавайх) ўн биринчи асрнинг машхур алломаларидан. Ибн Мискавайх “Ал-ҳавомил ваш-Шавомил” (“Эътиборсиз ва эътиборли нарсалар”) асари билан асрнинг қомусий олимлари қаторидан жой олди. Унинг “Тажориб ул-умам” (“Умнатлар тажрибалари”), “Жовидони хирад” (“Илмнинг мангулиги”), “Таҳзиб ул-ахлоқ ва татҳир ул-аъроқ” (“Ахлоқ софлиги ва ирқлар поклиги”) номли асарлари бизгача етиб келган. Булардан ташқари, баъзи манбаларда олимнинг шифобахш ўсимликларга доир асарлари ҳам борлиги айтилади. Руҳият ва ахлоққа доир асарлари юқори баҳоланади.

Ибн Мискавайх меросида “Ахлоқ софлиги ва ирқлар поклиги” китоби энг қимматбаҳо асардир. Олим бу асарини ёзишдан кўзлаган мақсадини бундай ифодалайди: “Бу китобни таълиф этишдан мақсадим – биз ўзимизда шундай гўзал ахлоқларни мужассам қилайлик, улар ўзимизга муносиб бўлиб, ҳеч кимга малоллик ёки қийинчилик туғдирмасин. Ахлоқ қоидаларини ҳам худди касб-хунар ва таълим олиш каби ўрганишимизга тўғри келади. Энг олдин ўзимизни яхши тарбия қилайлик, камолга етишни, унга тўсиқ бўладиган иллатларни қандай енгишни билиб олайлик”.

Қуйида ибн Мискавайхнинг ушбу асаридан кичик бир фаслни келтирамиз:

Инсон дунёга келар экан, унда илк пайдо бўлиб шаклланадиган нарса унинг моддий озуқага бўла-

диган иштиёқидир. Зеро, озуқа ҳаёт манбаидир. Шу боис янги туғилган ҳар бир гўдак табиий равишда она кўрагини қидиради. Сўнгра у улғайгани сайин нафсини қондириш ва роҳатланишнинг бошқа турларидан ҳам баҳраманд бўлишга ҳаракат қиладди. Кейинчалик унда ўзига қизиқарли туюлган нарсалар тўғрисида ўйлаш, тасаввур қилиш ҳиссиёти уйғонади. Истагини қондиришга тўсқинлик қиладиган нарсаларга нисбатан норозилик, ғазаб ва нафрат туйғулари пайдо бўлади, улар билан курашиш ҳаракатлари бошланади. Қаршилиқ қилувчилардан ўч олиш, ўзининг кучи етмаса, ота-онасидан мадад сўраш, йиғлаш ва инжиқлик қилиш билан бўлса-да, мақсадга етиш йўллари қидиради.

У болага шундай насиҳат қиладди: “Эй, фарзанд! Сен ҳеч қачон улуғлик кетидан қувма! Улуғликни излаш ва барчадан устун бўлишни хоҳлаш чин инсон хислати эмас. Кийиниш ва ясан – тусан билан обрў топишни ўйлама. Чунки бундай қилиш ясама обрў топишга урунишдир”.

“Киши учун энг фойдали, дилни ёритувчи нарсаси – қаноатдир. Энг зарарли нарсаси – ҳирс ва ғазабдир.

Эй, ўғлим! Қилаётган ишингда кичкина гуноҳ бўлса ҳам уни кичик деб ҳисоблама. Одамларга яхшилик қилишнинг толиби бўл, ушбу шунингдек сенга фойдалар етади. Кучинг борлиги учун душманни ҳадеб эзаверма, жонидан тўйгач, пайт пойлаб, ўзингни ҳалок этади. Бировнинг ёлғончи эканлигини билсанг, гапида жон бордир, деб яна унинг гапига чиппа-чин ишонма! Шубҳали ва гумонли ишларга қўл урма, ўзгалар сўровини ноумид ҳолда қайтарма. Ўзингга ёқмаган нарсаларни бировга раво кўрма. Бировга қилинган ҳар бир яхшилик ёки ёмонлик куни келиб ўзингга қайтишини эсингдан чиқарма”.

“Инсонга қандай мусибат келса ҳам уни тўғри матонат ила қабул қилса, у – бахтиёрдир”.

Одамларнинг энг ёмони шулки, у бирор киши билан дўст тутинмайди. Бошқалар ҳам унинг хулқи ёмонлигидан дўст тутинмайдилар.

“Инсонларнинг ўртасини ислоҳ қилувчи ва уларга тўғри йўл кўрсатишга муҳаббатли бўлганлари подшо бўлишликка ҳақлидир”.

Мискавайҳ ўзининг маърифий-ахлоқий қарашларини баён этишда ўзидан аввалги даврларда яшаб ўтган донишмандларнинг панд-насиҳатларидан жуда ҳам ўринли фойдаланади. Масалан, ҳаким Фойсогурс айтади: “Эй азиз, сен доми фозил кишилар билан дўст тутин, уларнинг суҳбатини қидир. Ўз нафсингни кўп ёйишдан сақла, ғазабланишдан, кўп ухлашдан, қабих ишларни қилишдан қоч! Ўлимни ҳамиша ёдингда тут, шунга қараб иш қил. Касбу маишатда ўртача йўл тут.

Ҳар ким дўст тутишга қодир бўлмаса, душманга қарши иш тутишда ҳам ожиз бўлади. Кишининг сўзига қараб эмас, ишига қараб билиш мумкин”.

Форс донишманди Барз ул-Ҳаким насихатини келтириб у ёзади: “Ҳар нарсанинг пайдо бўлиши учун бирор-бир сабаб бўлади. Шунинг учун нимаики пайдо бўлса, аввало унинг сабабини қидирмоқ лозим. Яхши ҳаёт кечирishi сабаби муроса, сиринг ўзгаларга ёмон ният билан кўз тикмасликда, гина сабаби хилоф, хорлик сабаби таъма, иззат сабаби каноат, нажот сабаби ростгўйлик!”

Қайс ибн Саиднинг ўз ўғлига насихатларини келтиради: “Сен бировга зулм этсанг, сенга ҳам зулм қилувчилар бор”. Шу мақолга амал қил, ҳеч кимга зулм қилма. Молу-давлатдан хазина тайёрламай, илмдан хазина қил. Дўст – биродорларингни ўзингдан узоқлаштирма, ҳар бир ишни маслаҳат билан адо қил.

Ибн Мискавайҳ тарих фани инсон тафаккурини ўзида мужассамлаштириб, бўлаётган воқеаларни тушуниш ва турли вазиятларда тўғри йўл топишга ўргатади, деб ҳисоблайди. Тарихчи вазифаси эса тарих ҳар бир жараёни такрорланиб турадиган воқеалар тизимидан иборат эканлигини назарда тутган ҳолда одамлар у ёки бу вазиятларда ўзларини қандай тутганлиги ҳақида ҳикоя қилишдир. Шунинг учун у ёшларни кундалик турмуш ва катта сиёсатда аҳамияти беқиёс бўлган тарихни мукамал билишга, дунёқарашларини бойитиб боришга чақиради.

Умуман, Мискавайҳнинг маърифий-педагогик қарашлари мазмунан чуқурлиги ва долзарблиги билан бугунги кун таълим-тарбия жараёнида фойдаланишга лойиқдир¹.

Мулойимлик фазилати

عَنْ جَرِيرٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ يُحْرِمِ الرَّفْقَ يُحْرِمِ الْخَيْرَ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي الْأَدَبِ الْمَفْرَدِ وَمُسْنَدِ وَأَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَةَ وَأَحْمَدُ وَابْنُ جِبَانَ وَالْبَيْهَقِيُّ وَالطَّبْرَانِيُّ.

Жарир розияллоҳу анҳу Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Ким мулойимликдан маҳрум бўлса, яхшиликдан ҳам маҳрум бўлибди” (Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Ибн Можа, Аҳмад, Ибн Ҳиббон, Байҳақий ва Табароний ривояти).

Демак, ким мулойимлик сифатидан маҳрум бўлса, яхшилик ва хайр-баракадан ҳам маҳрум бўлади. Зеро, банда мулойимлик сабабидан шундай натижаларга эриша оладики, бунга қўполлик ёки ундан бошқа нарсалар билан эришиб бўлмайди.

Мулойимлик ишларни осонлаштиради, хушмуо-

¹ Машрикзамин – ҳикмат бўстони. – Т.: 1997, 234-бет.

малалик барча ишларнинг битиши, фойдали шартнома ва битимлар тузилишига сабабдир.

Мулойим одам ишларини шошилмасдан, етти ўлчаб, бир кесган ҳолда бажаради. Бундай ҳолда бажарилган иш мукаммал бўлиб, унинг орқасидан кўп манфаат кўрилади. Мулойимликнинг бундан бошқа фойдалари ҳам бор. Ким бу сифат билан хулқланса, ўша манфаатларни ўз ҳаётида кўради.

وَعَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ
أَعْطَى حَظَّهُ مِنَ الرَّفْقِ فَقَدْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَنْ حُرِمَ
حَظَّهُ مِنَ الرَّفْقِ فَقَدْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنَ الْخَيْرِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ
وَالْبَيْهَقِيُّ وَالْقَضَائِيُّ وَابْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ

Абу Дардо розияллоху анху Набий соллаллоху алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Кимга мулойимликдан насибаси берилган бўлса, яхшиликдан насибаси берилибди. Ким мулойимликдан бўлган насибасидан айрилган бўлса, яхшиликдан бўлган насибасидан айрилибди” (Термизий, Байхақий, Қузобий ва Ибн Абу Шайба ривояти. Ҳадис санади саҳиҳ).

Демак, қайси банда мулойимлик сифати билан зийнатланса, унга хайр-барака берилади. Мулойимликдан бебаҳра кимсалар яхшиликдан маҳрум бўладилар.

Мулойимликни бўшашганлик ва ландавурлик деб тушунмаслик лозим. Мулойим одамнинг хулқи гўзал бўлади. У одамларга очик юз билан чиройли муомалада бўлади. Аммо мулойим одам ҳаққини бировга бериб қўймайди, мулойимлиги унга ишларини пишиқ ва мукаммал бажаришга тўсқинлик қилмайди. Демак, мўмин банда мулойим, бағрикенг, уддабурон ва тадбиркор бўлиши керак. Ҳаётда шундай одамлар ҳам борки, улар кўпол ва

одобсиз бўлишлари билан бирга ўрни келганда ўз ҳақ-ҳуқуқларини талаб қила олмайдилар. Бундан келиб чиқади, мулойимлик лапашанглик эмас, қўполлик шижоат ҳам эмас. Иккиси ҳеч қачон бир даражада бўлмайди. Зеро, Аллоҳ мулойимлик учун кўп савоб ва яхшилик ато этади.

Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинишича, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга: “Кимга мулойимликдан бўлган насибаси берилган бўлса, унга дунё ва охират яхшилигидан бўлган насибаси берилибди. Силан раҳм, ҳусни хулқ ва яхши кўшничилик диёрларни обод қилади ва умрларни узайтиради”, деганлар (Аҳмад ривояти).

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلْأَشَجِّ أَشَجِّ عَبْدِ الْقَيْسِ: إِنَّ فِيكَ خَصَلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ: الْحِلْمُ وَالْأَنَاةُ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ وَابْنُ جِبَّانَ وَابْنُ أَبِي عَرِينَةَ وَابْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَابْنُ أَبِي عَسَاكِرَ وَابْنُ أَبِي عَرِينَةَ وَابْنُ أَبِي عَرِينَةَ وَابْنُ أَبِي عَرِينَةَ وَابْنُ أَبِي عَرِينَةَ.

Ибн Аббос розияллоҳу анху ривоят қилади: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам абдулкайслик Ашажжга: “Албатта сенда Аллоҳ яхши кўрадиган икки хислат бор. (Улар): мулойимлик ва босикликдир”, деганлар” (Муслим, Термизий, Ибн Можжа, Ибн Ҳиббон, Байҳақий ва Табароний ривояти).

Ривоятда “абдулкайслик Ашажж” дейилаётган кишининг асл исми Мунзир ибн Оиз ибн Мунзир ибн Ҳорис ибн Нўъмон ал-Асорийдир. У Абдулкайс қабиласи бошлиғи бўлган. Ҳижрий 10 йилда Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам хузурларига келган.

Биз ривоят таржимасида “мулойимлик” деб ифодалаган сўз “рифқ” эмас, балки “ҳилм” билан келган. Бу сўзнинг икки хил маъноси бор:

1. Ғазаб ва қийинчилик вақтида сокин бўлиш, сабр қилиш, мулойим бўлиш.

2. Ақл-заковат.

Ушбу ривоятга кўра, Аллоҳ икки хил фазилатни яхши кўрар экан. Булар мулойимлик, сабр-тоқатли бўлиш, ҳар бир ҳолатда масалага босиқлик билан ёндашиш, ақл-идрокни ишлатиб қарор чиқариш. Ким мана шу сифатлар билан сифатланса, Аллоҳ уни яхши кўради.

Бандани Аллоҳнинг муҳаббатига сазовор қилувчи амаллар ва фазилатлар кўп. Бу ерда мулойимлик ва босиқлик Аллоҳ таоло яхши кўрадиган сифатлардан экани маълум қилинмоқда.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يَا عَائِشَةُ إِنَّ اللَّهَ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرَّفْقَ وَيُعْطِي عَلَى الرَّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعَنْفِ وَمَا لَا يُعْطِي عَلَى مَا سِوَاهُ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَةَ وَالدَّارِمِيُّ وَأَحْمَدُ وَالْبَيْهَقِيُّ وَالطَّبْرَانِيُّ وَأَبُو يَعْلَى وَالْبَزَّازُ.

Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг завжалари Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Эй, Оиша, Аллоҳ мулойим Зотдир, мулойимликни яхши кўради. У мулойимлик сабабли шундай нарсаларни берадики, уларни кўполлик ва ундан бошқа бирон нарса учун бермайди”, дедилар” (Муслим, Абу Довуд, Ибн Можжа, Доримий, Аҳмад, Байҳақий, Табароний, Абу Яъло ва Баззор ривояти).

Уламолар бу ҳадисни икки хил тушунтиришган:

1. Мулойимлик сабаб шундай ютуқларга эришиш мумкинки, бунинг акси ёки бошқа нарсалар билан муваффақиятга эришиб бўлмайди;

2. Аллоҳ мулойимлик учун шундай улкан савобларни берадики, мулойимликдан бошқа ҳеч бир фазилат сабаб бунчалик кўп савоб бермайди.

Аксар уламолар биринчи таъвилни маъқулла-

ганлар. Шу маънода Жалолиддин Сууютий: “Бошқа йўллар билан эришиб бўлмайдиган максадларга айнан мулойимлик сабаб эришиш мумкин”, деб айтган.

Ушбу ривоят орқали биз дунё ва охиратда муваффақиятга эришиш сирларини билиб оламиз. Бу сир мулойимлик ва одамларга яхши муомала қилишдадир. Мулойимлик, хушмуомалалик инсон учун улуғ фазилат ҳисобланади ва у ўз соҳибини юқори марраларга эришишида восита вазифасини ўтайди. Бу фазилат сабр-тоқатли, қалби кенг ва ақлли кишилардагина бўлади.

Мазкур ҳадиснинг айтилишига қуйидаги воқеа сабаб қилиб келтирилади. Оиша розияллоҳу анҳо бир туяга миндилар. У қайсар туя эди. Оиша уни ниқтаб юргизмоқчи бўлдилар. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам у кишига: “Мулойим бўлинг”, дедилар ва юқоридаги ҳадисни зикр қилдилар.

Сабрсизлик, қўполлик бандага фақат зарар келтиради. Чунончи, сабри кам одам ишлари юришмай қолган пайтларда ўзини тутолмайди ва қийинчиликларга чидамасдан қўполлик қилишга ўтади. Ақлини ишлатмайдиган одам ҳам зўравонлик, бақир-чақир, дўқ-пўписа билан иш битиришга уринади. Шундай қилинганда, бир қарашда унинг ишлари бироз юришгандек бўлиб туюлиши мумкин. Аслида бундай кимсанинг ишлари бадтар орқага қараб кетаётган бўлади.

Мулойимлик ва қўполлик кишининг айтаётган сўзи ёки қилаётган ҳатти-ҳаракатларидан билиниб туради. Кимнинг сўзлари ширин, ҳикматли, ёқимли ва маъноли бўлса, ўзи ҳам хушфезъл бўлиб, ишлари тартибли бўлса, уни мулойим одам дейиш мумкин. Аксинча, сўзи дағал, қалбга оғир ботадиган, ўзи сержаҳл, юрган йўлида ҳамманинг дилини сиёҳ қиладиган кимсани қўпол дейишади.

وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: دَخَلَ رَهْطٌ مِنَ الْيَهُودِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: السَّأَمُ عَلَيْكَ فَفَهَمْتَهَا فَقُلْتُ: عَلَيْكُمُ السَّأَمُ وَاللَّعْنَةُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَهْلًا يَا عَائِشَةُ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرَّفْقَ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَقَدْ قُلْتُ وَعَلَيْكُمْ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ وَالدَّارِمِيُّ وَأَحْمَدُ

Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилинади: “Бир гуруҳ яҳудийлар Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам хузурларига кириб, “ассому алайка”, дейишди. Мен буни тушуниб, “алайкумус-сому вал-лаънату”, дедим. Шунда Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам: “Шошма, эй Оиша! Зеро, Аллоҳ ҳар бир ишда мулойимликни яхши кўради”, дедилар. Мен: “Эй Расулуллоҳ, улар айтган гапни эшитмадингизми?” деб сўрадим. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам: “Ахир мен: “Сизларга ҳам (шундай бўлсин!)” дедим-ку”, дедилар” (*Бухорий, Муслим, Термизий, Ибн Можса, Доримий ва Аҳмад ривояти*).

(“Ассому алайка” сенга ўлим бўлсин маъносини англатади. “Алайкумус-сому вал-лаънату” эса сизларга ҳам ўлим ва лаънат бўлсин мазмунига эга).

Динимиз Ислолда ҳар бир ишнинг чегараси ва мезони белгиланган. Мулойимликда ҳам худди шундай. Масалан, ландавурлик, лапашанглик ва журъатсизлик мулойимлик саналмайди. Худди шунингдек, чакқонлик, тезкорлик ва жасоратни ҳам мулойимликка қарши кўйиб бўлмайди. Ҳаётда кўп гувоҳи бўламизки, мулойим инсон уддабурон ва тадбиркор бўлиши, кўпол одам эса лапашанг ва бирон нарсанинг уддасидан чиқа олмайдиган нўноқ бўлиши мумкин. Демак, мулойимлик банданинг

хафсаласизлиги эмас, балки ўзини босиб, ҳар бир ишда сабр-тоқат билан иш юритишдир.

Демак, мавриди келганда ҳақ йўлда қатъият ва шиддат билан гапириш, ишлаш, жасорат кўрсатиш, мардонаворлик қилиш кўполлик саналмайди. Кўполлик билан ғайрат-шижоат умуман бошқа-бошқа тушунчалардир.

Баъзи кишилар кўполлик қилиб қўймайин, ҳурматсизлик бўлмасин, деб ҳақни ҳимоя қилолмай қолади. Охири унинг кўз ўнгида ҳаром ва қайтарилган ишлар содир этилса ҳам, индамай тураверадиган бўлиб қолади. Бу мутлақо нотўғри. Яна баъзи одамлар эса, ҳақни ҳимоя қиламан, ноҳақликка қарши курашаман, мункар ишлар йўлини тўсаман, деб даб-дурустдан тез қарор чиқаради ва кўполликка йўл кўяди. Натижада одамларни ўзидан бездиради. Бу ҳам тўғри эмас. Мўмин одам ҳар бир соҳада, хоҳ ибодат, хоҳ муомала бўлсин, ўртача йўлни танлаши, Аллоҳ ва Расули тарафидан белгилаб берилган чегарани унутмаслиги талаб этилади.

Хулоса қиладиган бўлсак, мулойимлик ва сабр-тоқат ҳар қандай ютуқ ва муваффақиятлар гаровидир. Кўполлик ва дағаллик иллати ишларни ортга суриб, кўплаб муаммоларни келтириб чиқаради. Зеро, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам бежизга мулойимлик кўп яхшилик ва хайр-баракага сабаб бўлишини таъкидламаганлар.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ الرِّفْقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَحْمَدُ وَالطَّبْرَانِيُّ

Яна Оиша розияллоҳу анҳо Набий соллalloҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Агар мулойимлик бирон нарсада бўлса, албатта уни зийнатлайди. Агар у бирон нарсадан олиб қўйилса,

албатта уни хунук қилади” (Муслим, Аҳмад ва Табароний ривояти).

Мўминнинг ҳар бир ишида мулойимлик бўлиши керак. Хоҳ у ибодатлар ёки муомалалар бўлсин, мулойимлик билан бажарилган иш чиройли, пухта ва мукамал бўлади. Бундай иш кўп яхшилиқларга сабабдир. Кўполлик, шошма-шошарлик ишларнинг чала-чулпа, пала-партиш бажарилишига олиб боради. Маълумки, бундай ишлар бирон ижобий натижа келтирмайди.

Инсонлар билан ўзаро муомалада ҳам мулойимликнинг ўрни бекиёсдир. Халқимизда “ғзабнинг эмас, ақлнинг овозига кулоқ сол”, деган ибора бор. Муомала бобида мулойимлик нажот ва ютуқлар қалитидир. Кўполлик кишидан одамларни бездиради.

Оиладаги мулойимлик эр-хотин ва фарзандлар билан ота-она ўртасидаги ришталарни мустаҳкамлайди. Хонадон соҳибларида кўполлик бўлса, бундай уйда тез-тез жанжал-тўполон чиқиб туради. Хуллас, мулойимлик том маънода яхшилиқ, муваффақият, фаровонлик ва тинчлик-осойишталик қалитидир.

عَنْ الْمُقَدَّامِ بْنِ شُرَيْحٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ الْبَدَاوَةِ فَقَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَبْدُو إِلَى هَذِهِ التَّلَاعِ وَإِنَّهُ أَرَادَ الْبَدَاوَةَ مَرَّةً فَأَرْسَلَ إِلَيَّ نَاقَةً مُحَرَّمَةً مِنْ إِبِلِ الصَّدَقَةِ فَقَالَ لِي: يَا عَائِشَةُ ارْفُقِي فَإِنَّ الرَّفْقَ لَمْ يَكُنْ فِي شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا زَانَهُ وَلَا نَزَعَ مِنْ شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا شَانَهُ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَأَحْمَدُ وَابْنُ جِبَّانَ وَسَنَدُهُ صَحِيحٌ

Миқдом ибн Шурайҳ отасидан ривоят қилади: “Мен Оиша розияллоху анҳодан саҳрога чиқиш ҳақида сўрадим. У: “Набий соллаллоху алайҳи ва саллам мана бу тепаликка чиқар эдилар. У зот бир марта саҳрога чиқмоқчи бўлди-

лар. Менга садақа туяларидан минилмаганини юбордилар ва: “Эй Оиша, мулойим бўл! Агар мулойимлик бирон нарсада бўлса, албатта уни зийнатлайди. Агар у бирон нарсадан тортиб олинса, албатта уни айбли қилади”, дедилар”, деб айтди” (Абу Довуд, Аҳмад ва Ибн Ҳиббон ривояти. Ривоят санади саҳиҳ).

Ушбу ривоятда ҳайвонларга нисбатан ҳам мулойимлик қилиш, уларни қийнамаслик лозимлиги таъкидланмоқда.

Мулойимлик билан ҳатто тилсиз-забонсиз ҳайвонларни ҳам йўлга солиш, уларни ўзига бўйсундириш мумкин. Ҳайвонларга қўполлик қилинса, улар одамдан безиб, ҳатто унга зарар етказиб қўйиши ҳам мумкин.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِمَنْ يَحْرُمُ عَلَى النَّارِ أَوْ بِمَنْ تَحْرُمُ عَلَيْهِ النَّارُ عَلَى كُلِّ قَرِيبٍ هَيِّنٍ سَهْلٍ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَحْمَدُ وَابْنُ جِبَّانَ وَالْبَيْهَقِيُّ وَالطَّبْرَانِيُّ وَسَنَدُهُ حَسَنٌ

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анҳу ривоят қилади: “Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам: “Мен сизларга жаҳаннамга ҳаром бўлган ёки жаҳаннам унга ҳаром бўлган (киши)нинг хабарини берайми?” дедилар. Кейин: “(Жаҳаннам одамларга) яқин, мулойим ва юмшоқ табиатли (бандага ҳаромдир)”, дедилар” (Термизий, Аҳмад, Ибн Ҳиббон, Байҳақий ва Табароний ривояти. Ривоят санади ҳасан).

Бу ерда имонли банда назарда тутилмоқда. Зеро, имони йўқ одам ҳар қанча юмшоқ табиатли бўлса ҳам жаннатга киролмайди. Жаннатга кириш учун биринчи навбатда имон керак. Имонсиз банда қилган яхши ишлар ва эзгу хислатлар охиратда ҳеч қандай аҳамият касб етмайди. Бошқа тарафдан

Аллоҳ ва охират кунига имон келтирган банда яхши хислатлар билан сифатланиши шариат талабидир. Ёлғиз имоннинг ўзи бандани комил инсон даражасига чиқаролмайди. Демак, қайси бир мўмин бандда яхши инсонларга ўзини яқин тутса, уларга мулойимлик билан муносабатда бўлса, хулқини гўзал қила олса, унга жаҳаннам ҳаром бўлади.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَا أُعْطِيَ
أَهْلَ بَيْتِ الرَّفْقِ إِلَّا نَفَعَهُمْ. رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ وَرِجَالُهُ رِجَالُ
الصَّحِيحِ.

Ибн Умар розияллоху анҳудан ривоят қилинишича, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам шундай деганлар: “Агар бирон хонадон аҳлига мулойимлик берилса, (мулойимликнинг) уларга фойдаси, албатта тегади” (Табароний саҳиҳ ровийлардан ривоят қилган).

Қайси бир хонадон соҳибларига мулойимлик сифати берилган бўлса, улар катта манфаатларга эришадилар. Биринчидан, уларнинг уйи тинч, ҳаётлари осуда бўлади, инсонлар билан муомалалари ҳам илиқ бўлади. Қолаверса, уларнинг ибодатлари мукамал бўлади.

Оиша розияллоху анҳо Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Аллоҳ азза ва жалла қайси хонадонга мулойимликни хоҳласа, у албатта, уларга манфаат етказди. Агар (Аллоҳ) мулойимликни улардан олиб қўйса, у албатта, зиён келтиради” (Байҳақий ва Табароний ривояти).

Яна Оиша розияллоху анҳодан ривоят қилинади: “Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам: “Агар бирон қавмда мулойимлик бўлса, албатта уларга манфаат етказди. Агар бирон қавмда жоҳиллик бўлса, албатта уларга зарар келтиради”, деганлар” (Абд ибн Хумайд ривояти).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ هَذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْعِلُوا فِيهِ بِرَفْقٍ. رَوَاهُ أَحْمَدُ وَسَنَدُهُ ضَعِيفٌ.

Анас ибн Молик розияллоҳу анҳу Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Албатта бу дин мустаҳкамдир. Унда мулойимлик билан юринглар!” (Аҳмад ривояти. Ҳадис санади заиф).

Ушбу ҳадиснинг маъноси қуйидагича: албатта бу дин мукамал ва мустаҳкамдир. Унда мулойимлик билан юринглар, ўрта йўлни танланглар, ўзингизни тоқатингиз етмайдиган ишларга ундаманг, ғулуга кетманг. Акс ҳолда, бу билан солиҳ амалларни тарк қилиб қўйишингиз, меъёрни унутиш билан нафсингизга қийин қилиб қўйишингиз мумкин.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَامَ أَعْرَابِيٌّ فَيَالَ فِي الْمَسْجِدِ فَتَنَاوَلَهُ النَّاسُ فَقَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَعُوهُ وَهَرِّقُوا عَلَيَّ بَوْلِهِ سَجَلًا مِنْ مَاءٍ أَوْ ذَنْوَبًا مِنْ مَاءٍ فَإِنَّمَا يُعِثْتُمْ مَيْسَرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعْسَرِينَ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالنَّسَائِيُّ وَأَحْمَدُ وَابْنُ حَزِيمَةَ وَابْنُ حِبَّانَ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Бир аъробий туриб масжидга бавл қилди. Одамлар уни ушлаб олишди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга: “Уни қўйиб юборинглар ва бавлига бир пақир сув (ёки бир челақ) сув қуйинглар. Зеро, сизлар қийинлаштирувчи эмас, балки енгиллаштирувчи қилиб юборилгансизлар!” дедилар” (Бухорий, Насоий, Аҳмад, Ибн Хузайма ва Ибн Ҳиббон ривояти).

Ушбу ривоятда таълим-тарбия кўрмаган аъробий одам масжидда одобсизлик қилиб қўйганида хулқлари Қуръон бўлган зот – Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга мулойимлик билан муносабатда бўлганлари айтилмоқда.

Ушбу воқеанинг бошқа жиҳатлари ҳақида ривоятлар нақл қилинган. Жумладан, Саид ибн Мусайяб Абу Хурайра розияллоху анҳудан ривоят қилишича, бир аъробий масжидга кириб келди. Набий соллаллоху алайҳи ва саллам ўша ерда ўтиргандилар. Бас, у икки ракъат намоз ўқиди. Кейин: “Эй Аллоҳ, менга ва Муҳаммадга раҳм қил! Бошқа ҳеч кимга раҳм қилма!” деб дуо қилди. Набий соллаллоху алайҳи ва саллам унга: “Кенгни тор қилиб қўйдинг!” дедилар. Сўнг у туриб кетди ва масжиднинг бир четига бориб бавл қилди. Одамлар у томонга шошилишди. Аммо Набий соллаллоху алайҳи ва саллам уларни бундан қайтардилар ва: “Сизлар қийинлаштирувчи эмас, балки осонлаштирувчи қилиб юборилгансизлар. Бас, унга бир челақ (ёки бир пақир) сув қуйинглар”, дедилар (*Абу Довуд, Термизий ва Аҳмад ривояти*).

Ҳалим ва беозор бўлинг

Ислом таълимоти Аллоҳ таоло томонидан азиз ва мукаррам қилиб яратилган Инсон зоти маънавий камолот даражасига етишида лозим бўлган гўзал тартиб, одоб-ахлоққа доир барча йўл-йўриқларни алоҳида баён қилган. Мана шундай чиройли одоблардан бири ҳилм, яъни юмшоқлик, беозорлик, меҳрибонлик сифати бўлиб, бу ҳақда Қуръони каримнинг йигирмадан зиёд ўрнида зикр этилган. Уламои киромлар ҳалимлик фазилати ҳақида сўз юритиб, уни инсон ғазаб отига минган вақтда виқорли бўлиш ва меҳрибонлик кўрсатиш ҳолати деб таърифлашган.

Инсоний гўзал одоб-ахлоқлар тўғрисида илмий баҳс юритувчи баъзи тадқиқотчилар ҳилм, юмшоқ кўнгиллилик одам ўзини одоб доирасида ушлаши, ғазабини жиловлаши, деб айтишади. Зеро, жаҳл қувватини ақл-идрок ҳукмига бўйинсундириш билан ҳалимлик вужудга келади. Бу ҳақда Аллоҳ таоло хабар бериб:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ
عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ○ (سورة آل عمران/134)

яъни: “Улар (мазкур такводорлар) фаровонлик ва танглик кунларида ҳам хайр-садақа қиладиган, ғазабларини ютадиган, одамларни (хато ва камчиликларини) афв этадиганлардир. Аллоҳ эзгулик қилувчиларни севар”, - деб таъкидлаган.

Ҳалимлик яхши фазилат бўлиб, инсоннинг ақл камолотига ва ғазаб қувватини синдиришга далолат қилади. Қуръони каримнинг бир қатор сураларида Аллоҳ таолонинг Ҳалимлик сифати билан тавсифланиши ҳам ҳалимлик нақадар улуғ даража эканига далолат қилади. Аллоҳ таоло “Бақара” сурасининг бир неча ўрнида айтади:

... **وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ** ○ (سورة البقرة/235)

яъни: “...билиб қўйингизки, албатта, Аллоҳ кечиримли ва ҳалимдир”.

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أذى وَاللَّهُ غَنِيٌّ

حَلِيمٌ ○ (سورة البقرة/263)

яъни: “(Садақа бермасдан) яхши гап (қилиш) ва (бера олмагани учун) кечирим (сўраш) кетидан озор етказиладиган садақадан яхшироқдир. Аллоҳ беҳожат ва ҳалимдир”.

Худди шундай маънодаги оятлар Оли-Имрон, Нисо, Моида, Ҳаж, Исро каби сураларда ҳам келади.

Дарҳақиқат, ҳалимлик, юмшоқлик пайғамбарлар ва пайғамбарликнинг энг улуғ ахлоқларидан бири эканини қуйидаги ояти карималарда ҳам яққол кўришимиз мумкин. Аллоҳ таоло пайғамбарлар отаси Иброҳим (а.с.) хулқи ҳақида “Тавба” сурасида айтади:

... **إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ** ○ (سورة التوبة/114)

яъни: “...албатта, Иброҳим оккўнгил ва ҳалимдир”.

“Худ” сурасида эса:

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ○ (سورة هود/75)

яъни: “Албатта, Иброҳим ҳалим, серқайғу ва сертавадир”.

Маълумки, Аллоҳ таолонинг пайғамбарлари башариятга олий даражадаги намуна бўлиб, ҳалимлик уларнинг ажралмас сифатларидан бўлган. Чунончи, баъзи ҳадисларда: “*Ҳалимлик пайғамбарлар суннати*”, – деб ривоят қилинган. Ҳазрат Расулulloҳ (с.а.в.) одоб-ахлоқ борасида ҳам барча пайғам-

барларнинг имоми, пешвоси эканлари барчамизга яхши маълум. Аллоҳ таоло у зотни улуғ даражага сазовор этиб, бундай дейди:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ○ وَإِمَّا
 ○ يَنْزِعُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعًا فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
 (سورة الأعراف/200-199)

яъни: “Афвни (қабул қилиб) олинг, яхшиликка буюринг, жоҳиллардан эса юз ўғиринг! Агар сизни шайтоннинг шарри тутса, Аллоҳдан паноҳ тиланг! Албатта, У эшитувчи ва билувчидир”.

Шу оят нозил бўлгач, Мухаммад (а.с.) Жаброил (а.с.)дан уни шарҳлаб беришни сўраган эканлар. Ул зот жумладан: “Аллоҳ таоло Сизга буюриб айтмоқдаки, Сизга зулм қилган кишини Сиз афв этинг, Сизга бермаган кишига Сиз беринг, Сиздан узилиб кетган кишига Сиз яқинлашинг!”, – деган эканлар (*Табароний тафсир китобидан*).

Афв этишга буюрилганларидан кейин Расули Акрам (с.а.в.) Аллоҳга илтижо қилиб: “Эй, Раббим, бу амрингни қандай бажараман?”, – деб сўраганларида шу оят орқали, агар шайтон афв этишдан қайтариб, ғазабингизни келтирса, Аллоҳдан паноҳ тиланг, шайтонга бўйинсунманг, деб буюрган экан (*Бағавий тафсир китоби*).

Аллоҳ таоло ана шу юксак ахлоқ даражасида бўлган ҳазрат Пайғамбаримиз (а.с.)га берган буюк ахлоқий сифатлар тўғрисида хабар бериб бундай дейди:

○ ... وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ...
 (سورة آل عمران/159)

яъни: “...Агар дағал ва тошбағир бўлганингизда, албатта, (улар) атрофингиздан тарқалиб кетган бўлур эдилар...”.

Аллоҳ таоло Пайғамбар Муҳаммад (а.с.)ни ҳалимликда олий мақом этиб, у зотга эргашган барча умматларини ҳам фахри коинот йўлларида, суннатларидан боришни ирода қилди. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло “Фурқон” сурасида умматларнинг энг яхшилари ҳақида хабар бериб, бундай дейди:

وَعِبَادُ الرَّحْمَانِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ
الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ○ (سورة الفرقان/63)

яъни: “Раҳмоннинг (суюкли) бандалари ерда камтарона юрадиган, жоҳил кимсалар (бемаъни) сўз қотганда “Саломатлик бўлсин!” деб жавоб қиладиган кишилардир”.

Ҳасан Басрий роҳимаҳуллоҳ ушбу ояти қари-ма ҳақида: “Бундай зотлар ҳалим, беозор бўлиб, агар уларга жаҳл билан ғазаб қилинса, улар асло жоҳиллик қилмайдилар, яъни ҳалимлик қиладилар”, – деган.

Ҳазрат Расули Акрам (а.с.) барча умматларини ҳалимлик, вазминлик ва беозорлик сифатлари билан хулқланишга чақирганлар. Бир куни Ашаж ибн Қайс Ҳазрат Пайғамбар (а.с.) ҳузурларига келган эди. У зот унга: “Сендаги икки сифатни Аллоҳ ва Унинг Расули яхши кўради”, – деб марҳамат қилдилар. У: “Отам ва онам сизга фидо бўлсин, у икки хулқ қайси?”, – деб сўради. Ҳазрат Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳалимлик ва вазминлик”, – деб жавоб бердилар. Ашаж яна сўради: “Икки хулқни ўргандимми ёки Аллоҳ мени шу икки хулқ билан яратганми?”. Пайғамбар (а.с.) жавоб бердилар: “Аллоҳ сени икки хулқ билан яратган”. У деди: “Аллоҳ ва Унинг Расули яхши кўрган икки хулқ билан мени яратган Аллоҳга беҳад мақтов бўлсин!”.

Яна ҳадиси шарифда шундай ривоят қилинади:

أَشَدُّكُمْ مَنْ غَلَبَ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَأَخْلَمَكُمْ مَنْ عَفَا عِنْدَ
الْمَقْدَرَةِ. رواه ابن أبي الدنيا

яъни: “Сизларнинг энг кучлиларингиз ғазаб вақти-
да ўзига голиб бўлган киши, ва сизларнинг энг ҳа-
лимингиз қудрати етиб турганда афв этган ки-
шидир”.

Бошқа бир ҳадисда эса:

الْحَلِيمُ سَيِّدٌ فِي الدُّنْيَا وَ سَيِّدٌ فِي الْآخِرَةِ . رواه الطبراني

яъни: “Ҳалимлик қилган киши дунё ва охирада
улуғ бўлади”.

Бир киши Абдуллоҳ ибн Аббос ҳузурларига ке-
либ, кўп ҳақоратли сўзларни айтди. Ибн Аббос:
“Эй, Икрима! Қара-чи, бу кишининг нима ҳо-
жати бор экан, уни раво қилсак?!”, – дедилар. У
киши уялиб бошини эгди.

Оиша (р.а.)дан ривоят этилган ҳадиси шарифда
Расули Акрам (с.а.в.): “Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло
барча ишларда мулойимлик ва вазминликни яхши
қўради”, – деганлар.

Демак, ҳалимлик ва беозорлик энг улуғ одоблар
жумласидан эканини билдик. Оилада, фарзанд-
лар тарбиясида, жамиятдаги барча инсонлар билан
бўладиган кундалик муомалаларда вазминлик, бе-
озорлик одобларига амал қилиб ҳаёт кечиришимиз
лозим бўлади. Шундай қилсак, Аллоҳ таолонинг
маҳбуб бандалари қаторидан ўрин олиб, ҳазрат
Пайғамбаримиз (а.с.)нинг чин умматлари жумласи-
дан бўламиз.

ТАВОЗУЛИК ФАЗИЛАТИ

Одоб-ахлоқ ҳақида сўз юритган машҳур уламо-лар “Тавозу” сўзини мулойимлик, камтарлик ва ғуррдан узоқда бўлиш деб баён қилишган. Шундан келиб чиқиб, олимлар тавозу – бу инсонлар билан юмшоқ ва чиройли муомалада бўлиш, ҳар қандай ҳолатда ҳақиқатни эътироф этиш, меҳрибонлик кўрсатиш, – дейишган. Машҳур тасаввуф олими Музаффар Қармисиний шундай дейди: “Тавозу – кимдан бўлмасин ҳақиқатни қабул қилишдир. Бу ҳақиқатга бўйин эгиш, уни эътироф қилиш билан бўлади”.

Қуръони карим оятларида “Тавозу” калимаси келмаган бўлса ҳам, аммо унга ишора қилувчи бир қатор оятлар мавжуддир. Ушбу оятларни назарда тутиб, “Тавозулик” Қуръони карим ахлоқларидан бири ҳисобланади, деб айта оламиз. Аллоҳ таборака ва таоло Фурқон сурасида бундай дейди:

وَعِبَادُ الرَّحْمَٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ
الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ○ (سورة الفرقان/63)

яъни: “Раҳмоннинг (суюкли) бандалари ерда камтарона юрадиган, жоҳил кимсалар (бемаъни) сўз қотганда “Саломатлик бўлсин!” деб жавоб қиладиган кишилардир”.

Шу оятдан бошлаб 76-оятгача мустаҳкам имон ва чин ихлосли солиҳ мўминларнинг яхши сифатлари мадҳ этилган. Барча мўмин-мусулмонлар уларни илоҳий тавсия, ҳатто, буйруқ сифатида қабул қилишлари лозимдир.

Аллоҳ таоло юқоридаги ояти карималарида Ўзининг яхши бандаларини тавозулик ва улуғворлик, енгил ва виқор билан юрадилар, деб таърифлайди. Худди шу маънодаги ояти карималар Исро сурасида ҳам келган. Ҳақ таоло огоҳлантириб айтади:

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ
الْجِبَالَ طُولًا ○ (سورة الإسراء/37)

яъни: “Ер юзида кибрланиб юрма! Чунки сен (оёкларинг билан) зинҳор ерни теша олмайсан ва узунликда тоғларга ета олмайсан”.

Аллоҳ таборака ва таоло инсон фарзанди барча муомала ва инсоний муносабатларда, юриш-туришда, сўзлашишда қандай олий одоб-ахлоқ ва чиройли сифатларга эга бўлиши кераклигини уқтириб Лукмони ҳаким тили билан шундай дейди:

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا
يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ○ وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ
مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ○
(سورة لقمان/18-19)

яъни: “Одамларга (кибрланиб) юзингни буриштирмагин ва ерда керилиб юрмагин! Чунки, Аллоҳ барча кибрли, мақтанчоқ кимсаларни суймас. (Юрганингда) ўртаҳол юргин ва овозингни паст қилгин! Чунки овозларнинг энг ёқимсиз эшаклар овозидир”.

Мазкур оятдаги “овозингни паст қилгин”, – деган сўзга мувофиқ Умар (р.а.) ўзини қийнаб, қаттиқ азон айтган муазинни койигани нақл қилинган (“*Ал-Жомеъ лиаҳком ал-Қуръон*” тафсири китоби).

Тавозулик хорлик билан мутакаббирлик ўртасидадир. У кибру ҳаво ва манманликнинг зиддидир. Илм ёки ибодатда, наслу насабда, молу дунё, гўзалликда, куч-қувват ёки мухлислар, хизматчилар кўплиги билан такаббурлик қилишнинг барчаси баробардир. Қуръони каримнинг одоб-ахлоққа чорловчи оятлари тавозуни шарҳ этиб, унинг соҳибларига кўп ажру-савобларни ваъда қилса, такаббурлик ва

унга муккасидан кетганларни аёвсиз танқид қилади. Ушбу оятларда, шунингдек, муборак таълимотларни ўз манфаатлари ва ақидаларига мослаган ҳолда атайлаб ўзгартираётган, террор йўли билан тинч аҳолига азият етказётган турли мутаассиб оқимлар аъзоларига нисбатан Аллоҳ наздида нафрат борлиги аён қилинади. Аллоҳ таоло айтади:

الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿35﴾
(سورة غافر/35)

яъни: “Аллоҳнинг оятлари ҳақида ўзларига келган (бирор) хужжатсиз тортишадиган кимсалар Аллоҳ наздида ҳам, имон келтирган зотлар наздида ҳам катта нафратга дучор бўлурлар. Аллоҳ ҳар бир мутакаббир ва зўравоннинг қалбини мана шундай муҳрлаб қўйгай”.

Ҳазрат Пайғамбаримиз (с.а.в.) бу сифат ва хислатлари билан барча умматларини тавозуликка чорлаб, унга қизиқтирардилар ва бундай деб марҳамат қилардилар:

إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ وَلَا يَبْغِيَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ. رواه مسلم و أبو داود

яъни: “Аллоҳ таоло менга тавозуликда бўлинглар, ҳатто бир киши бошқаси устидан фахрга бормасин ва бир киши иккинчи бир кишига зулм қилмасин!”, – деб ваҳий юборди.

Аллоҳ таоло ояти каримада мутакаббирларни шундай маломат қилиб айтади:

... فَلْيَنْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿سورة النحل/29﴾

яъни: “...Мутакаббирларнинг жойлари нақадар ёмон!”.

Ҳазрат Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) такаб-
бурлик ва унинг аҳлини қаттиқ маломат қилиб,
жумладан, бундай деганлар:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ.
رواه مسلم و ابن ماجه

яъни: **“Қалбида заррача кибри бор инсон жаннат-
га кирмайди”.**

Инсон тавозуликка эришиши учун аввало ўз
нафсидан кибриёлик, манманлик ва такаббурлик
каби салбий сифатлардан бутунлай покламоғи ло-
зим бўлади. Бу борада Аҳмад ибн Отиф Антокий-
нинг сўзи диққатга сазовор. У айтадики: *“Сендан
кибрликни йўқотувчи ва сендаги ғазабни сўндирувчи
нарса тавозуларнинг энг улуғи ва фойдалигидир”.*

Тавозунинг бир қанча қисм ва кўринишлар-
ри мавжуд. Буларнинг ичида энг асосийси инсон
Аллоҳ таоло динини қабул қилиши ва унга бўйин-
суниш ҳамда Расулulloҳ (с.а.в.) суннатларига му-
вофиқ тавозуликда бўлишдир. Инсон Пайғамбари-
миз ҳидоятларига эргашиши, суннатларига хилоф
иш тутмаслигидир. Мусулмон инсон одоб-ахлоқ,
муҳаббат билан у зоти шарифга чин уммат бўлишга
ҳаракат қилиши, барча инсонлар билан тавозулик-
да бўлиши, ўзгаларнинг ҳақ-ҳуқуқларини сақлаши,
ҳатто душман ёки ўзга дин вакили бўлса ҳам улар-
нинг ҳақ-ҳуқуқларини хурмат қилиши лозимдир.
Киши узр айтувчининг узрини қабул қилиши, ҳар
вақт ҳақиқатни ёқлаб иш тутиши ҳам зарур. У ҳеч
қачон ўзига ғурурланиш, такаббурлик эшикларини
очмаслиги ҳам тавозуликдир.

Тавозу Куръони карим мезонидаги улуғ хулқ
бўлиб, барча пайғамбар ва расулларнинг зийнатига
айланган. Куръони карим оятлари Ҳазрат Пайғам-
баримиз (с.а.в.)ни меҳрибон, раҳмдил, инсонларга
яхшилик қилишга ҳарис каби сифатлар билан васф

этади. Бу билан у зотни тавозулик борасида улуғ намуна эканларини барчамиз самимий ҳис этамиз. Парвардигори олам меҳрибон Пайғамбаримизга хитоб қилиб бундай дейди:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ
لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي
الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ
(سورة آل عمران/159)

яъни: “Аллоҳнинг раҳмати сабабли (Сиз, эй, Муҳаммад,) уларга (сахобаларга) мулойимлик қилдингиз. Агар дағал ва тошбағир бўлганингизда, албатта, (улар) атрофингиздан таркалиб кетган бўлур эдилар. Бас, уларни афв этинг, (гуноҳлари учун) кечирим сўранг ва улар билан кенгашиб иш қилинг! (Бирор ишга) азму қарор қилсангиз, Аллоҳга таваккул қилинг, зеро, Аллоҳ таваккул қилувчиларни севар”.

Расулуллоҳ (с.а.в.) ўз ҳаётларида сўзлари, ишлари ва тасарруфотларида тавозуликда буюк намуна эканлари барчамизга аёндыр. Куръони карим улуғ Пайғамбарни “Ниҳоятда раҳмдил, умматларга шоҳид-гувоҳ, жаннат билан башорат берувчи, дўзах ила кўркитувчи, Аллоҳнинг амри билан Унинг ўзига чорловчи, нурли чароғ, бутун оламларга раҳмат”, – деб васф қилади.

Пайғамбарларнинг сўнгиси бўлган улуғ зот ҳатто бирон-бир меҳмонга ёки тадбирга оддий бир инсон таклиф қилса ҳам таклифини қабул қилувчи, мухтожлар, етим, бева аёл арзи-ҳолини айтса, сўзини жон қулоқ билан тингловчи, барча асҳобларини баробар кўрувчи, катта ва кичик ишларда улар билан тенг иштирок қилувчи, уйларида аҳлу-аёл-

лари хизматини адо этувчи, чорва ҳайвонларини ўтлатувчи, муборак кўллари ила тегирмон тошини айлантирувчи, бозордан зарур нарсаларини сотиб олиб, ўзлари кўтариб келувчи, ходим-хизматкорлар билан бирга таом тановул қилувчи, бева-бечора, мискинлар билан бирга ўтирувчи, етимлар бошини силаб, уларга ғамхўрлик кўрсатувчи зот эдилар.

У зоти шариф яна бир ҳадисларида марҳамат қилиб айтганлар:

طُوبَى لِمَنْ تَوَاضَعَ غَيْرَ مَسْكَنَةٍ وَأَنْفَقَ مَالًا جَمَعَهُ فِي غَيْرِ
مَعْصِيَةٍ وَرَحِمَ أَهْلَ الذُّلِّ وَالْمَسْكَنَةِ وَخَالَطَ أَهْلَ الْفَقْهِ وَ
الْحِكْمَةِ. رواه البخارى

яъни: “*Ўзини ортиқча настга урмай тавозулик кўрсатган, тўплаган мол-дунёсини яхшилик йўлида нафақа қилган, бева-бечора ва мискинларга раҳм-шафқат қилган, илму ҳикмат аҳлини дўст тутган киши қандай ҳам яхши*”, – деганлар.

Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Шайбоннинг куйидаги сўзини “Рисолатул-Кушайрия” соҳиби нақл қилган:

الشَّرَفُ فِي التَّوَاضُّعِ وَالْعِزُّ فِي التَّقْوَى وَالْحُرِّيَّةُ فِي الْقَنَاعَةِ

яъни: “*Шараф – тавозуда, иззат-икром – тақвода ва ҳуррият – қаноатдадир!*”.

Аллоҳ таоло барчаларимизни тавозу аҳлидан бўлишимизни насиб айлаб, ҳамма инсонларга тавозулик, меҳрибонлик, раҳмдиллик назари билан боқиш, яхшилик қилиш ва мурувватли бўлиш каби олийжаноб хислатларга эга бўлиб боришимизда Ўзи ёру мадаккор бўлсин!

Сўзимиз охирида Аллоҳ таолога ҳамду санолар, У Зотнинг Расули ва Ҳабибига салавот ва саломлар айтамыз!

Аллоҳнинг раҳматига сазовор бўлинг!

“Раҳмат” сўзи арабчада юмшоқлик, назокат, мулойимлик, мағфират қилиш, раҳм қилиш, ачиниш, меҳрибонлик каби маъноларни англатади. Улуғ олимлардан Исфаҳоний: *“Раҳмат – бу улуғ инъом ва мурувватдир. Инсонлар тарафидан бўлса – юмшоқлик ва мулойимликдир”*. Демак, раҳматнинг мулойимлик ва яхшилик қилишдек икки маъноси бўлиб, Аллоҳ таоло инсонларга юмшоқлик ва мулойимлик хусусиятини берган бўлса, Ўзи яратган барча мавжудотга лутфи ила яхшилик қилиш сифатини Ўзига хос қилди. Бундан ташқари, “Раҳмат” лафзи оятларда меҳрибонлик, шафқат кўрсатиш сингари маъноларда ҳам зикр қилинган.

Шу сабаб баъзан Ўзининг энг меҳрибонлик сифатига мувофиқ осийларнинг гуноҳларини афв этади, раҳм-шафқат кўрсатади (*Доктор Аҳмад Шарабосий: “Қуръон ахлоқлари китоби”*).

“Раҳмат” сўзи яна кўплаб ўринларда турли маъноларда ишлатилади. Масалан, ота-оналарга раҳмат, яъни раҳм-шафқат қилиш, фарзандларга, аҳлу аёлларга меҳрибонлик қилиш, қариндош-уруғларга чиройли муомала қилиш, етимларга, мискин-бечораларга, бетоб, мусибатзада каби заифларга, майиб-мажруҳларга юмшоқ кўнгиллик билан муносабатда бўлиш ҳам раҳматдир. Шунингдек, “раҳмат” деганда, тилсиз ҳайвонларга, атроф табиатдаги барча жонли ва жонсиз мавжудотларга ҳам раҳм-шафқат қилиш тушинилади.

Қуръони карим оятлари барчамизга чиройли муомалага энг лойиқ бўлган ота-оналарга раҳмат фазилати асосида муомала қилишга чорлайди. Буни Исро сурасида яққол кўришимиз мумкин:

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ إِنَّمَا

يَتْلُغْنَ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا
تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ○ وَأَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِّ
مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا ○
(سورة الإسراء/23-24)

яъни: “Раббингиз, Унинг Ўзигагина ибодат қилишингизни ҳамда ота-онага яхшилик қилишни амр этди. (Эй, инсон!) Агар уларнинг бири ёки ҳар иккиси ҳузурингда кексалик ёшига етсалар, уларга “уф!..” дема ва уларни жеркима! Уларга (доимо) ёқимли сўз айт! Уларга, меҳрибонлик билан, хорлик қанотини паст тут ва (дуода) айт: “Эй, Раббим! Мени (улар) гўдаклик чоғимда тарбиялаганларидек, Сен ҳам уларга раҳм қилгин!”.

“Уларга ёқимли сўз” деганда ота-онани номи билан чақирмаслик, балки “отажон, онажон” каби сўзлар билан ёш гўдакларга хос муомала қилиш, уларни ранжитадиган гапларни гапирмаслик, улар олдида ўзини қул ёки чўрилардек тутиш қабиларни тушиниш керак (*Мадорик ва Хозин тафсири китобларидан*).

Имом Куртубий ҳазратлари айтадиларки: Куръонни каримнинг ушбу

○ وَأَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ ...
(سورة الإسراء/24)

“Уларга, меҳрибонлик билан, хорлик қанотини паст тут...”, - ояти каримасида ота-онага шафқат ва раҳмат, яъни яхшилик қилиш, уларга меҳрибонликда бўлишга истиора йўли билан ишора бор. Бу оятнинг ҳукми бўйича инсондан ота-онасига чиройли сўзларни сўзлаши, гўзал муомала қилиши ва мулоқим боқиши талаб этилади.

Аллоҳ таоло оилада эр ва хотин ўртасидаги муносабатлар ўзаро муҳаббат ва раҳматга асосланган бўлиши лозимлигини Рум сурасида шундай баён қилади:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ
بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ
(سورة الرّوم/21)

яъни: “Унинг аломатларидан (яна бири) – сизлар (нафсни қондириш жиҳатидан) таскин топишингиз учун ўзларингиздан жуфтлар яратгани ва ўртангизда иноклик ва меҳрибонлик пайдо қилганидир. Албатта, бунда тафаккур қиладиган кишилар учун аломатлар бордир”.

Қуръони карим оятларида мўминларнинг бир-бирларига меҳр-шафқат, мулойимлик билан муомала қилишлари олий сифат эканини баён қилиб, бундай хабар беради:

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ
وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ (سورة البلد/17)

яъни: “Сўнгра у (мазкур инсон) имон келтирган ва бир-бирларини сабр қилишга тавсия этган, бир-бирларини (бандаларга) марҳаматли бўлишга ундаган зотлардан бўлди”.

“Раҳмат” сифати Аллоҳнинг сифатларидан бири бўлиб, Қуръони каримнинг ўнлаб сураларида зикр этилган:

... رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا ... (سورة غافر/7)

яъни: “...Парвардигоро, Ўзинг раҳмат ва илм жиҳатдан барча нарсани эгаллагандирсан...”.

Аллоҳ таолонинг бу ояти каримасидаги “Раҳмати” бу дунёда барчага тааллуқли бўлиб, охиратда

эса фақат мўминларга хос бўлишини англатади. Бу маънони Аъроф сурасида зикр қилинган оятда янада яхшироқ фаҳмлашимиз мумкин бўлади. Ҳақ таоло хабар бериб айтади:

○ ... إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ
(سورة الأعراف/56)

яъни: “...Аллоҳнинг раҳмати эзгу иш қилувчиларга яқиндир”.

Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинади, Расулulloҳ (с.а.в.) айтдилар: *“Аллоҳнинг юзта раҳмати бўлиб, ундан битта раҳматини эгинлар, инсонлар, ҳайвонлар ва ҳашаротлар орасига туширди. Ана шу битта раҳмат билан улар бир-бирларига раҳм қиладилар, шафқатли бўладилар. Мана шу раҳмат туфайли ваҳший ҳайвон ўз боласига меҳрибонлик кўрсатади. Аллоҳ тўқсон тўққиз раҳматни олиб қолдики, улар билан қиймат куни бандаларига раҳм қилади”* (Имом Бухорий ва Муслим ривояти).

Шунга мувофиқ яхшилик қилувчиларга Аллоҳнинг улуғ раҳмати яқинлик хос бўлади. Зеро, “Раҳмат” Арҳамур-Роҳимийн бўлган Аллоҳ тарафидан бўлган яхшиликдир. Унинг яхшилиги фақат яхшилик қилганларга ва унинг аҳлига бўлади. Инсонлар ўзларининг амаллари, хатти-ҳаракатлари билан яхшилик қилишади. Аллоҳ Ўз раҳмати билан уларга ҳам яхшилик қилади. Аммо кимки яхшилик қилувчилардан бўлмаса, бас, у яхшиликдан узоқда бўлади ва ўз-ўзидан равшанки, Аллоҳ раҳматидан ҳам олисда бўлади. Кимки яхшилик қилиш билан Аллоҳга яқин бўлса, У зот ҳам Раҳмати билан унга яқинлашади. Кимки яхшилик қилишдан узоқда бўлса, Аллоҳ ҳам раҳматини ундан узоқда қилади.

Демак, инсон ҳар вақт, ҳатто гуноҳкор бўлса ҳам

Аллоҳнинг раҳматидан умидвор бўлиши, шу йўлда солиҳ амаллар қилиши орқали Унинг раҳматига сазовор бўлишга саъю-ҳаракат қилиши лозим экан. Зеро, У зот барчамизни Ўзининг кенг раҳматидан умидвор бўлишга амр қилгандир:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذَّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ
○ (سورة الزمر/53)

яъни: “(Эй, Муҳаммад!) Ўз жонларига (гуноҳ билан) зулм қилган бандаларимга айтинг: Аллоҳнинг раҳматидан ноумид бўлмангиз! Албатта, Аллоҳ барча гуноҳларни мағфират қилур. Албатта, Унинг ўзи Мағфиратли ва Раҳмлидир”.

Ибн Аббос (р.а.) ушбу ояти карима Макка аҳли ҳақида нозил бўлган. Улардан мушрик бўлганлари жуда кўп одам ўлдирди, беҳад зино қилди, кейин улар жаноб Расулulloҳ (с.а.в.) хузурларига келиб: “Сиз гапираётган нарса жуда яхши нарса экан! Биз кўп ёмон ишлар қилганмиз, қилган гуноҳларимизга каффорат бўладиган бирон нарса хусусида бизга хабар қилсангиз эди”, – дейишди. Шунда Аллоҳ таоло Фурқон сурасидаги 58-оятни ва Зумар сурасидаги мазкур ояти каримасини нозил қилди (Имом Бухорий Зумар сураси ҳақидаги ҳадис ва Имом Қуртубий тафсири).

Аллоҳ таоло Куръони каримнинг бир қатор оятларида Ҳазрат Пайғамбаримиз (а.с.)ни раҳмат фазилати билан сифатлаган. Жумладан, Тавба сурасида шундай дейди:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ
عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ○ (سورة التوبة/128)

яъни: “(Эй, Макка аҳли!) Ҳақиқатан, сизларга ўз-

ларингиздан (чикқан), қийинчиликларингиздан алам чекадиган, сизлар билан (хидоят топишингиз билан) қизиқувчи, мўминларга мушфиқ ва раҳмдил Расул келди”.

Анбиё сурасида эса Аллоҳ таоло Ўз Расулини:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ○ (سورة الأنبياء/107)

яъни: “(Эй, Муҳаммад!) Биз Сизни (бутун) оламларга аини раҳмат қилиб юборганмиз”, – деб сифатлаган.

Бу оятдаги “раҳмат” жуда кенг маънони англади. Уларни билиш учун Муҳаммад (а.с.)нинг ахлоқ-одоблари, сийрат ва шамоиллари, шариатларининг бағрикенглиги, ҳатто, куфр ва ширк аҳлига ҳам зулмни раво кўрмаслиги, меҳр-оқибат, эзгулик каби фазилатлар манбаи эканидан хабардор бўлиш зарур.

Ҳазрат Расулуллоҳ (с.а.в.) ўз зоти шарифларини раҳмат сифати билан тавсифлаб шундай деганлар: “Аллоҳ бандаларидан раҳмдил бўлганларига раҳм-шафқат қилади”.

Яна бир ҳадиси шарифларида “*Ер юзидагиларга раҳм қилинлар, осмондаги Зот сизларга раҳм қилади*”, деганлар.

Яна бошқа ҳадисларида “*Кичикларимизга раҳм қилмаган ва катталаримизни ҳурмат қилмаган киши бизлардан эмас*”, деб марҳамат қилганлар.

Имом Али (к.в.) Пайғамбар (а.с.) йўлларида бориб “Наҳж ул-балоға” китобида зикр этилган қуйидаги иборани айтган эканлар: “*Кичикларингиз катталарингиздан ўрناق олсинлар, катталарингиз кичикларингизга меҳрибон бўлсинлар!*”.

Хабарда бундай келган экан: “*Илм мўминнинг дўсти, ҳалимлик унинг ёрдамчиси, ақл унга йўл бошловчи, амал унинг баҳоси, меҳрибонлик отаси, мулойимлик акаси, сабр барча сифатларнинг асосидир*”.

Қаноат – туганмас хазина

Аллоҳ таоло ҳамма мавжудотлар ичида инсон наслини ардоқли, мукаррам қилиб яратган. Уни Ўзи яратган барча жонзотлардан тафаккур, ақл ва идрок этиш билан афзал қилган. Парвардигор одамзодга бутун борлиқни бўйсундириб қўйган, ҳатто фаришталарини ҳам Одамга таъзим қилишга буюрган. Аллоҳ таоло бундай дейди:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ
○ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا
(سورة الإسراء/70)

яъни: “Дарҳақиқат, (Биз) Одам фарзандларини (азиз ва) мукаррам қилдик ва уларни куруклик ва денгизга (от-улов ва кемаларга) миндириб қўйдик ҳамда уларга пок нарсалардан ризқ бердик ва уларни Ўзимиз яратган кўп жонзотлардан афзал қилиб қўйдик” .

Ана шундай азизу мукаррам яратилган ҳар бир инсон тез-тез ўзини мана бундай саволга тутиб туриши лозим: “Биз киммиз, нега дунёга келдик, ўлгандан сўнг қаёққа кетамиз?” Инсон ҳаётининг асл моҳияти ана шу уч саволга жойлашган экан, у Аллоҳ таоло берган умрни қандай яшаб ўтиши керак?

Аллоҳ табарока ва таоло Ўзи яратган ҳар бир мавжудотга ўзига хос муҳим вазифа юклаган. Улар хоҳ наботот олами бўлсин, хоҳ ҳайвонот дунёси бўлсин, зиммаларига юклатилган илоҳий хизматни адо этадилар. Инсон ҳам ўзига топширилган омонатга мувофиқ Аллоҳ таолога тоат-ибодат қилиш ва Уни таниш вазифасини адо этишга ва ўзининг жинсдошларига нисбатан меҳр-муҳаббат, яхшилик, олийжаноблик қилишга даъват қилинган.

Аллоҳ таоло инсонни Ўзига ибодат қилиши,

амр-фармонларини бажариш ва дунё ва охиратни обод қилиши учун яратган. Бунга даъват қилиш учун Ўзининг расулларини юборган, китоблар ноzil қилган. Унинг ҳақ йўлини тутганлар, Унга ибодат қилганлар, амр-фармонини бажариб, қайтарган ишларидан чекинганлар савобли амалларни қилиб, ҳидоят топганлар. Охиратда ажр-мукофотларга (жаннатга) эришиш хушхабари билан муждаланганлар. Аллоҳнинг буйруқларини инкор этган, расулларига итоатда бўлмаган, залолатга кетиб, куфр ва ширк йўлини танлаган кимсаларга эса охиратда турли жазолар борлиги хабари берилган.

Ислом дини инсонларнинг асосий ҳақ-ҳуқуқлари – ҳаёт кечирish, обрў ва ҳурматини сақлаш, эътиқод ва дин танлаш, тафаккур ва изланиш, илм олиш, мулкчилик ва мулкни сақлаш, ҳафвдан омонда бўлиш, ҳалол меҳнат қилиш, барча башар билан тенглик, туғилгандан бошлаб ҳур, озод бўлиш, одил судлов, эркин сафар қилиш, кўчиш, уйланиш, оила қуриш, ислоҳ қилиш, яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтариш ҳуқуқларини берган.

Ҳаммамиз турли ботиний ва зоҳирий неъматлар ичра яшаймиз. Нафасимизнинг кириб-чиқиб тургани, танамизнинг соғлиги, юртимизнинг тинчлиги, етарли озуғимиз ва кийим-кечагимизнинг борлиги, ҳаво ва сувнинг мавжудлиги, фарзандларимизнинг ўйнаб-кулиб, ҳур замонда вояга етаётгани, буларнинг ҳаммаси Аллоҳ таолонинг улуғ инъомидир. У моддий ва маънавий неъматларни мукаммал бериб қўйган. Бунинг эвазига эса биздан фақат бир нарса ни – Ўзига итоат қилишимизни, ато этган неъматларига шукр ва қаноат қилишимиз талаб этилади, холос.

Аллоҳ таоло бандаларини Ўзининг беҳисоб неъматларидан баҳраманд этган экан, ўз навбатида ана шу неъматларининг шукрини адо этиб боришимизга буюради. Роббимизнинг неъматларини катта-ки-

чик демай, шукрини бажо келтиришимиз зимма-миздаги инсоний бурчдир. Албатта, Аллоҳ таоло ҳам ана шунда бизлардан рози бўлади, иншааллоҳ. Куръони каримда шукр ҳақида бундай марҳамат қилинади:

وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ ... (سورة الزمر/7)

яъни: “...Агар шукр қилсангиз (ва имон келтирсангиз) У сизлар учун рози бўлур...”.

Ушбу оятдан маълум бўладики, Аллоҳнинг розилигини топишни истаган ҳар бир банда доимо Унга ҳамд айтиб, неъматларига шукрона келтириши ва берганига қаноат қилиши зарур бўлади. Аллоҳнинг розилиги банда учун барча неъматларнинг энг азизи эканини англаш мумкин.

Саид ибн Жубайр розияллоху анхудан ривоят қилинишича, Ҳазрат Расули акрам соллаллоху алайҳи ва саллам:

أَوَّلُ مَنْ يُدْعَى إِلَى الْجَنَّةِ الْحَمَّانُونَ الَّذِينَ يَحْمَدُونَ اللَّهَ عَلَى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ. رواه الطبراني

яъни: “**Жаннатга биринчи бўлиб кирадиганлар фаровонлик ва танглик кунларида ҳам Аллоҳга ҳамд айтиб юрадиган кишилардир**”, – деганлар.

Шу нарса ҳақиқатки, инсонлар Аллоҳ неъматларига шукрни кўпайтиришганида Парвардигор бу неъматларни янада кўпайтириб берган, аксинча шукрни камайтиришганида ёки ношукрлик қилишганида Аллоҳ неъматларини камайтириб ёки бутунлай йўқ қилиб қўйган. Бу ҳақда Куръони каримда бундай баён этилади:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ... (سورة إبراهيم/7)

яъни: “...Қасамки, агар (берган неъматларимга) шукр қилсангиз, албатта, (уларни янада) зиёда қилурман.”.

Аллоҳ таоло берган неъматларга кўп шукр айтишда Фахри коинот бутун Ислому умматига намуна бўлганлар ва бошқаларни ҳам шукрни кўпайтиришга чақирганлар.

Аллоҳ таоло юртимиз мусулмонларига истиқлолдек улуғ неъматни берди, дину диёнатларини, имон-эътиқодларини қайтарди. Узоқ йиллик истибод ва залолатдан кейин хуррият ва ҳидоятни насиб этди. Шу боис, халқимиз ҳаммадан кўра Аллоҳ неъматларига шукр айтишга бурчлидирлар. Ўзингиз ўйлаб кўринг: Мустақилликдан олдин улкан масжидларни тўлдириб, ёшу қари эмин-эркин ибодатларини адо этишлари қаёқда эди? Халқимиз севиб мутолаа қилаётган Қуръон ва ҳадис китоблари, уламоларнинг ноёб асарлари қаерда эди? Олдинлари минглаб мусулмонларимизнинг ҳар йили ҳаж ва умра қилишлари мумкинмиди? Ўйлаб диний ўқув юртларида минглаб толиби илмларнинг таҳсил олишлари ақлга сиғармиди? Буларнинг бари мустақиллик неъматини шарофати ва Аллоҳнинг иноятидандир.

Тинчлик ва хотиржамлик улуғ неъмат эканини ҳаммамиз яхши биламиз, аммо унинг қадрига етиш лозимлигини айрим кишилар тушунмайди. Пайғамбар алайҳиссалом таъкидлаганларидек:

نِعْمَتَانِ مَغْبُورٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصَّحَّةُ وَالْفَرَاغُ

яъни: *“Икки неъмат борки, кўпчилик одамлар унинг қадрига етишмайди, булар сиҳат-саломатлик ва хотиржамликдир”* (Имом Бухорий, Термизий, Ибн Можа, Доримий ривояти).

Афсуски, айрим инсонлар мана шу фаровон ҳаётга ношукрлик қилиб, Аллоҳ таоло ато қилган неъматларига қаноат қилмай, мўмай пул топаман, бойлик орттираман деган ҳаёллар билан ноқонуний тарзда, яъни чет элларда иш берувчилар билан

расмий меҳнат шартномаларини тузмай хорижга чиқмоқдалар. Улар оила фарзандларни қаровсиз ташлаб, оила масъулиятини чуқур англаб етмаган ҳолда иш тутмоқдалар. Натижада ҳимоясиз қолган оила ҳар томонлама азият чекиб, қийналмоқда. Чет элларга хизмат қиламан, ишлайман деб чиқиб кетган аксар ёшлар у ерда дуч келган ишларни қилиш билан ўз соғлиқларини йўқотмоқдалар, бир умрга майиб-мажруҳ бўлиб қайтмоқдалар. Айримлари об-ҳаво ёки иш шароити номувофиқлигидан ҳалокатга учраб вафот этмоқдалар. Айниқса, диний саводи йўқлигидан улар миссионерлар ёки турли адашган оқимлар гирдобига тушиб, дунё ва охира-ларини ҳароб қилмоқдалар.

Динимиз таълимотларида инсон жони, соғлиғи ва ҳафвсизлигини сақлаш муҳимлиги алоҳида таъкидланади. Аллоҳ таоло Куръони каримда шундай дейди:

○ ... وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ...
(سورة البقرة الآية 591)

яъни: “... ва ўз қўлларингиз (бахиллигингиз) билан ўзларингизни ҳалокатга ташламангиз!”

Ояти карима мазмуни ва далолатига кўра, инсон ҳар вақт фикр қилмоғи, ўйлаб иш тутмоғи ва нафс истаги ва балосидан эҳтиёт бўлмоғи лозимлиги келиб чиқади. Бу масалани бир томони, иккинчи томондан эса узоқ вақт оила, фарзандидан узоқда бўлиши ҳам мақсадга мувофиқ эмаслигидадир. Ҳазрат Умар розияллоҳу анҳу қизлари Ҳафсадан розияллоҳу анҳо эри сафарга кетган аёл қанча вақт айрилик ҳижронига бардош бера олади, деб сўраганида, Ҳафса розияллоҳу анҳо жавоб бериб: “Эри узоқ жойларга сафар қилган аёл беш ой айрилик ҳижронига сабр қила олади”, деб айтган эканлар. Ҳазрат Умар розияллоҳу анҳу шунга биноан сафарга

кетган эрлар олти ой ичида ўз уйлари, оилаларига қайтишларига фармон берган эканлар. Бундан оила, фарзанд масъулияти жуда муҳимлиги келиб чиқади.

Инсон ҳаётда мўътадиллик мезонига амал қилса, Аллоҳ таоло берган ризқига қаноат қилиб, шукр этса, албатта секин-аста олдига қўйган барча яхши ниятлари ва орзу умидларига эришади.

Бахил бўлма, сахий бўл!

Абдуллоҳ ибн Муборак бой-бадавлат бўлиб, унинг жами мол-мулки тўрт юз минг динор қийматидан ошаркан. Йиллик даромади эса юз минг динорга тўғри келар экан. Унинг отаси бор-йўғи бир боғбон бўлиб, бу бойлик ундан қолмаган. Бунча катта давлатни ўз меҳнатию саъй-ҳаракатлари туфайли қўлга киритган. Ибн Муборак уни ўзидан кейинги авлодларига мерос қилиб қолдириш, сандикларга тахлаб қўйиш, қимматбаҳо уй анжомлари ва бебаҳо тухфалар сотиб олишга сарфлаш учун тўпламаган. Ақлли, диёнатли, зуҳду тақвога таянган, сермулоҳаза, охиратни ўйлаб иш тутадиган бу улуғ инсон мақсади молу дунёсини Аллоҳ розилиги йўлида, хайрия ишлари ва эзгу мақсадларга сарфлаш бўлган. Зикр этилганидек, ҳар йили юз минг дирҳам пулини ибодат, зуҳд ва илм аҳлига сарфлар эди. Маблағнинг ҳаммаси унинг тижоратдан олган фойдасидан эмас, балки аксар ҳолларда йиққан сармоёси ҳисобидан бўлган. Бинобарин, тижорат қилишдан ва унинг даромадидан кўзлаган мақсади фақиру фуқароларга, олиму уламоларга, зоҳиду обидларга хайрия тариқасида сарфлаш эди. Айни шу мақсадда у тинмай ишларди, узоқ юртларга тижорат сафарларини амалга оширарди.

Абдуллоҳ ибн Муборак бир куни Фузайл ибн Иёзга: “Сен ва асҳобларинг бўлмаганида мен тижорат билан шуғулланмасдим”, деган эди. Мана шу

тариқа у зоти шарифнинг меҳнати, тижоратидан кўзлаган мақсади фақат садақа, хайр-эҳсону муруват кўрсатиш эди. Чунки бу хайрли ишда инсоний олий мақом ва дунёю охиратда эзгулиги улуғ ишларни кўрарди. Ҳатто унинг хузурига бедаво дардга мубтало бўлган бемор ёрдам сўраб келса, унга тўғри йўл кўрсатиб, садақан жория қилардики, кўпинча у бемор шифо топиб кетарди.

Али ибн Ҳасан ибн Шақиқ бундай деган: “Бир одам Ибн Муборақдан бундай деб сўраганини эшитган эдим: “Эй, Абу Абдуррахмон, бундан етти йил муқаддам тиззамга қонаб турадиган бир яра чикқан эди, уни тузатаман деб қилмаган дори-дармоним ҳам, бормаган табибим ҳам қолмади, бироқ булардан ҳеч бир наф кўрмадим”. Шунда Ибн Муборақ унга: “Теварак-атрофни айланиб кўриб, одамлар сувга эҳтиёж сезган бир сувсиз жойни топ-да, ўша жойда бир қудуқ қази. Аминман, ўша жойда сув отилиб чиқадиган бир булоқ пайдо бўлади ва ярангдан қон оқиши ҳам тўхтайди”, деди. Шунда бояги одам унинг айтганини қилган эди, яраси битиб, тузалиб кетди” (*Байҳақий ривояти*).

Ибн Муборақнинг ўзи ҳатто жазирама иссиқ кунларида ҳам рўзадор бўлар, мухтож одамларни энг яхши таоми билан боқар эди. Ҳеч қачон бир ўзи овқатланмай, таомини албатта бирор меҳмон билан баҳам кўрарди. Бу хусусда Ҳасан: “Мен Ибн Муборақнинг Хуросондан то Бағдодгача қилган сафаридо ҳамроҳлик қилгандим, лекин шу сафар давомида бирор марта ҳам унинг ёлғиз ўзи оқатланганини кўрмадим”, деб ҳикоя қилган. У хурмо харид қиларди-да, уни мискину бечораларга улашиб: “Ким менинг хурмоларимдан еса, ҳар бир еган хурмоси учун бир дирҳам мукофот олади”, дерди, кейин ейилган хурмо данакларини санаб, ҳар бир данакка бир дирҳамдан тарқатарди.

Яна у: “Оч кишига берилган бир бурда лукма

(нон, таом), менинг назаримда, масжид курганимдан ҳам афзалдир, гарчанд у масжидни бир ўзим курадиган бўлсам ҳам”, дер эди.

Ибн Муборакнинг тижорат ва фойдадан кўзлаган мақсади мана шу ғояга қаратилган эди. Айни шу йўлда у мол-дунё тўплади. Аллоҳ таоло давлатини баракали қилди, унинг камайиб қолишидан ҳеч бир хавотирсиз хайр-эҳсон йўлига сарфлади. Алломанинг ақл бовар қилмайдиган, афсонавий даражадаги саховати ва олийҳимматлиги ҳақида эл-юрт орасида ҳикоялар тарқалган. Улардан баъзилари устида тўхталамиз.

Ибн Муборак бир марта Аллоҳ йўлида эзгу ишлар қилиш ниятида Бағдоддан Масусага, яъни Рум (Кичик Осиё)нинг бир чегараси ҳисобланадиган жойга боради. Унинг ҳамроҳлари ўзларини дину диёнатни мустаҳкамлаш йўлида яхши амалларга ихтиёрий бахшида этган сўфийлар эди. Ибн Муборак уларга: “Эй ғулом, тоғорани бу ёққа келтир”, деди, сўнгра тоғора устига дастрўмолини ёзди-да: “Ҳар бирингиз ёнидаги бор пулини тоғорага ташласин”, деди. Натижада улардан бири ўн дирҳам, бошқа бирлари йигирма дирҳамдан бор пулини ташлашди. Шунда Ибн Муборак ал-Масусага етгунларига қадар уларга хайр-эҳсон қилиб, барча харажатларини ўзи кўтарди. Манзилга етганларидан кейин уларга: “Бу ерлар чегара жойи, энди қолган пулларимизни ўзаро бўлишиб оламиз”, деди ва ҳар бир одамга йигирма динордан эҳсон қила бошлади. Шунда баъзилар: “Эй, Абу Абдурраҳмон! Ахир мен йигирма дирҳам бермаган эдим-ку?” дейишса, ул зот: “Аллоҳ таоло дин йўлида яхши амалларга бел боғлаган инсонларнинг мол-дунёсини баракали қилишини билмайсизларми?” деб жавоб қилар эди.

Бир йили Ибн Муборак ҳаж ибодатини азму қарор қилди ва марвлик асҳобларга: “Сизлардан ким

бу йил ҳажга боришни ният қилган бўлса, ўзи билан олмоқчи бўлган маблағини менга келтириб топширсин, у киши учун харажатни мен тўлайман”, деди. Кейин уларнинг пулларини йиғиб олди-да, пул солинган ҳар бир халта устига эгасининг исмини ёзиб, махсус бир сандикка солиб, кулфлаб қўйди. Сўнгра ҳаммага етарли от-уловларни ёллаб, улар билан биргаликда Марвдан Бағдод томон сафарга чикди. Сафардаги зарурий харажатлар масаласими, отулов ёки зиёратга отланганларнинг ўзаро муносабатидаги одоб-ахлоқию улар учун қулайликлар масаласими – барчаси ҳар жиҳатдан тўқис адо этилди. Ибн Муборак уларни энг мазали таомлар, ширин ҳолвалар билан овқатлантириб, барча харажатларини тўлар эди. Сўнгра ўша мулойимлиги, муруввати ва хушнудлиги билан Бағдоддан чиқиб Мадинаи мунавварага етиб келгунларигача улар билан бирга бўлдилар. Етиб келишгач, ҳамроҳларининг ҳар биридан оила аъзолари Расулуллоҳнинг соллаллоҳу алайҳи ва саллам шаҳарларидан қандай қимматбаҳо совғалар олиб келишни буюришганини сўради. Улар: “Фалон ва фалон нарсаларни айтган эдилар”, деб жавоб қилдилар. Ибн Муборак ҳар бирининг аҳли оиласи буюрган нарсаларни сотиб олиб, уларга улашди. Шундан сўнг у зиёратчилар билан Макка томон йўл олди. У ерда ҳаж ибодати арконларини адо этиб бўлгач, ҳамроҳларидан: “Аҳли аёлингиз Макка томонларидан нималарни харид қилишни буюрганлар?” деб сўради. Улар: “Фалон ва фалон нарсаларни буюрганлар” дейишгач, ўша нарсаларни харид қилиб олиб берди. Сўнгра зиёратчилар Маккадан чиқиб, ўз юртлари томон равона бўлдилар. Ибн Муборак сафар ниҳоясигача уларга шундай ҳамроҳлик қилди.

Зиёратчилар ўз юртларига келиб, уйларининг кўримсиз, эскирган жойлари сувалиб тартибга солинган, таъмирланган, деворлари оқланган, эшиккла-

ри бўялган ҳолда кўриб, хайрон бўлишди. Уч кун ўтгач, Ибн Муборак бир зиёфат уюштириб, ҳам-маларини меҳмон қилди. Овқатланиб бўлишгач, уларга янги кийимлар улашиб, янада хурсанд қилди. Шундан кейин зиёратга борганларнинг пуллари қўйилган сандиқни очиб, ундаги халтачаларни чиқариб, ёзилган исмларига қараб эгаларига тарқатди. Меҳмонлар ўз маблағларини бекаму кўст олишиб, Ибн Муборакка ташаккур ва миннатдорликлар изҳор қилиб, уй-уйларига тарқалишди.

Ҳасан ибн Рабиъ: “Биз Куфада Ибн Муборакдан бошқа бирор киши одамларни зумовард (тухум ва гўштдан тайёрланган тансиқ таом) билан меҳмон қилганини кўрмаганмиз, – деган эди. – У зот бу таомни тайёрлаб, асҳоб ул-ҳадисни меҳмонга чакиради, сўнг кирбосини (пахтадан тикилган кийимини) бор бўйича тўшаб, унинг устида меҳмонларни овқатлантиради. Шунингдек, у куюқ фалузажотларни тайёрлаб, асҳоб ул-ҳадисларни (ҳадис илми олимларини) меҳмон қилар эди”.

Мовароуннахрнинг атоқли олими Абдуллоҳ ибн Муборакнинг бир яҳудий кўшнилари бор эди. Абдуллоҳ ўз болаларини овқатлантиришдан олдин камбағал кўшнилариининг болаларига овқат берар, ўз болаларини кийинтирмасдан олдин ўша яҳудийнинг болаларини кийинтирардилар. Одамлар яҳудийнинг олдига келиб: “Ҳовлингни бизга сот”, дейишди. Шунда яҳудий: “Ҳовлимни икки минг динорга сотаман. Аслида, унинг нархи минг динор. Кейинги минги эса Ибн Муборакка кўшни бўлганим учун”, деди. Кейинчалик ўша яҳудий Абдуллоҳнинг дуолари шарофатидан мусулмон бўлди.

Бир куни Ибн Муборакдан бир гадоёй пул сўраганида, у бир дирҳам эҳсон қилади. Шунда унинг баъзи дўстлари: “Бу гадоёйлар қовурилган гўшт ва фалузаж (ширинлик) каби таомларни истеъмол қилади. Унга бу пулнинг бир қисмини берса ҳам кифоя

қилар эди,” дейишади. Ибн Муборак: “Худо ҳаққи, улар кўкат ва нондан бўлак бирор таом истеъмол қилмайдилар, деб ўйлардим, башарти улар фалузаж ва гўшт ер эканлар, унда уларга бир дирҳам етмас экан”, дейди ва ўз хизматкорларидан бирига: “Ғадойни қайтариб келгин-да, унга ўн дирҳам бер”, дея амр қилади.

Бир куни Абу Усома қарздор бўлиб қолгани хусусида Ибн Муборакка шикоят қилиб, баъзи дўстлари орқали ёрдам уюштиришини ўтиниб сўрайди. Ибн Муборак унга ўз пулидан беш юз дирҳам ёрдам ажратиб, вакили орқали тунда бериб юбориб, кимдан эканлигини Абу Усомага билдирмасликни тайинлайди. Вакил қарздорга пулни топширади. Кўп ўтмай Абу Усома Ибн Муборакни учратиб қолиб, ўз қарзи ҳақидаги гапини эслатади. Ибн Муборак уни сукут сақлаб тинглайди. Абу Усома бу гапини икки-уч марта такрорлагач, Ибн Муборак: “Эҳтимол, сен ўша қарзлардан халос бўлгандирсан”, дейди.

Бир куни Абдуллоҳ ибн Муборак ҳузурига бир киши келиб, зиммасидаги қарзини тўлашга ёрдам беришини илтимос қилади. Шунда у ўз вакилига бу қарзни тўлаш ҳақида хат юборади. Хат вакилига етиб келганида, у қарздордан: “Абдуллоҳ ибн Муборак тўлашингни сўраган қарзинг ўзи қанча?” деб сўрайди. Қарздор: “Етти юз дирҳам”, деб жавоб беради. Абдуллоҳ ибн Муборак ўзига юборган хатига қараса, унга етти минг дирҳам амр қилинган. Шунда вакил Абдуллоҳ ибн Муборакка хат йўллаб: “Бу одам сиздан етти юз дирҳам қарзини тўлашни сўраган, сиз эса етти минг дирҳам, деб ёзибсиз, даромад тугаб бўлган-ку”, дейди. Абдуллоҳ ибн Муборак вакилига: “Агар даромадларимиз тугаган бўлса, бу ҳолатда (қарздор инсоннинг) умри хазон бўлмоқда-ку, юборган хатимда ёзилган (етти минг дирҳам) маблағни тўла”, деб таъкидлайди.

Абдуллоҳ ибн Муборак Рум чегараларидан бири бўлган Тарсусга тез-тез бориб тураркан, Ракқадаги бир кўноқхонада тўхтар эди. Бу ерда бир ўспирин йигит унинг хузурига келиб, хизматларини бажарар ва ундан ҳадис эшитар эди. Навбатдаги сафарида ўша йигитни учратмади. Кўнгилли лашкарлар билан юришга шошиб тургани боис у билан ортиқча қизиқиб ҳам ўтирмади. Юришдан кейин қайтиб келганида, ўша йигит ҳақида сўраб-суриштирди. Шунда унга: “У йигит карвоннинг қарзи туфайли ҳибсга олинган”, дейишди. Абдуллоҳ ибн Муборак: “Унинг қарзи қанча?” деб сўради. Улар: “Ўн минг дирҳам”, деб жавоб қилишди. Шунда у қарз берганини чақириб, масалани чуқур ўрганди ва ўша кечанинг ўзида унга ўн минг дирҳамни санаб берди-да, то Абдуллоҳ ибн Муборак ҳаёт экан, бу ҳақда энди минбаъд оғиз очмасликка қасамёд қилдиради. Абдуллоҳ тонг отгач йигитни ҳибсдан чиқаришни буюриб, шу кечанинг ўзида йўлга тушиб, сафарини давом эттиради. Мол соҳиби йигитни ҳибсдан озод қилади ва унга: “Абдуллоҳ ибн Муборак шу атрофда эдилар ва сени эсладилар, сўнгра шаҳардан чиқиб кетдилар”, дейди. Йигит унинг орқасидан йўлга чиқиб, Ракқадан икки-уч чақирим масофада унга етиб олади. Шунда Абдуллоҳ ибн Муборак унга қараб: “Эй, йигит, қаерда эдинг, кўноқхонада сени кўрмадим”, дейди. Йигит: “Эй, Абу Абдурраҳмон, қарзим сабаб ҳибсда эдим”, дейди. У: “Ҳибсдан қандай озод бўлдинг?” дея саволга тутади. “Бир киши келиб қарзимни тўлабди, лекин кимлигини билмайман, ҳатто ҳибсдан чиқиб ҳам билолмадим”, дейди йигит. Унга Абдуллоҳ: “Эй, ўғлон! Аллоҳга ҳамд бўлсин, қарзингни тўлаш унга насиб этибди”, дейди. Ўша одам бу ҳақда Абдуллоҳ вафотигача чурқ этмаган.

Абдуллоҳ ибн Муборакнинг сахийлиги (олийжа-ноблиги) кўп бор мана шу тарзда, биров учун ўз

пулини тўлаб, харажатини кўтариш (инфок) тарзида намоён бўлган эди. У мол-дунёсини тобора кўпайтириш ёки фахрланиш ёки бўлмаса бу дунёнинг зебу зийнати учун йиғмаган эди. У одамлар орасида шухратга эга бўлишни хуш кўрмасди, ўзи хақида “ўта сахий, олийжаноб одам” дейишларини ҳам хоҳламасди. Йиққан мол-дунёси фақат Аллоҳ йўлидаги хайр-эҳсон ва Унинг ризосини қозониш учунгина эди.

Ўтган салафларимиз қилган бундай яхшиликлар, садақотлар, хайрли амаллар бугун барчамиз учун ибрат ва дастуриламал бўлиши керак. Мана шундай ибратли воқеалар орқали айниқса, ёшларимиз, фарзандларимизни саховатга, олийжанобликка, қўли очикликка ўргатишимиз керак бўлади. Токи бу жаннатмонанд юртда авлодларимиз ажодлар қилган хайрли амалларни давом эттирсинлар. Очнинг қорнини тўйғазиш, юпунни кийинтириш, хожатманднинг хожатини чиқариш, қарздорнинг қарзидан қутилишига ёрдам бериш, етимлар ҳолидан хабар олиш, бемор сиҳатини сўраш ҳар бир инсоннинг, ҳар бир мусулмоннинг муҳим вазифаси эканини бугунги ва кейинги зурриёдлар билсинлар. Юқорида айтилганлар амал қилиб, хайр-саховатни кўпайтирсинлар. Ана шунда гўзал диёримиз бундан ҳам гуллаб-яшнайти, келажагимиз фаровон бўлади. Жамиятда аҳиллик ва тенглик вужудга келади. Яхшиликлар инсониятга ва борлиқ оламларга давомли бўлиб турган жойга Аллоҳ жалла ва аълонинг марҳамати ва баракотлари нозил бўлаверади. Аллоҳ таборака ва таолонинг назари инган жой, диёр янада обод ва кўркам бўлиб бораверади.

Хабарларда келишича: “Сизлардан олдин ўтган бир одам ҳисоб-китоб қилинди. Қаралса, номаи аъмолида бирорта савобли амали йўқ экан. Лекин ўзи бой бўлиб, камбағаллардаги ҳақларини кечиб юраркан. Шунинг учун Аллоҳ таоло ҳам: “Кечишга Мен

лойикрокман”, деб унинг гуноҳларини кечириб юборган экан”; “Қайси бир амир ёки ҳоким ҳожат-мандлар, фақир ва мискинларга хайр-эҳсон эшигини ёпса, Аллоҳ таоло ҳам унга нисбатан хайр-эҳсон ва ҳожати учун осмон эшикларини ёпиб қўяди”; “Ким Аллоҳ таолодан сўрамаса ҳам, бошқалар мол-дунё берса, уни олаверсин. Зеро, бу Аллоҳнинг унга етказган ризку насибасидир”; “Ким дуоларим ижобат бўлсин, ташвишларим бошимдан арисин деса, камбағаллар ҳолидан хабар олсин”.

“Бойнинг бир кўзи камбағалда бўлиши керак. Бир қўлини камбағалга бериши лозим. Камбағалдан юз ўгирган бойнинг кўзлари хоин кўзлардир”, дейди Муҳаммад Камол Пилав ўғли.

Имом Ғаззолий дунёнинг фойдасини дунёвий ва диний қисмларга бўлганлар. У кишининг айтишича, мол-мулкнинг диний фойдалари уч хил бўлади: 1. Инсон мол-дунёни ўз эҳтиёжи учун сарфлайди, яъни ҳажга ўхшаш ибодат йўллариغا ишлатади ёки ибодатга ёрдам берадиган таом, кийим, уй-жой, маскан каби ҳаётинг энг зарур нарсаларга харжлайди. 2. Одамларга сарфлайди, яъни садақа-эҳсон қилади (бунинг нақадар улуғ савоб экани ҳақида гапириб ўтирмаса ҳам бўлади), аҳли илмлар, ёр-дўст, биродарларига зиёфат, ҳадя, иона каби тадбирларга ишлатади. Эл-юрт ўртасида обрў-шаънини асрашга сарфлайдиган ва ўзига кўрсатилган хизматлар учун тўлайдиган хизмат ҳақи ҳам шунга киради. 3. Муайян бир нарсага эмас, балки умумий яхшилик ҳосил бўладиган масжид, кўприк, мусофирхона, йўл каби қурилишларга, мусулмонлар фойдасига мунтазам ишлайдиган вақфларга сарфлайди.

Сахийлик энг яхши инсоний хулқлардандир. Пайғамбаримиз Муҳаммад (алайҳиссалом) сахийликда, яхшилик инфоқ-эҳсон қилишда саховатлиларнинг саховатлиси эдилар. У зотдан бирон нарса сўралса, асло йўқ демасдилар. Бир куни бир киши

Набийдан (алайҳиссалом) бирор нарса беришларини сўради. Шунда у зот бир водийга сиғадиган қўй подасини тортиқ қилиб юбордилар. Қўйларни кўлга киритган одам ўз қавмининг олдига бориб: “Эй қавмим, Исломга келинглар, Муҳаммад (алайҳиссалом) фақирликдан қўрқмайдиган инсондек сахийлик билан хайр-эхсон беради”, деди.

Сахийлик ҳақида хабарларда бундай дейилган: “Сахий кишининг таоми шифодир, бахил одамнинг таоми касалликдир”; “Сахий кишининг хатоларини кечиринглар, чунки у ҳар қоқилганида Аллоҳ таоло унинг кўлидан тутиб туради”; “Сахийлик бамисоли жаннат дарахтларидан биридир – шохлари дунёга осилиб тушиб туради. Ким унинг шохларидан бирини тутиб олса, у жаннатга бошлаб боради. Бахиллик эса дўзах дарахтидир. Унинг шохлари дунёга чиқиб туради. Ким шу шохлардан бирини ушласа, уни дўзахга бошлаб боради”.

Сахийлик бобида солиҳ аждодларга тенг келадигани бўлмаган. Аббон ибн Усмон бундай ҳикоя қилади: «Бир киши Абдуллоҳ ибн Аббосни бир изза қилмоқчи бўлиб, Қурайш қабиласининг катталарига келиб: “Абдуллоҳ бугун сизларни нонуштага таклиф қилди”, дейди. Улар розилик билдириб, нонушта вақтида Абдуллоҳникига боришади. Унинг ховлиси одамга тўлиб кетади. Абдуллоҳ бу ҳолни кўриб, нима гаплигини сўрайди. Меҳмонлардан бири уни бир четга тортиб, бўлган воқеани сўзлаб беради. Шунда Абдуллоҳ дарҳол мева-чева келтиришни буюр деб, нон ва турли таомлар тайёр бўлгунича меҳмонларни мева билан сийлаб туради. Кетидан дастурхон ёзилиб, хилма-хил таомлар тортилади. Меҳмонлар овқатланиб, ўринларидан тураётганида Абдуллоҳ хизматкорларидан: “Шундай таомларни ҳар куни тайёрлай оламизми?” деб сўрайди. Тасдиқ жавобини олгач, меҳмонларни ҳар куни шу ерда нонушта қилишга таклиф қилади.

Воқид ибн Муҳаммад ал-Воқидий бундай дейди: “Отамнинг айтишича, зиммасидаги қарзи кўпайиб, тоқат қилиб бўлмайдиган даражага етганида ўз арзи-ҳолини бир вараққа битиб, халифа Маъмуннинг ҳузурига чиққан экан. Халифа арзномани ўқиб кўриб, орқа тарафига бундай деб ёзиб кўйибди: “Сенда саховат ва ҳаё хислатлари жамланган. Саховатинг кўлингдаги бор нарсанинг кетишига сабаб бўлди. Ҳаё эса аҳволингни бизга маълум қилишдан тўсди. Сенга юз минг дирҳам беришларини буюрдим. Агар сен хусусдаги фикрларим тўғри бўлса, бундан кейин ҳам кўлинг янада очиқ бўлаверсин. Агар адашган бўлсам, сенга ўз сўзингни эслатиб кўйишга ижозат бер! Ёдингдами, отам Ҳорун ар-Рашид саройида қозилик мансабида турганинда менга Анас ибн Моликдан ривоят қилинган бир ҳадисни ҳикоя қилиб берган эдинг. Ўша ҳадисда айтилишича, Пайғамбаримиз алайҳиссалом Зубайр ибн Аввомга бундай деганлар: “Эй, Зубайр, билгин, барча бандалар ризқларининг калитлари Аршда бўлиб, Аллоҳ таоло ҳар бир бандага қилган харажатига қараб (ризқ) беради. Кўп харажат қилганга кўп беради, оз харажат қилганга кам беради. Яна ўзинг мендан кўра яхшироқ билгувчисан”. Шунда отам: “Аллоҳга қасам, халифанинг мен билан ҳадис музокара қилиши унинг менга юз минг дирҳам ҳадя қилишидан яхшироқдир”, деган эканлар”.

Мажидиддин Хавофий бундай дейди: “Олимларнинг айтишларича, одамлар тўрт тоифадан иборат: уларнинг бирлари очкўздирлар, улар ўзлари еб, бошқага беришмайди. Иккинчилари – ўтакетган зикна бўлиб, ўзлари ҳам ейишмайди, бошқага ҳам беришмайди. Учинчи тоифа сахий кишилар, ўзлари ҳам ейишади ва бошқага ҳам беришади. Тўртинчилари олийҳиммат кишилардир, улар ўзлари емай, бошқаларга беришади”. Яна шу киши: “Сахийлик

инсоннинг саховат кўрсатиб, кейин бу ҳақда унутишидир”, деган.

Абдуллоҳ ибн Масъуднинг мана бу фикрларига эътибор беринг: «Қайсиларингиз бир дирҳамни соғлигида ва бахиллигида инфоқ-эҳсон қилса, ўлим вақтида юз дирҳамни инфоқ этишни васият қилишидан яхшироқдир. Агар бойлик топиб, уни қуртларга ем бўлмасин ёки қароқчилар қўлига тушмасин десанг, садақа қил».

Яҳё ибн Муоз айтади: “Ҳар қандай одамнинг қалбида сахийга муҳаббат, бахилга нафрат бор”.

Ҳасан Басрий: “Торлик, зикналик қилманглар, акс ҳолда, сизларга торлик қилинади”, деган.

Абу Ҳомид Ғаззолийнинг “Ихёу улум ад-дин” китобида саховатли кишиларнинг фазилатлари ҳақида ўнлаб ибратли ҳикоялар келтирилган. Ҳикоя қилинишича, Абдулҳамид ибн Саъд Мисрда амирлик лавозимида турганида у ерда қаҳатчилик бўлди. Раъиятнинг аҳволидан ниҳоятда изтиробга тушган амир: “Валлоҳи, мен шайтоннинг душмани эканимни билдириб қўяман”, деб то арзончилик бўлгунича барча муҳтожларни ўз қарамоғига олди. Лекин орадан кўп ўтмай уни вазифасидан четлатишди. Мисрдан кетаётганида унинг зиммасида шу ерлик савдогарлардан минг-минг дирҳам қарзи бор эди. Шунинг учун у хотинларининг беш юз минг дирҳамли зийнат-тақинчоқларини уларга гаровга қўйиб кетди ва кейин ҳам қарзларини уза олмаса, ўша зийнатларни сотиб, ўз ҳақларидан ортганини амирнинг эҳсонларидан баҳраманд бўла олмаган бечораларга тарқатишларини сўраб мактуб ёзди.

Шу китобда Лайс ибн Саъднинг сахийлиги ҳақида бир неча ривоятлар келтирилган. Бир куни халифа Ҳорун ар-Рашид атоқли олим Молик ибн Анасга беш юз динар ҳадя юборди. Бу воқеани эшитиб Лайс ибн Саъд олимга минг динар совға йўллади. Бундан хабар топган Ҳорун ар-Рашид ғазабланиб:

“Мен беш юз динор берсаму, сен менинг фуқароим бўлатуриб минг динор берасанми?” деди. У бундай жавоб берди: “Эй мўминлар амири, менинг кундалик киримим минг динордир. Шундай улуғ зотга бир кунлик фойдамдан ҳам озроқ ҳадя юборишга номус қилдим”. Ҳикоя қилинишича, Лайс ибн Саъднинг кундалик кирими минг динор бўлишига қарамай, унга ҳеч қачон закот вожиб бўлмаган экан. Чунки унинг қўлида сира бойлик тўпланиб турмаган, тушган мол-дунёни ўша заҳоти муҳтожларга тарқатиб юбораверган. Яна ҳикоя қилинадик, бир хотин Лайс ибн Саъддан озроқ асал сўрайди. Лайс унга бир меш асал беришларини буюради. Шунда одамлар: “Озроқ берсангиз ҳам бўларди-ку”, дейишганида, бу зот: “Аёл эҳтиёжига яраша сўради, биз эса ҳолимизга яраша бердик”, деган экан. Айтишларича, Лайс ибн Саъд ҳар куни уч юз олтмиш мискинга садақа қилмагунича биров билан гаплашмас экан.

Бир куни ҳазрат Алининг (р.а.) йиғлаб ўтирганини кўришди. Бунинг сабабини сўрашганида у: “Етти кундир, уйимга бирорта меҳмон келмади. Аллоҳ даргоҳида ҳурматим қолмадими, деб кўрқяпман”, деб жавоб қилади.

Бир киши дўстининг ёнига келиб, тўрт юз дирҳам қарз бўлиб қолганини айтиб, ундан ёрдам сўради. Дўсти унга дарҳол айтилган миқдордаги пулни топиб жўнатдию уйига қайтиб киргач, йиғлаб юборди. Хотини унга: “Бунчалар қийналар экансиз, нега бердингиз?” деди. “Пул берганимга эмас, унинг ҳолидан хабар олмай, уйимга ёрдам сўраб келишгача мажбур қилганим учун азобланиб йиғляпман”, деб жавоб берди эр.

Абдуллоҳ ибн Омир таниши Холид ибн Уқбанинг бозор яқинидаги ҳовлисини етмиш минг дирҳамга сотиб олди. Тунда у Холиднинг аҳли аёли йиғлаётганини эшитди ва яқинларидан нима бўлга-

нини сўради. Улар: “Сотилиб кетган ҳовлиларига хафа бўлиб йиғлашяпти”, деган жавобни қилишди. Шунда у ходимига буюрди: “Уларнинг олдиларига бориб айтгин, ҳовли ҳам, унинг пули ҳам ўзларига бўла қолсин”.

Бахиллик, хасислик инсоний иллатлар ичида энг ёмонлари, энг қораланганларидир. Ҳақиқатан ҳам, бир бандага кўп миқдорда мол-дунё берилиб, унда бева-бечора ва мискин-фақирларнинг ҳам ҳақи борлиги ҳақида огоҳлантириб қўйилган бўлса-ю, у ана шу бойлигидан ҳеч кимга бермай, хасислик қилиб юрса, Парвардигорга исён қилган, Унинг амрларидан чекинган бўлмайдами?!

Бахилликнинг нақадар ёмон хулқ экани ҳақида бир неча хабарлар келган: “Мўминда икки хислат: бахиллик ва ёмон хулқ жам бўлмайди”; “Хасислик ва имон банда қалбида асло бирга жам бўлмайди”; “Эй Аллоҳим, Сенинг номинг ила қўрқоқлик ва бахилликдан паноҳ тилайман”.

Хаттобий айтади: “Рад этишдаги хасислик бахилликдан қаттиқроқдир”.

Салмон Форсийнинг айтишича, “Агар сахий киши вафот этса, ер ҳам, одамларнинг номаи аъмолларини битувчи фаришталар ҳам бундай дейишади: “Эй Раббим, бандангнинг бу дунёда қилган гуноҳларини афв эт!” Агар вафот этган кимса бахил бўлса, улар: “Эй Аллоҳим, бу бандани жаннатдан тўсгил, чунки у бандаларингни Сен унинг қўлига берган мол-дунёлардан тўсган эди”, дейишади”. Баъзи ҳукамолар: “Ким бахил бўлса, мол-мулкини унинг душмани мерос қилиб олади”, дейишган.

“Бахил киши ўз мол-мулкининг қоровули ва ўзгаларга қолдирадиган меросининг хазиначисидир”, деган Муҳаммад Зеъний.

Абулбаракот Қодирий шундай дейди: “Киши қанчалик бадавлат бўлмасин, у хасис ва бахил экан, эл ичида обрўсиз ва қадрсиз бўлади”.

Абдуллоҳ ибн Аббос айтадилар: “Арабларнинг улуғларидан Ҳожиб жуда бахил киши эди. Кечалари бирор киши нуридан фойдаланмаслиги учун олов ҳам ёқмас эди. Агар олов ёқишга муҳтожлик сезилиб қолса, ёқардию кўрадиган нарсасини кўриб олиб, дарҳол ўчирарди”.

Айтишларича, Марвон ибн Абу Хафса одамларнинг энг бахили бўлган. Бир куни у халифа Маҳдийнинг олдига бормоқчи бўлди. Хотини унга: “Агар унинг ҳузуридан мукофот билан қайтсангиз, менга нима берасиз?” деб сўради. У: “Агар менга юз минг дирҳам берилса, сенга бир дирҳам бераман”, деди. Иттифоқо, унга олтмиш минг дирҳам ҳадя қилинган эди, у хотинига тўрт чақа берди.

Баъзи бахиллар жуда бой бўлишларига қарамай, тийиннинг устида думбалоқ ошишган. Шундайлардан бири бозордан ўзига керакли нарсаларни сотиб олибди-да, уларни кўтартириш учун бир ҳаммолни чақирибди. Ҳаммолдан: “Бу нарсаларимни уйимга олиб бориш учун қанча оласан?” деб сўрабди. Ҳаммол: “Бир ҳабба (тийин)”, дебди. Хасис бой: “Сал камайтир”, деярниш. Ҳаммол: “Тийиндан ками йўқ-ку, нима дейишимни ҳам билмай қолдим”, дейди. Шунда хасис бой бундан ҳам камайтиришнинг “йўлини” топиб: “Яхшиси, бир тийинга сабзи сотиб оламиз-у, уни бирга ўтириб еймиз”, дейди”.

Сахийлик ва бахилликнинг бир неча даражалари бор. Сахийликнинг энг олий даражаси ўзининг мол-дунёга ҳожати бўлиб турса-да, кўлидаги ҳамма нарсани сахийлик билан бошқаларга тарқатиб юборишдир. Бахилликнинг энг юқори поғонаси эса кишининг молга ҳожати бўлатуриб, уни ўзига сарфлашда бахиллик қилишидир. Қанча-қанча бахиллар бор, етарли мол-дунёси, бойлиги бўлишига қарамасдан, ўзи касал бўлса, даволанмайди, яқинлари, ҳатто оила аъзолари муҳтожлик сезишса-да, уларга бирор нарса бермайди, кўнгли тусаган нарсасини

харид қилиб емайди. Хуллас, ҳазрат Али айтганларидай, “Бойлик эҳсон қилинса – иззат, беркитилса, хорлик келтиради”.

Абдуллоҳ ибн Жаъфар ўзига қарашли экинзорга борди. Унинг кўзи бир қавмга тегишли хурмозорга тушди. У ерда бир ҳабаш ғулом (хизматкор) ишлаётган эди. Шу вақт унга кундалик таомини келтиришди. Хурмозорга бир ит ҳам кириб, ўша қора қулга яқинлашди. Ғулом унга бир дона обинон отди. Ит уни олиб еди. Сўнг ғулом бошқа бир нонни ҳам итга ирғитди. Ит уни ҳам олиб еб қўйди. Ғулом унга учинчи нонни отди. Ит уни ҳам еди. Абдуллоҳ бу ҳодисага ҳайрон бўлиб:

– Эй ғулом, бир кунлик таоминг канча? – деб сўради. У:

– Кўриб турганинг! – деб жавоб берди.

– Нима учун таомингнинг барини итга бердинг? – деб сўради ундан Абдуллоҳ.

Ғулом айтди:

– Бу атрофда ит бўлмайди, бу ит узоқ жойдан очиқиб келган экан, уни оч қайтаришни маъқул кўрмадим.

Абдуллоҳ сўради:

– Энди нима қиласан?

Ғулом айтди:

– Кунимни очлик билан ўтказаман.

“Қачонгача сахийликни даъво этаман, бу мендан ҳам сахий экан-ку”, деб ўйлади Абдуллоҳ. У хурмо боғини барча анжомлари билан сотиб олди. Қора ғуломни сотиб олиб озод этди ва унга ўша нарсаларни ҳадя қилди.

Ҳазрат Абу Бакрнинг халифалик йилларида мамлакатда очарчилик юз берди. Шундай ночор кунларнинг бирида ҳазрат Усмон (р.а.) Шомдан кўп миқдорда буғдой ортилган карвон билан қайтди. Бундан хабар топган бадавлат савдогарлар катта фойда ниятида буғдойга харидор бўлишди. Бироқ

ҳазрат Усмон уларнинг таклифини рад этди. Шунда барча савдогарлар бирлашиб халифа Абу Бакрнинг ҳузурига арз қилиб боришди ва ҳукмдорни ҳазрат Усмоннинг олдига бошлаб келишди. “Эй, Усмон, нега буғдойингни сотмаяпсан, ахир юртимиздаги қаҳатчиликни кўриб турибсан-ку”, деди халифа. “Улар айтган баҳо жуда кам, мен эса буғдойимнинг ҳар донасига мингта олтин берадиган харидор топдим. Буғдойимни Унга сотаман”, деб жавоб берди ҳазрат Усмон ва ғалланинг ҳаммасини Аллоҳ йўлида фақирларга улашди.

Абдуллоҳ ибн Умар бир куни бетобланиб қолиб, кўнгли балиқ ейишни тусади. Ходимлари Мадинани кеза-кеза ниҳоят балиқ топишди. Олиб келиб қовуришди ва нон устига қўйиб, Ибн Умарнинг олдига киритишди. У балиқдан энди тотиб кўрмоқчи эди, эшик олдига тиланчи келиб, бирон егулик беришларини сўради. Ибн Умар ходимларига балиқни нонга ўраб, тиланчига тутқозишни буюрди. “Аллоҳ сизга шифо берсин, зўрға етган таомингизни тиланчига бериб юборасизми, яхшиси, пул берақолайлик”, деди ходим. Ибн Умар: “Балиқни бериб юборинглар”, деб буюрди яна. Ходим гадонинг олдига чиқиб: “Балиқни оласанми ёки пул берайми?” деб сўради. Тиланчи пулни олди. Ходим балиқни қайтариб кирганини кўрган Ибн Умар: “Балиқни унга олиб бориб бер, пулни ҳам олма, мен Расулуллоҳнинг: Кўнгли тусаб турган нарсасини биродарига улашган кишининг гуноҳлари кечиради, деганларини эшитганман”, деди.

Ҳазрат Умар (р.а.) даврларида бир бадавлат савдогар бор эди. Бир куни онаси унинг уйига келиб, ночор бўлиб қолгани сабабли молидан ул-бул беришини сўради. Савдогарнинг хотини: “Онангиз камбағал бўлишимизни истаб қоптилар, агар ҳар куни нарса сўрайверадиган бўлсалар, фақир бўлиб қоламиз-ку!” дея эрини онасига саховат кўрсатишдан

қайтарди. Ҳеч нарса ундира олмаган она йиғлаб ўз уйига йўл олди. Бир гал савдогар тижорат иши билан сафарга чиққанида уни қароқчилар талади, молларини тортиб олгани етмагандай, қўлларини кесиб, бўйнига илиб кетишди. Шу ердан ўтиб қолган бир карвондаги йўловчилар уни кўриб қолиб, уйларига олиб кетишди. Анчадан кейин хабар топиб кўргани келган қариндошларига савдогар: “Агар онам сўраганини берганимда ва эҳсон қилиб турганимда молим ҳам, кўлим ҳам омон қоларди”, деб бўзлабди.

Омир ибн Абдуллоҳ ибн Зубайр эҳсон беришда обидлар сажда қилиб турган вақтларида динор ва дирҳамлар солинган халтачаларни уларнинг ковушлари ичига тикиб кўяр эди, оёқ кийимини кийган эгаси эҳсон унинг қаердан келганини сезмасди. У зотдан: “Нима учун эҳсонингизни уларнинг ўзларига юбора қолмайсиз?” деб сўрашди. У киши: “Мен юборган элчига ёки ўзимга йўликқан вақтларида уларнинг юзлари тиришишини хуш кўрмайман”, деди.

Бир киши Абдуллоҳга: “Менга сигир сути мақталди, бир сигир юборсангиз, сутидан ичардим”, деди. Абдуллоҳ етти юз сигирни молбоқарлари билан бирга юборди ва: “Сигирлар боқиладиган қишлоқ ҳам сенга ҳадя”, деди.

Муҳаммад ибн Усома ибн Зайд бетоблигида Али ибн Ҳасан унинг ҳузурига кирди. Бемор йиғлай бошлади. Али ибн Ҳасан сўради: “Нима бўлди сенга?” “Қарздорман”, деди. Али ибн Ҳасан сўради: “Қарзинг қанча?” “Ўн беш минг динор ёки ўн минг динор атрофида”, деб жавоб қилди у. Али ибн Ҳасан: “Қарзларинг менинг бўйнимга”, деди.

Саҳобаи киромлардан бир кишига пиширилган қўйнинг боши ҳадя этилди. У киши: “Дарҳақиқат, биродарим бунга мендан кўра мухтожроқ”, деди ва уни биродарига юборди. Биродари эса уни бошқа бир дўстига жўнатди. Шу қўйи қўйнинг боши етти

уй ўртасида айланиб, охири биринчи одамга қайтиб келди.

Садақа борасидаги шаръий вожиботлар қуйидагилардир: закотни адо этиш, аҳли аёлига нафақа қилиш, бу ишларни мурувват йўли билан адо этиш, торлик-зикналикни тарк этиш ва майда-чуйда нарсалардан узоқда бўлиш. Ижтимоий аҳволи ва шахсига кўра бу амаллар ҳам ҳар хил даражада бўлади. Камбағал одамга раво деб билинган нарса бой одамга раво этилмайди.

Баъзилар айтади: “Сахийлик – олий ҳимматлик кўриниши. Сахий – бирор нарсасини миннатсиз берадиган кишидир”. Яна: “Сахий – бергани билан хурсанд бўладиган одам”, дейишади. Бахиллик, яъни мол-дунёсидан бошқага бермаслик, эҳсон-садақа қилишга рағбат кўрсатмаслик энг ёмон, қораланган иллатлардандир. Бахилликнинг асл сабаби мол-дунёни яхши кўриш, шунинг учун уни қизғаниб, бошқаларга бермасликдир. Мол-дунёни яхши кўришнинг икки сабаби бор: биринчиси – мол-дунё сабабидан эришиладиган хоҳиш-истакларни катта орзу-умид билан яхши кўриш. Иккинчиси – мол-дунёнинг ўзини яхши кўриш. Бир одам борига қаноат қилиб яшаса, бошқаси умри охиригача етадиган бойлик тўплаш билан овора бўлади. Ўзи қариган, бола-чақаси ҳам йўқ, аммо бошқага эҳсон, садақа қилмайди, охиратда катта савобларга эришишни ўйламайди. Ўзи ўлса, мол-мулки бошқаларга қолиб кетади, ҳатто душманлари қўлига тушиши, кўмиб ё яшириб қўйган бўлса, топилмай ҳам қолиб кетиши мумкин. Бундан унинг ўзига тариқча ҳам наф бўлмайди. Шундай бахил, “ўзи ҳам емайдиган, бошқаларга ҳам бермайдиган” нокаслардан бўлиб қолишдан Аллоҳ таолонинг Ўзи асрасин.

Агар дунёда севимли нарсалар кўпайса, улардан ажралиш билан мусибатлар ҳам кўпаяди. Ким мол-дунё офатини билса, унга асло дўст бўлмайди.

Кимда-ким ҳожати миқдорида мол-дунёдан олса, фойдаланса ва уни ўзининг ҳожати учун ушлаб турса, бундай одам бахил бўлмайди.

Бишр Хофий айтади: “Фақирлар уч турли бўлишади. Бир фақир асло ҳеч нарса сўрамайди, агар бирон нарса берилса, олмайди ҳам. Бу фақир руҳонийлардан. Бошқа бир тур фақир сўрамайди, агар бир нарса берилса, олади, бу жаннат аҳлидандир. Яна бир фақир, агар муҳтож бўлса, сўрайди. Сўрашининг каффорати унинг ростгўйлигидир”.

Суфён Саврий раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар: “Ким оч бўлатуриб, ҳеч нарса сўрамай ўлиб қолса, дўзахга киради”. Бунинг маъноси бундай: бир киши оч қолса ва ўзидан бошқада таом бўлса, ундан сўрамай, вафот топса, у одам ўзини ўзи ҳалокатга солган одамдай бўлади. Бу рад этилган ишдир. Аллоҳ таоло айтади: «Аллоҳ йўлида (бойликларингиздан) сарфлангиз ва ўз қўлларингиз (бахиллигингиз) билан ўзларингизни ҳалокатга ташламангиз!..» (Бақара, 195).

МУНДАРИЖА

<i>Сўзбоши ўрнида</i>	3
“Ғазаб” сўзининг маъноси	5
Қаҳр ва ғазабнинг намоён бўлиши	6
Ғазабнинг сабаблари	8
Ғазабнинг турлари	12
Ноўрин ғазабланишнинг зарарлари	16
Асабийлашишнинг соғлиққа зарарлари	18
Ғазабни енгиш фазилати	24
Ўринли ғазаб турлари	43
Ғазабнинг давоси	48
Сўкканга қандай жавоб қайтарилади?	60
Ғазаб қилма – жаннатий бўласан!	65
Ҳадисдан олинадиган сабоқлар	65
Ғазаб бизни “ўлдирадими?”	75
Ғазаб қилманг, сабр қилинг!	79

Иловалар

Уламолар бисотидан	85
Мулойимлик фазилати	89
Ҳалим ва беозор бўлинг!	101
Тавозулик фазилати	106
Аллоҳнинг раҳматига сазовор бўлинг!	112
Қаноат – туганмас хазина	118
Бахил бўлма, сахий бўл!	123

Одилхон қори Юнусхон ҳожи ўғли

ҒАЗАБНИНГ ДАВОСИ

“Sharq” нашриёт-матбаа ‘
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент – 2014

Нашр учун масъул *Эркин Малик*

Муҳаррирлар: *Абдулазиз Муҳаммадёр*,
Фирдавс Отахонов
Бадий муҳаррир *Толиб Қаноат*
Техник муҳаррир *Раъно Бобохонова*
Саҳифаловчи *Мастура Атхамова*

Нашр лицензияси АІ № 201, 28.08.2011 йил

Босишга 2014 йил 15.09 да рухсат берилди. Бичими 84x108^{1/32},
“TimesNewRoman” гарнитураси. Офсет қоғози. Шартли босма
табоғи 7,56 Нашриёт-ҳисоб табоғи 6,01. Адади 2000 нусха.
Буюртма № 3600. Баҳоси шартнома асосида.

**“Sharq” нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси босмахонаси.
100000. Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.**